

Dėl tautinio prado

Apie jaunimo meninį ugdymą, dainų švenčių rūpesčius, biurokratines,
dvasines kliūtis – pokalbj su Lietuvos liaudies kultūros centro
direktoriaus pavaduotoju Juozu MIKUTAVIČIUMI
išdėsto Liudvikas GIEDRAITIS.

Šnekame neseniai įvykus trijų Baltijos šalių konferencijai „Kultūros tradicijos Estijos, Latvijos ir Lietuvos jaunimo meninio ugdymo sistemoje“. Kokie aktualumai, kokie poreikiai, kieno galvose subrandino tokią konferenciją?

2005 m. Estijoje konferencijoje „Dainų ir šokių švenčių tradicija – idealai ir tikrovė“ svarstėme nacionalinių dainų švenčių klausimus. Ten ir subrendo mintis, kad, puoselėjant ne tik „didžiuju“, bet ir moksleiviškų dainų švenčių tradiciją, labai aktualu formuoti jaunosios kartos meninį ugdymą. Tokiai minčiai pritarė Latvijos, Estijos ir Lietuvos atstovai. Būsimą konferenciją nuspresta rengti Vilniuje, tad ir pa-sirinkome tokią temą.

Ką svarbiausia siekėt aptart?

Pirmiausia rūpėjo išsiaiškinti, palyginti ir pasimokyti vieniemis iš kitų, kokiais būdais, kokiomis priemonėmis šios trys valstybės puoselėja, „žadina“ moksleivių, jaunimo meninį ugdymą. Visose rengiamos moksleivių dainų šventės, kurios tampa ir meninį ugdymą „stumiančiu“ veiksniu, ašimi. Už dainų švenčių tradicijos išsaugojimą esam jau ir prieš pasaulį atsakingi, tad privalome, turime tirti ir su tuo susijusias problemas.

Kuria prasme galima kalbėti apie požiūrio į dainų šventes, pasirengimo „sistemu“ savitumus, skirtybes tarp „mūsų trijų“?

Lietuvoje pastangų, kalbų atsparos taškas ir tikslas – tradicinė kultūra. Tačiau Latvijoje, Estijoje dainų šventė tapo nelyginant pačia dievybe. Mums net sunku įsivaizduoti, kokią „tvirtą poziciją“ jų kultūroje turi ši jau 130 metų tradicija. Rengdami dainų švenčių įstatymus, jie nė žodžiu neužsimena apie tradicinę kultūrą, folklorą. Jiems tik – dainų šventė, dainų šventė, dainų šventė! Tačiau tikslą turim bendrą: išlaikyti šią tradiciją. Skirtumai pasimato ieškant jaunimo meninio ugdymo veiksmingesnių formų. Be pastovaus rūpesčio mokyklose, šį darbą Estijoje dirba nevalstybinės organizacijos, vadinas iš trečiasis sektorius: nesugriovė jie sovietiniai metais buvusių gerų visuomeninių organizacijų sistemos – chorų, šokių, orkestrų sąjungų ir bendrijų. Dabar būtent jos, finansuojamos valstybės, yra labai sėkmingos daugelio darbų organizatorės. Latvijoje jaunimo meninį ugdymą užtikrina 68 vadinamieji švietimo centralai (kurie rūpinasi moksleivių kultūriniu gyvenimu, mėgėjiska menine veikla mokyklose, teikia įvairiopą paramą meno kolektyvams, turi net ikimokyklines to profilio įstaigėles. Tokių centrų ten kiek-vienam rajone po du. Rygoje – Švietimo ministerijos išlai-komas Jaunimo inovacijų centras, kurio specialistai tiesio-giai rūpinasi šalies mokyklų meno kolektyvų veikla, rengia

seminarus, kursus kolektyvų vadovams, rūpinasi repertuaru, leidyba ir kt. Pas mus šioje srityje – jokios sistemos: viskas buvo išardyta, o naujo nieko nesukurta, tad ir procesas skurdžiausias. Praktiškai yra taip: kai iki dainų šventės lieka vieneri metai, paskiriamas direktorius, kuris šiaip taip „sukrapštą“ reikalingą kolektyvų skaičių, o visą tarpšventinį laikotarpį – vėl, sakykum, merdėjimas. Neatsitiktinai mes vieninteliai moksleivių dainų šventes rengiame nepastoviai, net su 7–8 metų pertraukomis: įstatymo tuo klausimu dar nėra, viskas priklauso nuo Švietimo ir mokslo ministerijos „noro“ ar „nenoro“. Iki šiol – tik taip. Tad Švietimo ir mokslo ministerijos, savivaldybių administracijų, švietimo skyrių, mokyklų ir kultūros specialistų bendras tikslas – sukurti veiksmingą vaikų ir jaunimo meninio ugdymo sistemą, garantuojančią moksleivių dainų švenčių tēstinumą.

Iš Jūsų šnekos dvelkia išvada: tebeišgyvenam sāstingi. Kokiai matot pagrindinę priežastį?

Ją galiu išsakyti labai atsakingai, nes puikiai žinau: bent jau nuo 1980 metų mūsų valdžios viršūnėse „didelės meilės“ dainų šventei tikrai nebuvo.

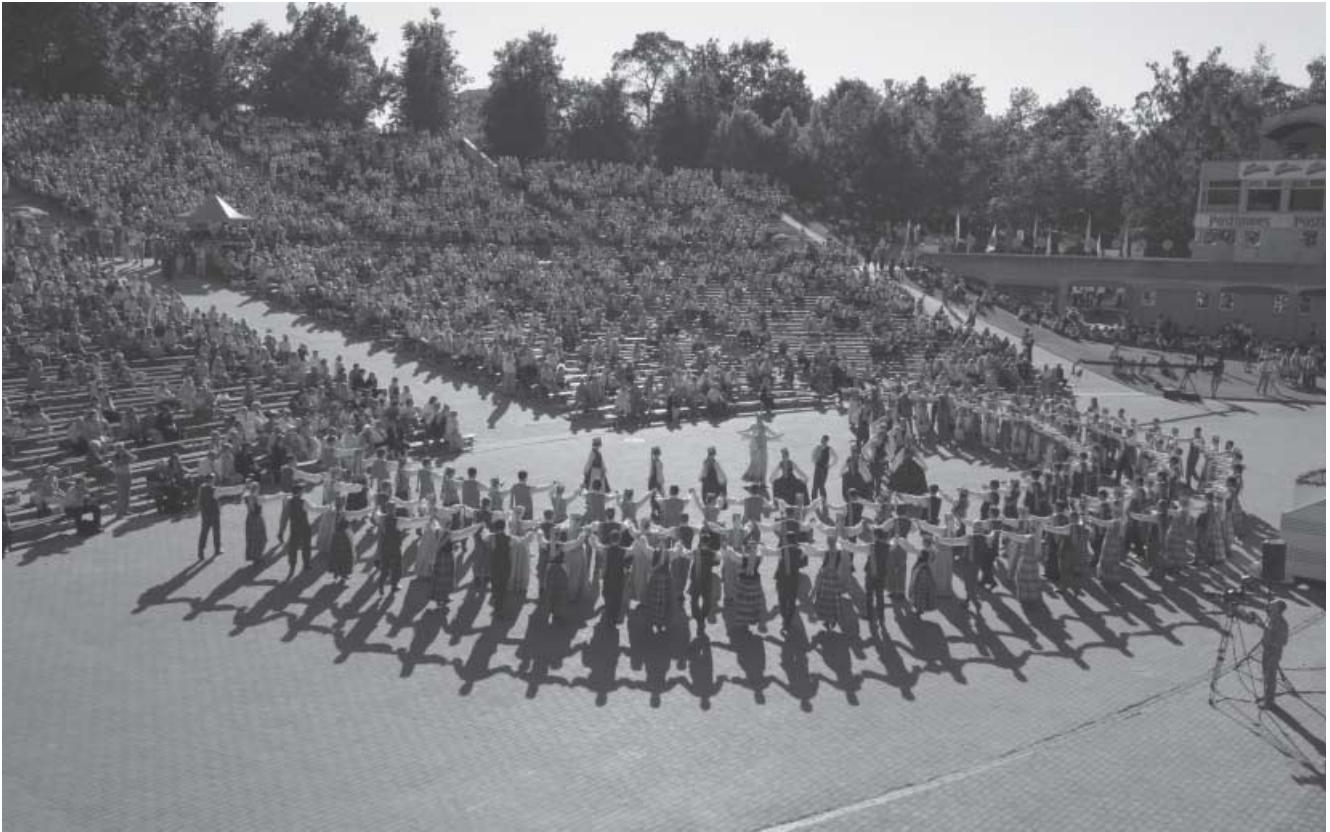
Nei tāi, nei tāi?

Taip, atvirai šnekant, nei tāi, nei tāi, nei „didžiajai“, nei moksleivių... O, tarkim, Latvijoje dainų šventės siejamos net su pačios valstybės išlikimu: „kol latvių tauta dainuos, tol turėsime savo valstybę“, – maždaug taip skelbiama. Šalies įvaizdži jie nemenka dalimi pristato būtent per dainų šventę, o save – kaip „dainuojančią tautą“. Taip ir estai. Mums iki jų šia prasme toli. Viltis – Lietuvos dainų švenčių įstatymas, kuris, tikimės, teigiamai paveiks valstybės institucijų ir visuomenės požiūrį. Tikėtina, kad jis padės įteisinti dainų švenčių sasajas su vaikų ir jaunimo meniniu ugdymu, tautiniu pilietiniu auklėjimu, brandžios visuomenės kūrimu.

Kaip paaškintumėt Lietuvos valdžios minėto abuojumo dainų šventei priežastis?

Dainų šventes pradėjome rengti 50 metų vėliau nei latviai bei estai. Be to, turėjome gal tik pradžioje dvi normalias, po to kelios tik „pusiau“ įvyko, tad į sovietinį laikotarpį atėjome, matyt, be gilesnio šios tradicijos pajutimo.

Neatsitiktinai latviai, estai konferencijoje daug ir svariai kalbėjo pirmiausia būtent apie dainų šventę... Latvijoje esą 90 % kultūrinų programų siejasi su ja, bet jų išvada vis tiek gana atsargi: dainų šventės tēstinumas užtikrintas, tačiau „nepakankamu lygiu“. Jei Latvijoje – „nepakankamu“, tai kaip tada yra Lietuvoje, kurios kultūros ministro kalboje toje konferencijoje apie dainų šventę – tik vieno ilgo sakinio

Tarptautinė jaunimo ir studentų dainų ir šokių šventė „Gaudeamus”, 2006 m., Tartu.

uodegytės galas: „...atsirado pasirengimo dainų šventei programa“. Kokios grėsmės šiai tradicijai Lietuvoje?

Nors dainų švenčių reglamentas net UNESCO būstinėje Paryžiuje guli ant stalo, buvęs kultūros ministras Vladimiras Prudnikovas kurį laiką viešai tvirtino: 2007 metų dainų šventės nereikia. Tą patį kartojančiųjų atsirado ir tarp kitų aukštų pareigūnų: esą užteks šventės 2009 metais. Jų galvose gaji tokia samprata: kada mes pakviesime, tada jūs suvažiuosite – pašoksite, padainuosite, mus palinksimsite ir išvažiuosite. Nėra suvokimo, kad dainų šventė – ilgo meninio ugdymo nuo pat vaikystės vaisius. Šiandien apie pusę visų Lietuvos moksleivių išvis savęs nerealizuoją meninio gyvenimo prasme.

Ar yra grėsmė, sakytum, kylančią „iš vidaus“?

Rengdami dainų šventės pristatymo UNESCO dokumentą, tai numatydami, manėme, kad būtina aiškiai nustatyti, sakytum, žanro ribas. Dainavimas dainų šventėje – akademinis, tradicinis. Šokiai – turimas omeny liaudiškas šokis, turintis aiškų, konkretų šaltinį Lietuvoje... Taigi išlieka noras, kad kūriniai neateitų tarsi iš nieko, atsitiktinai, o turėtų savo gelmę. Grėsmė: pigios estradinės melodijos, kitatauchiai perdirbtai šokiai. Bet gal baisiausia grėsmė – bene dauguma žmonių savo radiją nusistatė „ant Pūko stoties“: pigi, lengva, per vieną ausj įeinanti, per kitą išeinanti muzikėlė. O, žiūrėk, išvirto televizoriniis „geras ūpas“... Svarumo, intelektualumo, „tikrojo grūdo“ vis mažiau besiekiamas. Mentaliteto smukimo grėsmė. Ir aptariamaja konferencija siekėme, kad kultūros, meno specialistai, mokytojai, atsakingi už jaunosios kartos meninį ugdymą, dainų švenčių repertuario formavimą, suvoktų gilesnes vertybes, nacionalinį meną.

Norėtusi, kad dainų šventė būtų formuojama pirmiausia kaip mūsų valstybės kultūros, istorijos, meno atspindys. Kita galima grėsmė – dėl jvairių priežasčių (kad ir dėl prasto vadovų atlyginimo) kolektyvų sumažėjimas. Dar: tautinės aprangos galimas nevertinimas, atmetimas. Estų moksleivių dainų šventėje visi dalyviai su tautiniais kostiumais, o, tarkim, Latvijoje praėjusioje dainų šventėje ekspertas iš UNESCO, pamatęs eitynėse mergaičių plikus išvirtusius pilvus, dingę net dainų neišklausęs. Štai ir grėsmės... Kreinta j akis mūsų polinkis į jvairiausius pirotechninius triukus, šviesos, tamsos kontrastus, Dainų diena nusistumia net už vidurnakčio... Estai neuždega né vienos lempos! Ir jokių „mandrybių“ estradoje. Dainų diena – vidurinėj, tryliką (!) valandą. Prieš dainuojančią estradą – 150 tūkst. žmonių, ir taip septynias (!) valandas. Iki pavakario, kad žmonėms užtektų laiko ramiai gržti namo, pailsėti prieš darbo dieną, viskas baigiasi. Jokio pas mus mėgstamo „moderninimo“. Estų ambasadorius Lietuvoje apie mūsų praėjusią dainų šventę yra mandagiai pasakęs: „Tokios Dainų dienos programos estų bendruomenė nesupratų“... Ir dar: esame nesveiki tuo, kad nuolat tai, kas svečiama, vertiname daug geriau nei sava...

Ar pagysime?

Mes – gal jau ne. Tad reikia viską daryti, kad nors jaunoji karta įgautų atsparumą, imunitetą blogam elgesiui, amoralumui, prastai muzikai, prastai literatūrai, jvairiems neigiamiems reiškiniams. Meninis vaikų lavinimas šeimose, mokyklose, meno kolektyvuose, koncertų salėse, visur kur tik galima – šventas darbas. Nes tai siekis padaryti žmogų žmogumi. Tik va, sutelktų pastangų nesimato. Mažai apie tai kalba ir valstybės

vadovai, ministrai. Tuo tarpu vasarą Portugalijoje vyko net UNESCO organizuota konferencija šia tema. Pasaulio mastu jaučiama jaunimo meninio ugdymo svarba. Raginama tuo susirūpinti kiekvienoje šalyje. Atkreipiamas dėmesys, kad meniniu požiūriu išprusęs žmogus yra kūrybingesnis ir bet kuriuoje kitoje srityje, taigi ekonomiškai „naudingesnis“. Labai svarbūs su tuo susiję ir nusikalstamumo prevencijos reikalai. Kuo daugiau vaikui pasiūloma kultūrinį gėrybių, tuo, be abejo, mažiau galimybių nuklysti blogais keliais.

*Turiu štai ant lapo surašęs vien nuo 1999 metų kone pu-
sę puslapio pačių įvairiausių „pléetros“, „socializacijos“, „ug-
dymo“, „kultūrinės edukacijos“ ir kitokių sunkiai supranta-
mais tarptautiniais terminais pagarbstyti koncepcijų, progra-
mu, rezoliucijų. Susidaro įspūdis: o kas iš jų?*

Išties, įstatymų, koncepcijų prirašyta nemažai, bet žmonės, tarkim, meno kolektyvų vadovai jų „palaimingos“ įtakos nejaučia. 1968–1970 metais dirbau vidurinėje mokykloje: tada choro vadovui buvo dvi valandos (reikėjo net tris chorus turėti – jaunučių, jaunių, mišrų) – tos pačios dvi valandos ir dabar. Koks žmogus už tą dviejų valandų atlygi begali dirbtį su chorū! Meninio ugdymo reikšmė nesuprantama, nevertinama nei valstybės plačiąja prasme, nei kiekvieno žmogaus gyvenime. Bet tébai, kurie valdo mūsų valstybę, dauguma puikiai žino, ką daryti su savo vaikais: vežioja į privačias mokyklas, prestižinius meno kolektyvus, leidžia į menus užsienyje, tačiau supratimo, kad ne tik jų vaimkams to reikia, taip ir nėra. Nėra jų potroškio, kad eilinis

vaikas pajustų: mokykloje „kažkas įvyko“ jo naudai. Nesimato, kad mokyklos taptų kultūros židiniai. Yra tik pavienės tokios mokyklas... Atsimenu, 1990 metais jaunasis ministras Darius Kuolys užrašė: mokykla, tapdama kultūros židiniu, turi puoselėti šokio, teatro, muzikos, chorinj ir kt. meną. Bet to neįvyko. Nes nėra tokio nacionalinio supratimo, vizijos, nes visa apsisprendimo teisė paliekama mokyklos vadovybei, kuri per kasdienybės rūpesčius meninio ugdymo dažnai nemato, nes mokyklai svarbiausia – žinių bagažo krovimas į vaikų galvas.

*Minėjote, kad Estijos meninio ugdymo sistemoje labai
svarų indėlį turi vadinamasis trečiasis sektorius – organiza-
cijos, pavieniai menininkai. Kokia tuo požiūriu padėtis Lie-
tuvoje?*

Lietuvoje yra taip: baigei žmogus, tarkim, Muzikos ir teatro akademiją – gali būti atlikėju, bet į mokyklą eiti negali, nes esą neturi pakankamo pedagoginio išsilavinimo. Baigei Pedagoginį universitetą – gali pagal vadovėlį dėstyti muziką mokiniams, bet chorui vadovauti – ne, nes esi profesionaliai neparengtas. Taigi – vieni „nevisaverčiai“ žmonės. O menininkai, kultūros žmonės pas mus beveik visai neturi teisės né prisiartinti prie mokinį, nes tokie dažniausiai neturi „pe-
dagoginio atestato“. Be to, labai sunku įteisinti užmokesčių jiems. Štai ir užsidaro visi keliai. Jokių išimčių, tokia nuostata, ir tiek. Miestuose, kur specialistų daug, ši problema gal ir išsprendžiama, bet ką daryti kaimuose, miesteliuose? Lietuvoje kultūros specialistų amžiaus vidurkis – per 50 metų.

Tarpautinė jaunimo ir studentų dainų ir šokių šventė „Gaudeamus“, 2006 m., Tartu. Keiiči'o Kagi'o nuotraukos.

1994–2004 metais į rajonų kultūros sistemą atvažiavo tik 31 jaunas specialistas. Kultūros centruose dirba apie tūkstantį žmonių, kurie nėra tos srities žinovai. O tikruosius „nubaido“ atlyginimai, sąlygos, požiūris į juos.

Konferencija užsibaigė, kaip visada, rezoliucijos aptarimu, priėmimu...

Švietimo ir mokslo ministerija sudarė komisiją šios rezoliucijos įgyvendinimo priemonėms parengti. Šiuo metu kuriama nacionalinės meninio ugdymo programos konцепcija, pagal ją bus parengta nacionalinė vaikų ir jaunimo meninio ugdymo, kultūrinio švietimo programa. Viso to įgyvendinimui turėtų būti sukurtos ir atitinkamos prielaidos, numatyto lėšos, pasirūpinta, kad mokyklose dirbtų kvalifikuoti specialistai.

Rezoliucijoje būtent siūloma sukurti institucijų tinklą, užtikrinantį palankias sąlygas vaikams ir jaunimui dalyvauti meno ir kultūros veikloje. Kaip tai matote praktiskai?

Ypač lietuviams tinka ši formuluotė. Mūsų moksleivių dainų švenčių rengimo sistema dar lyg pakibus ore: be praktinio darbo atraminių taškų, vykdymoj. Kaip šį klausimą spręsti, turėtų nutarti Švietimo ir mokslo ministerijos vadovai. Aišku viena, vaikų ir jaunimo meninio ugdymo, kultūrinio švietimo geros sistemos sukūrimui prireiks ir specialistų, ir papildomų struktūrų, ir lėšų.

Konferencijos rezoliucijoje siūloma parengti suderintą visų pakopų studijų programų sistemą, skirtą rengti specialistus meniniams, kultūriniam darbui su vaikais bei jaunimu.

Tai atspindi kultūros specialistų rengimo problemos, sakytum, antrają pusę: svarbu peržiūrėti esamas specialistų rengimo programas – ar jos atitinka mūsų kultūros šiandieninį lygi.

Pastebima apie poreikį steigti trūkstamas nematerialaus kultūros paveldo srities specialybes. Kokios turimos omenyje?

Pirmiausia – folkloristikos srities. Iki šiol tik Muzikos ir teatro akademija parengia vieną kitą folkloristikos žinovą, dažniausiai tik moksliniams darbui, o ne tam, kad važiuotų į rajoną... Etnologus praktiniams darbui bandė rengti Telšių, Rokiškio kolegijos, bet iki šiol ta problema tebéra neišspręsta. Keičiausia, kad turime Etninės kultūros globos įstatymą, pagal kurį visi turėtų būti atsakingi, rūpestingi ir t.t., ir t.t., bet kai prieš metus Švietimo ir mokslo ministerijoje pabandėme realiai šį klausimą „judinti“, buvo net paskirtos lėšos atitinkamai programai rengti, o viskas „nejučia“ pakrypo į visai kitą specializaciją – į vadybą. Etninė kultūra ir vėl liko nuošalyje. Manyčiau, valstybei turėtų rūpėti, kaip padaryti, kad ir į mokyklą ateityų tikri tradicinės kultūros žinovai, specialistai, galintys tradicinę kultūrą pristatyti taip, kad ji nebebūtų laikoma nuvalkiota, atsilikusia muziejine seniena.

Kalbat – ir man, nelabai praktiskam žmoguliui, – jau ir galva sukasi: vis neišbaigtą, nepadaryta, sprēstina, stringa...

Neseniai išleidome išsamų albumą, knygą apie tautinio kostumo regioninius savitumus, bet, manyčiau, apie 70 % mokyklų jos nemato: vyksmas visai palaidas, priklausantis nuo mokyklos vadovų, kurių tie dalykai gal ir visai nedominia. Dažnai mėgstama gražbyliauti apie tautinės, kultūrinės tapatybės išsaugojimą, bet kai susiduriama su praktiniu vieno ar kito dalyko įgyvendinimu, deja, dažniausiai skamba

visai kitokie žodžiai. Daug metų beviltiškai murkdomės dėl tautinių kostiumų – ieškodami, kokia audėja ką išaustų, kokia siuvėja ką pasiūtų. Estai, atkūrė nuo 1918 metų tarpukariu veikusią liaudies meno draugiją, seniausiai turi visą tautinio kostumo siuvyklėlių tinklą. 1994 metais, kai pradėjome rengti tautinio kostumo rekonstrukcijos programą, ēmėmės žygių ir dirbtuvėms įsteigti, prašėme, kad mums Kultūros ministerija perleistų vieną namelį Maironio gatvėje uždaromos spaustuvės kieme – ne ir ne! Kultūros valdininkams atrodė, kad tų kostiumų siuvimas – biznio, verslo reikalas, o verslininkams tai nepajaminga: daug kruopštaus darbo, nepigū, užsakovas nelabai mokus... Tačiau padėtį vis tiek reikia keisti. Kai moksleivių dainų šventės Dainų dienos metu estradoje matai tik keturis kolektyvus su tautiniais kostiumais – nyku darosi.

Jūsų minėta valdininkų lengva galimybė „leist neleist“, kai turime reikalų su, atrodytų, neprilygsta tautinės kultūros vertė, tradicija, nacionaliniu palikimu, vieninteliu šiaume pasaulyje savu, mūsų nepriklausomybės sąlygomis man vaidenas kaip marazmas. Mus jau galėtų gaubti bendra būtinybė tai puoselėti. Kur gi bedingt jau tam poetui, tam Strielkūnui su savo žodeliais: „Nerašykit mano vardo, žmonės, parašykit, žmonės, Lietuva“...

Liudvikai... Labai kruopščiai išsistudijavau konferencijos medžiagą, ypač ministru, viceministru, rajonų merų pranešimus – jokios aiškesnės doktrinos, valstybinio požiūrio į kultūros visumą, ateiti, plėtros gaires. Matyt, nėra ir analitinė centrų, neturima pakankamai informacijos, kad būtų sumodeliuotos strategijos, kryptys, prioritetai, galimybės, nors vaikų, jaunimo meninio ugdymo problemos, manytume, yra valstybinės reikšmės dalykas, svarbus mūsų šalies ateiciai, nes dabartiniai jaunieji ateityje valdys, o kuo aukštesnio kultūrinio lygio jie bus, tuo, be abejo, ir valstybę tvarkys geriau.

Konferencijoje esate pasakės, kad švietimo sistemos visur „truputį konservatyvios“. Ką turėjote omenyje?

Reikia skirti du reiškinius: mokyklą kaip informacijos centrą, žinių skeleidėją, formaliojo ugdymo sistemą ir mokyklą kaip kultūros židinį. Tai štai būtent šio mokyklos pašaukimo šiandien labai trūksta. Šiandien pervertinamas žinių perteikimas. Tad pirmuoju minėtos rezoliucijos straipsniu norėjome atkreipti dėmesį į būtinybę kurti valstybinę nacionalinę kultūros ir meninio ugdymo konцепciją bei atitinkamas strategijas, kurių pagrindas būtų meninio ugdymo, neatsiejamo nuo bendrojo lavinimo, reikšmės ir vertės pripažinimas. Mokykla turėtų siekti darnos tarp kultūros sklaidos ir mokymo. Apmaudu, kad labai menkas ryšys, bendradarbiavimas tarp kultūros ir švietimo institucijų, pačių ministerijų. Ir profesionalūs teatrų, koncertinės organizacijos galėtų būti daug atviresnės mokyklai... Sovietinėje Lietuvoje, kurioje, dabar teigiam, viskas buvo blogai, – ministras įkuria jaunimo simfoninį orkestrą, kad važinėtų po Lietuvą, mokyklas, muzikiniu požiūriu prūsintų, šviestų jau nuomenę! Daug Lietuvoje ir šiandien orkestrų, o Prezidentas bėdoja, kad dylikta klasę baigusi mergaitė – nemačiusi operos... Kieno gi kaltė! Kas trukdo! Neseniai per radiją kalbinatas simfoninio orkestro dirigentas Juozas Domarkas tarp kitko pasakojo, kad Lenkijoje jo orkestro repeticijos metu salėje sėdėjo didelis pulkas mokiniai... Valstybė juk turi ir televiziją!

O ar daug ten regime rūpesčio jaunosios kartos meniniu, kultūri nu ugdymu!

Estijos švietimo ir mokslo ministerijos atstovas teigė, kad kalbant apie jaunimo meninį ugdymą būtina nuolat turėti omenyje „pagrindinį klausimą“: kaip ištengsime kintančiaime, globalizacijos sąlygomis gyvenančiame pasaulyje išlaikyti amžinas savo tautinės kultūros vertėbes, bet mūsišké švietimo viceministrė, vos pradėjusi šneką, žiūrék, jau mini „tarpkultūrinės dimensijos“ svarbą... Mokslingi žodžiai – ar ne?

Kiek reikės pasaulinei, europinei kultūrai, – ji iš mūsų visada pasiims. Betgi nereikia patiemis iškelti rankas, sielotis, rūpintis: „tarpkultūrinė dimensija“ esą svarbiau nei mūsų pačių. Tokie esam. Estų mažiau, jie labiau susirūpinę savisauga, savasties teigimu, o mums, matyt, vis atrodo, kad tebegalim išsišvaistinėt.

Ar negalėtumėt apžvelgti įvairių meno šakų moksleivių kolektyvų būklę Lietuvoje? Panevėžio rajono meras teigė, esą tarp 7–11 klasių moksleivių mažiausiai dalyvių suslaukia liaudies muzikos ir tautinių šokių kolektyvai.

Apie 1997–1998 m. Lietuvos mokyklose buvo labai susižavėta choreografijos dėstymu. Jautėsi tos srities pakilimas, bet dabar tai gerokai suprastėjo, nes ir choreografai išeina iš mokyklių. Latvijoje praėjusios moksleivių dainų šventės Šokių dienai ruošesi 70 tūkst. vaikų šokėjų, atrinkta – 15–16 tūkstančių. Mūsų – 8–9 tūkstančiai... Sunku suvokti: mūsų Švietimo ir mokslo ministerija neturi jokio instrumento, jokios institucijos, kad išjudintų, pagyvintų tą procesą. Nėra padalinio, kuris rūpintusi kolektyvų steigimui, priežiūra, išgyventų dėl mokyklių, kuriose meno kolektyvų nekuriamą. Net apie pirminį, tradicinį, pamatinį mūsų kultūros sluoksni, apie folkloro kolektyvus mažai tekalbama. Dažna tokia nuomonė: rajono „astostavimui“ vienas kitas yra ir gana. O kad dainavimas, muzikavimas, šokimas, vaidyba yra puiki priešmonė tobulėti, užaugti kitokiam, dvasiškai turtingesniams, kūrybingesniams, veiklesniams žmogui – to nesuvokiamą. Nėra ir to siekio, nė kalbėjimo apie tai. Bet, manau, ir kitos išeities nėra: augantis žmogus turi turėti galimybę išskleisti savo gabumus, mokykla turi būti ir kultūros, meno židiniu.

Kultūros ministras J. Jučas konferencijoje užsiminė: „2007 m. rengsime naują Regionų kultūros programos projektą. Jame, be abejo, svarbią vietą užims vaikų ir jaunimo meninis ugdymas savivaldybių kultūros įstaigose ir su tuo susijusiu problemų sprendimas“. Ką Jūs žinote apie tą dokumentą, siekius juo?

2006 m. sausio 7 d. buvome susirinkę čia, LLKC, su apskričių žmonėmis: labai svarbu atrodė pradėti rengti nauja Regionų kultūros plėtros programą, maném, būtina įteisinti nuostatas, leisiančias apskričių viršininkų administracijoms panaudoti lėšas geriausiu kolektyvų vadovams remti, etnišnės kultūros ir kity aktualiui vertibių skliaudai. Norėjom, kad iki regionų kultūros senosios programos „galiojimo“ laiko (2006 m. pabaiga) būtų parengta ir priimta naujoji. Kiek kartų raginome ministeriją sudaryti programos rengimo komisiją, tiek kartų žadėta: „pradėsim“... Praėjo visi metai, senoji programa nebegalioja, o dėl naujosios tik pažadas: „rengsime...“ Turėtume dirbtį bendrai. Esame tik metodinio

vadovavimo įstaiga, galim sumodeliuoti sprendimo būdus, bet ministerija turi perprasti, išgyventi į juos, priimti galutinius sprendimus, norminius aktus, nes tik ji gali turėti tiesioginį poveikį (tarkim, savivaldybėms) tvarkantis kad ir meniniai reikalai arba ir tokiai, mūsų požiūriu, labai reikšmingu, kaip jaunimo meninis ugdymas. Natūraliai kyla ir toks klausimas: kodėl globalių pokyčių, pavojų sąlygomis kultūros srityje, kaip nė vienoje kitoje, tiek mažai perspektyvaus planavimo, žvilgsnio į ateitį, numatymo veiksmų ir veiksnių, galinčių turėti neabejotinos reikšmės žmonių gyvenimo kokybei, socialinei ir ekonominei raidai?

Gal būsimasis Dainų švenčių įstatymas sustatys viską „i vietas“. Kas jį kūrė, ar Jums atrodo, kad tai bus geras, svarbus dokumentas?

Dar sunku pasakyti, nes nepriimtas. Tuo įstatymu būtent ir siekiam nustatyti organizacijų, institucijų, žinybų sistemą, jų atsakomybę, aptarti priemones, kad būtų užtikrintas darius dainų švenčių tradicijos tēstinumas. Labai svarbu tarpšventinis laikotarpis. Būtina, kad jis būtų intensyvus, įdomus, kupinas meninio vyksmo, kurio neatsiejama sudedamoji dalis – ir vaikų meninis ugdymas. Nacionalinę dainų šventę rengia LLKC, tačiau moksleivių dainų šventėmis besirūpinanti institucija vis nebuvu įvardyta. Įstatymas įgalios parengti ketverių metų pasirengimo dainų šventei planą, Švietimo ir mokslo ministerija, bendradarbiaudama su Kultūros ministerija, Dainų švenčių nacionaline komisija, daugeliu kitų institucijų, galvos, kaip tai padaryti.

Ar tikrai Atgimimą gyvenam, ar vis tik...

Visos prielaidos Atgimimui yra. Ypač UNESCO bando sužadinti kultūros, švietimo, bendradarbiavimo poreikį, vaikų visaverčio ugdymo būtinumą. Tereikia geranoriškai išgirsti tai, perimti patirtį, susivokti: juk ir tą mokytojų kitokį parengt reikia, ir menininką, kuris eitų į mokyklą... Atgimė Lietuvos nepriklausomybę. Dabar pirmiausia reikia, kad atsirastų valstybės tikslas, ieškojimas, kaip išsaugoti tautinį pradą.

On the National Character

Liudvikas GIEDRAITIS talks to the Deputy Director of the Lithuanian Folk Culture Centre, Juozas MIKUTAVIČIUS, about artistic education of the young, the issues related to the Song and Dance Festival and the bureaucratic as well as spiritual hindrances in managing both. Based on the proceedings of the conference of the representatives of cultural institutions of the three Baltic States entitled *Cultural Traditions in Estonian, Latvian and Lithuanian Systems of Artistic Education* held in Vilnius, in November 2006 they principally discuss the Lithuanian artistic education. They admit that in Lithuania the state of the artistic education of the youth is comparably the worst, as the old artistic education institutions have been destroyed, and yet new ones have not yet been created. The attitude of the Heads of State towards the tradition of the Song and Dance Festival as well as protecting the national character in Lithuania is the most negligent.

Dvejybinė suverenumo raiška viduramžių Lietuvos religijoje

Remigijus GOTAUČIUS

Straipsnyje bandoma atsakyti į klausimą, kiek senosios lietuvių religijos aukščiausiosios dievybės atitinka indo-europiečių religijoms būdingas suverenų dievų sampratas. Siūlomas kai kurių XIII a. šaltiniuose užrašytų lietuviškų dievavardžių, pirmiausia Andajo ir Perkūno, rekonstrukcijos ir etimologijos. Iš jų bei kitų negausių žinių gauta informacija gretinama su Žoržo Diumezilio (Georges Dumézil) tyrinėjimų rezultatais. Pateikiama argumentų lietuvių dievus, iš šaltinių žinomus Andojo ir Perkūno vardais, sudarant dvejybę, atitinkančią kitų indoeuropiečių religijų „Mitros–Varunos“ tipo suverenų dievybių poras.

Viduramžių lietuvių aukščiausiu dievų ar vieno Dievo klausimas vis dar nėra norimai aiškus, ir nei XIII a. šaltiniuose tam dar nebuvo pakankamai atidžiai perskaityti, nei deramai pasinaudota kitų giminingų indoeuropiečių religijų tyrinėjimais. Iš pastarųjų pirmiausia turiu omeny klasikinį Žoržo Diumezilio veikalą „Mitra–Varuna“ apie suverenumo raišką indoeuropiečių kultūrose. Nemažai šia kryptimi padaryta Algirdo Juliaus Greimo, kurio darbais remsimės, tačiau ir jo palyginimų išvadoms teks rimtai oponuoti.

Lietuvių dievų vardai minimi trijuose XIII a. rusiškuose šaltinuose: Malalos kronikos slaviškojo vertimo intarpe bei du kartu Haličo–Volynės metraštyje. Kadangi žinių nėra labai daug, tikslus lietuviškų dievavardžių perskaitymas ir su tuo susijusi jų etimologija lieka svarbiausias uždavinys.

Pateiksime atitinkamas šaltinių ištraukas.

Pastaba: abiejų fragmentų metraščio rusiškas tekstas pateikiamas pagal Ipatijaus nuorašą iš BRMŠ, o skliaustuose po Ch. – vardų formos iš Chlebnikovo nuorašo, jeigu jie galėtų būti reikšmingi. Raidė ±, BRMŠ metraščio tekste pakeista paprasta e, čia grąžinama, nes gali būti svarbi tiksliam vardų perskaitymui.

Iš Haličo–Volynės metraščio 1252 m. apie Mindaugo krikštą:

Крещение же его лъстиво бысть: жряще богом своим в таин±: первому Нънад±еви (Ch. Нонад±еви) и Телявели и Диверикъзоу (Ch. Деверикъзу), заеячемоу bogu и М±ид±иноу (Ch. Мед±иноу).

Jo krikštas buvo apgaulingas: savo dievams slaptai aukojo: visų pirma Nunadievui ir Teliaveliui ir Diviriksui, zuikių dievui ir Medeinai.¹

Iš Haličo–Volynės metraščio 1258 m. apie lietuvių karius:

Романови же пришедшоу ко градоу и Литв±, потокши на град Литв±, ни в±д±ша ништо же, токмо и головн±, ти псы течьюще по городищоу, тоужахоу же и плевахоу по своим рекоуще „янда“, взывающе богы своя Андая и Дивирикса и вся богы своя поминающе рекомыя б±си.

Romanui atvykus su lietuviais prie miesto, lietuviai, нико неzinodami, puolē miestą, лыг alkani šunes бέго pylimu, реішкé nepasitenkinimą ir spjaudé, савішкai tardami „јанда“, шаукësi savo dievų Andajo ir Divirikso ir minёjo visus savo dievus, кіпшais vadinas.²

Iš Malalos kronikos 1261 m. intarpo:

Сию прелесть Совии въведе в не, иж приносити жрътвоу скверным богом: Андаеви и Перкоунови, рекше громоу, и Жвороун±, рекше соуц±, и Телявели и с коузнею, сковавше емоу солнце, яко свѣтити по земли и възверъшо емоу на небо солнце.

Šitą paklydimą Sovijus paskleidè, kad jie aukotų nelabiems dievams Andajui ir Perkūnui, kitaip tariant, griaustiniui, ir Žvorūnai, kitaip tariant, kalei, ir kalviui Teliaveliui, nukalusiam jiems saulę, kuri šviečia žemęje, ir įmetusiam jiems saulę į dangų.³

Kadangi straipsnyje domėsimės tik vadinamaisiais suvereniais dievais, nuošalyje paliksime Žvorūną, Medeiną ir Teliavelį, kurie, kiek galima spręsti, būdami panašūs į Artemidę bei Héfaisto tipo personažus, į tokį vaidmenį vargu ar galėtų taikyti. Žinoma, ši sprendimą, jeigu jis neduotų rezultatų, visada galima permesti. Priešingai, Андаеви (dat. sg.) arba Нънад±еви (dat. sg.) suvereno vaidmeniu labai tikėtinas, nes visur minimas pirmas; taip pat Perkūnas, nepamirštas iki mūsų dienų ir nesyk laikomas bene svarbiausiu lietuvių dievu. Negalima išleisti iš akių ir kol kas gana pa-slaptingo Divirikso.

Андаeсу (dat. sg.) arba *Андая* (gen. sg.) vienodai paminėtas skirtinguose šaltiniuose, todėl ypač patikimas. Iš Kazimiero Būgos studijos „Apie lietuvių asmens vardus“⁴ žinome, kad XIII–XV a. rusiškuose šaltiniuose raide *a* buvo užrašomas dabartinės lietuvių kalbos garsas *o*, kuris anuomet kur kas plačiau nei dabar dar buvo tariamas kaip ilgas *ā*. Tačiau dvibalsiuose arba dvigarsiuose tas pats *a* gali atstoti ir dabartinį lietuvių *a*, jeigu tik kirčiuotas tvirtaprade prieigaide.⁵ Dėsningai tad šis vardas turi būti atstatomas kaip *Ándojas*. Visiškai suprantamas ir metraštyje minimas *janda*, nugirstas Andojo vardą iš eilės pakartojus bent du kartu: *ándaj(e)ándaj(e)*.

Vardo kirčiavimas iš karto verčia suabejoti, kad čia turime priesagos *-oja-* vedinių, nes ji paprastai būna kirčiuota. A. J. Greimo pasiūlymas kildinti vardą iš žodžio *vanduo* tarminių lyčių *anduo*, *andenis* nepagrįstas, nes pradžios *v-* numetimas būdingas tik toms tarmėms, kurios siaurina *an*, *am* > *un*, *um* (*on*, *om*), ir kaip tik dėl šios priežasties.⁶ Nesama ir pavyzdžių, kad lietuviškas *v* nebūtų perteikiamas rusų šaltiniuose. Lieka tad galimybėvardą laikyti sudarytą iš priešdėlio *an(t)-* ir šaknies *-do-*. Tuomet priesaga tegali būti *-ja-*. Toks kirčiavimas, kaip *Ándojas*, priešdėlio *ant-* dariniams yra gana būdingas: *ántau-gis*, *ántgrąžtis*, *ántkapis*, *ántklotis*, *ántpilas* ir kt. Šaknis *-do-* yra iprasta veiksmažodžio *duoti* vardažodiniuose vediniuose: *dovana*, *dovis*, *dotalas*, *ančdotalas*, *pardosas* ir pan. – į pastaruosius du savo daryba panašus ir *An(t)-do-jas*. Tik veiksmažodžio *antduoti* LKŽ pateikiamas reikšmės ‘uzduoti’, ‘atrodysti’, ‘išduoti’, atrodo, nieko gera nežada. Tiesa, galimų reikšmių ratą kiek išplečia jo daiktavardinis vedinys *ančdotalas* ir kitos šaknies, bet tos pat reikšmės *ančdētas*: *Ančdētas yra ką viršiau, kaip reikia, uždedi* (iš A. Juškos žodyno). Tačiau itin svarbios pagalbos sulaukiame iš Zietelos šnekto, būtent iš rytinėj lietuvių žeminių, su kuriomis anuomet rusai daugiausia ir susidurdo. Šios šnekto žodyne⁷ randame *antduoti* reikšmes ‘ati-duoti, parduoti’.

Taigi kol kas tikėtiniausia *Andojo* vardo reikšme laikymė ‘kuris atiduoda, parduoda’ – netrukus ji visai nebeatrodys keista. O atsižvelgus atskirai į priešdėlio bei šaknies reikšmes ir į vedinį *ančdotalas*, sudarytą kaip tik iš šių priešdėlio ir šaknies, jų junginys *antduoti* galėtų reikštis ir ‘duoti papildomai, viršaus’ ar tiesiog ‘duoti’, o *Andojas* – ‘kuris duoda viršaus’ ar tiesiog ‘duoda’.

Šitaip išaiškinus *Andoja*, galima būtų iškelti ir atitinkamą netikėtą XIII a. šaltiniuose greta minimo *Perkūno* etimologiją (ar bent jau „liaudies etimologiją“, kuria tačiau kaip tik ir galėjo būti grindžiama dievo samprata). Ji yra kaip ant delno, tačiau, kiek man žinoma, iki šiol niekur neišsakyta: ji remiasi veiksmažodžio *pirkti*, bendriau-sia prasme reiškiančio mainus,⁸ esamojo laiko kamienu *perka*. Nors priesaga *-ūna-* dažniausiai dedama prie bū-

tojo laiko kamieno, bet esama ir kitokių pavyzdžių, kaip antai LKŽ paliudytas *bredūnėlis* ‘braidžiotojas’ iš veiksmažodžio *bristi* senesnės esamojo laiko lyties *breda*, arba štai F. Kuršaičio *ryjūnas*.⁹ Priegaidės irgi galimos įvairios – tiek iprastesnė veikėjų pavadinimams tvirtagalė, tiek ir tvirtapradė, kaip kad žodyje *atéjūnas* iš Zanavykų šnekto žodyno.¹⁰ Vardą galima būtų vesti ir iš rekonstruojamų daiktavardžių **perkà* ‘pirkimas’ ar **perkè* ‘prekė’. Žodžio *preké* viena iš reikšmių yra ‘vertė pinigais, kaina’, plg.: *Mes ir visos žmonės... viena preke esme išpirkti* (Daukša), kita – ‘vertė, reikšmė’: *Tie... žodžiai netur né kokios prekės* („Lietuvių tauta“ I, Kazimieras Jaunius). Daukšos pavyzdys sykiu primena, kokios iprastos yra tokios metaforos religijoje. Perkūnui su Andoju pateikuose šaltiniuose esant paminėtiems greta, toks aiškinimas turėtų tiesiog kristi į akis.

Taigi abu dievavardžiai mena mainus: *Andojas* ‘kuris duoda, atiduoda, parduoda’ ir *Perkūnas* ‘kuris perka’ arba ‘kuris žino / suteikia vertę, kainą’. Kol kas neaišku, ar tokia šių dievų samprata nurodo į jų ryšį su mainais apskritai, ar jie patys yra kokii nors mainų bendrininkai. Bet kuriuo atveju toks sugretinimas juodu suartina ir verčia įtarti sūdarant dvejybę. Prie mainų dar grįšime, o kol kas pakaks pažymėti, jog pasaulio tarsi mainų arenos samprata anaipolt nėra neįprasta, tik prisiminkime Anaksimandro daiktus, mokančius vienas kitam baudas už neteisybę, arba Hérakleito ugnį kaip visų daiktų mainą, lyg auksą prekėms.

Dabar jau neturėtų būti netikėtas ir Divirikso vardo galimas perskaitymas kaip **Dvi-riksas* ‘dvivaldis’ arba ‘dvejopos tvarkos’, antrajį dėmenį siejant su žodžiu *rikia* ‘tvarka, įstatymas’ (šiuo atveju nesvarbu, ar tai germanizmas, kaip kad buvo priimta manyti, ar visai ne, kaip kad teigia V. Mažiulis¹¹). Vardas tad reikštų Andojo–Perkūno dvejybę. Ir jo užrašymai rusų šaltiniuose tokiam aiškinimui žymiai palankesni nei aiškinimams, kad jis esąs ‘dievų / dievas rykis’ ar ‘Dievo rykštė’, nes pastarieji reikalautų sunkiai įrodomas prielaidos, kad lietuvių žodžio *dievas* linksnių galūnės *-u*, *-as* arba *-o* rusiškai buvo užrašyti per *-e* arba *-u* (=lotynų *-i*). O įterpiamas balsis į priebalsių junginį neretai ir tame pačiame metraštyje, antai *Švarnas* parašomas ir *Шварно*, ir *Шеварном*, arba štai *Mstislavas* – ir *Мстислав*, ir *Мъстислав*, ir *Мистислав*. Nereikėtų kategoriskai atmeti ir galimybės kurioje nors tarmėje buvus **divi-* ‘*dvi-*’, panašaus į latviškajį *divi-*. Be to, išsakytoji etimologija nereikalauja ir prielaidos apie rusiškiems šaltiniams nebūdingą lietuviškos vardininko galūnės *-as* išlaikymą linksniuojuant (*Диоцик-с-а* ir pan.): **dvi-rik-sas* gali turėti lietuvišką priesagą *-sa*, kuri tiktų ir būdvardžiui reikšme ‘dvejopos tvarkos (dvitvarkis)’, ir daiktavardžiui ‘dviguba tvarka (dvitvarka)’: plg. *lie-sas*, *bal-sas*, *gar-sas*, *pardo-sas* ir kt.,

tačiau veikėjų pavadinimai (kaip kad **ryksas* ‘tvarkdarys’) su šia priesaga paprastai nedaromi, nebent bendrosios g. menkinamaja reikšme (kaip *vépsa* ir pan.).¹²

Reikia, žinoma, atsižvelgti ir į tą argumentą, kad *Dviriksas* minimas kaip tik ten, kur nėra Perkūno, todėl esą turėtū būti jo pakaitalas. Tačiau negalima tikėtis tokios teologinės kompetencijos iš pašalinę stebėtojų, teuzrašančių atsitiktinai nugirstus vardus, be to, ir mūsų teikiama aiškinimui kiek vėliau, pasitelkę Diumezilį, rasime nelingvistinių argumentų. Dėl šaltiniuose minimo „zui-kių dievo“ visiškai sutinku su Greimu, jog šis apibūdinimas skirtas Medeinai.¹³

Apskritai, lyginant šaltinius galima pastebėti, jog Malalos kronikos intarpas yra ypač tikslus, nes visi tame pa-minėti dievų vardai yra arba paliudyti dar ir kituose šaltiniuose, arba turi aiškią lietuvišką etimologiją, kaip antai datyvas *Жеоруные*, pagal kurį vardas turėtū būti dėsnin-gai atstatomas kaip *Žvarūna*.¹⁴ Fragmentas apie Mindau-go krikštą, priešingai, turi nemažai netikslumų bei užrašymo skirbybių Ipatijaus ir Chlebnikovo nuorašuose. Tai yra ankstyviausia rusų šaltinių žinia apie lietuvių dievus, klaidą tad išvengti buvo sunku.

Todėl ir *H̄nад±eбу* (Ch. *Honad±ebu*), liudijamas tik vieną kartą, nėra itin patikimas, nors pabrėžtinai mi-nimas pirmas ir, būdamas panašaus skambesio, tikriausiai yra Andojo atitikmuo. Sunku tačiau sutikti su jo kaip **Nunadievio* rekonstrukcija, nes *H̄nад±eбу* antrasis žodžio dēmuo lietuviškai dėsningai turėtū būti skaitomas kaip *-diejas arba *-dējas, o ne *-dievis, plg. *Anđr±ebu* (dat. sg.) iš *Anđr±u*. Neaišku tuomet, ką daryti su pir-muoju žodžio dēmeniu. Siūlyčiau jį laikyti iškraipytu tuo pačiu priešdéliu *an(t)-*, kuris dėl neįprastos rusų liu-dininko ausiai garso *n* padėties lietuviškame dvigarsyje, jį taikant prie rusiškos fonologijos ir perinterpretuojan-t kaip skiemens pradinį arba lygiai taip pat galinį priebal-si, virto tokiu kompromisiiniu kerėplišku variantu su dvimi *n*. Vis dėlto antrasis žodžio dēmuo neleistų at-mesti varianto **Andējas*, o gal net kita tarmine lytimi **Undējas*, kuris tačiau, kildinamas iš veiksmažodžio *ant-dēti* ‘duoti priedo’, savo reikšme nelabai nutoltu nuo *Andojo* (plg. jau minėtą *ančdēto* ir *ančdotalo* sinonimišku-mą). Tai kiek primintų ir jėzuitų 1611 m. paliudytą *Andeiui*.¹⁵ Kad ir kaip, vardo lytis *Andojas*, būdama vieno-dai paliudyta skirtinguose šaltiniuose, turėtū būti laiko-ma patikimiausia ir pagrindine.

Laikinai apibendrinant, mūsų spėjimas kol kas būtū tokis: Andojas ir Perkūnas yra suverenių dievų dvejetas arba du vieno dvilypių Dievo, pavadinamo **Dvi-rikso* var-du, veidai. Itin gerai informuotas Malalos kronikos intar-po autorius, trumpai aprašydamas dievus, Andojo nesugeba net apibūdinti kaip atskiro dievo: „Andajui ir Per-kūnui, kitaip tarant, griaustiniui”.

Kad toks spėjimas nėra jokia keistenybė, o priešingai – atspindi įprastą indoeuropiečių religijoje padėtį, įtikinamai yra parodės Žoržas Diumezilis savo knygoje „*Mitra-Varuna*”. Pasirodo, suverenumas indoeuropiečių kul-tūrose paprastai išreiškiamas ne viena bei vientisa aukščiausia būtybe, bet skylas į du vienas kitą papildančius narius. Diumezilio knyga pavadinta pagal ryškiausią to-ko suverenaus dvejeto pavyzdį – senovės indų dievų po-rą Mitra–Varuna, į kuriuos atskirai beveik ir nesikreipi-a ma, o tik tokiu dvigubu vardu:

„Rigvedoje“, kaip ir „Atharvavedoje“, Mitra yra neatski-riamas nuo Varunos; ir visi, su vienintele išimtimi, „Rigvedos“ himnai, skirti Mitrai, taip pat skiriami ir Varunai. Dar daugiau: kalba daro abiejų tarpusavio priklausomybę ypač aiškią, nes jungia abi dievybes įvairiomis dviskaitos lytimis: *Mitrā* téra elipsé, žyminti tuos pačius Mitrą ir Varuną, kaip ir reduplikuota dviskaitos lytis *Mitrā-Varuṇā* su vienu ar abiem linksniuojamais dēmenimis: *Mitrā-Varuṇābhyaṁ* arba *Mitrābhyaṁ Varuṇābhyaṁ*, arba paprasta dviskaita su vie-nu ar dviem kirčiais: *Mitrā-Váruṇā*, *Mitrā-varuṇā*. [...] Mitra ir Varuna sudaro sajungą, regis, užima tą pačią (suvere-numo) sritį ir yra kažkiek sinonimiški.¹⁶

Įvairose indoeuropiečių kultūrose šią dvejybinię sche-mą gali atitikti dievai (kaip kad roménų Jupiteris ir *Diūs Fidiūs*, iranénų Mitra ir Ahura Mazda) arba mitiniai her-ojai (kaip kad tą pačią roménų Romulas ir Numa). Diu-mezilio terminais, vienas iš dvejybés narių atstovauja „su-tartiniams suverenumui“ (Mitros), susijusiam su teisingu-mu, aiškumu, švesa, „šiuo pasaulyu“, o kitas – „magiška-jam suverenumui“ (Varunos), susijusiam su „ano pasauly“ paslaptimi ir tamsa. M. K. Čiurlionio paveikslas *Rex nuostabiai tiksliai perteikia šį vaizdinį*: švesi vidinė val-dovo figūra ir tamsi, lyg šešėlis ją gaubianti, išorinė. Tik-rasis paveikslas įkvėpimo šaltinis, matyt, taip ir liks pa-slaptis, nes dabar mūsų turimos žinios Čiurlioniui XX a. pradžioje vargu ar buvo prieinamos.

Krinta į akis šių dvilypių suverenių dievybių sąsajos su mainais, o Mitros net pats vardas kildinamas iš mainus reiškiančios indoeuropiečių šaknies **mei-*, ir pagal vieną iš apibūdinimų „Rigvedoje“ jis yra tas, kuris „stebi, kad būtū atsilyginta“. Varuna savo ruožtu gali surišti, susis-tyti, suvaržyti, kaip kad skolintojas suvaržo savo skolininką. Taigi nors tiesiogiai sutarties suverenumas priskiria-mas tik vienam iš jų, jos vykdymą jiedu prižiūri abu.¹⁷

Dvejybés nariai greičiau papildo vienas kitą nei vien-as kitam prieštarauja, greičiau bendradarbiauja nei ko-voja, abu yra daugmaž vienodai svarbūs ir vienodai „ge-ri“. Vis dėlto Varuna turi tam tikrą pirmenybę¹⁸: būtent jis kartais vienas atstovauja abiems, būtent jo istorinis pa-likuonis Ahura Mazda Irano religijoje iškilo kaip nelygs-tamas visagalis, nors ir nepajégė išstumti Mitros, kurio kultas vėliau paplito net po Romos imperiją.

Grįždami prie lietuviškų reikalų pastebėsime, jog, viena vertus, pagal čia išsakyta aiškinimą, Andojas ir Perkūnas dėl ypač tiesaus ryšio su mainais galėtų būti itin geras pavyzdys, papildantis Diumezilio minimus faktus. O kita vertus, atitikimas kone visuotiniam indoeuropietiškam dėsningumui tik dar labiau sutvirtina vien lingvistinėmis priemonėmis gautas išvadas.

Belieka nuspresti, kuris iš lietuviškojo dvejeto atstotų Mitrą, o kuris Varuną. Bet čia didelio pasirinkimo neturime: Perkūnas, iš daugybės liudijimų pažįstamas kaip teisegumo sergėtojas, nuolat kovojantis su chaotiškuoju Veleniu, net ir savo vardo spėjama reikšme beveik yra tapatus Mitrai, todėl būtent jam ir tiktų priskirti sutarties suverenumą. Kiek abejonių keltų nebent karingas jo būdas ir išorinės apraiškos, lyg ir reikalaujančios tinkamesnių analogų nei Mitra, tačiau pasirodo, kad Avestos Mitra, kaip ir Perkūnas, gali būti ginkluotas, ir karingumas jam nesvetimas:

Avestos Mitra pasirodo ir kaip ginkluotas dievas, karys. Ištisas jam skirtas jaštas vaizduoja jį pasirengusi kovai. [...] Tikėtina, kad tokia padėtis yra raidos jau pačiame Irane padarinys. Pirmiausia ji sietina su zoroastrizmo reformatorių siekiais išplėsti savo moralinę sistemą net į karą sritį, o kartu apimti ja santykius tarp karinės galios ir karališkosios valdžios. [...] Tačiau gali būti, kad *vazra* ginkluotas karys Mitra Irane tik išrutuliojo galias, būdingas jau indoiranėniskam **Mitrai*, kurias prarado vediškasis Mitra.¹⁹

Mūsų išvadai tad nematyti jokių rimbų kliūčių. Priešingai, vis ryškėjanti Perkūno figūra karingoje viduramžių Lietuvoje kaip tik labai primena Mitros padėtį senajame Irane.

Nors apie Andojo „varuniškas“ ypatybes tiesioginių žinių neturime, bet jo, kaip Perkūno bendrininko, vaidmens gana, kad būtų galima priskirti jam magiškajį suverenumą. Davimas, dovanojimas gali būti suvokiamas kaip lygius mainus, formalų teisingumą pranokstanti *malonė*, kuri papildo perkūniškają tvarkos sampratą.

Andojas, sąrauose vis minimas pirmas, kaip ir Varuna, turi tam tikrą pirmenybę. Suprantamas ir jo greitas išnykimas po krikšto, jo vietą užėmus Dievui, nors negalima atmetti, kad ir anksčiau vardai *Andojas* ir *Dievas* galėjo vienas kitą atstoti, juk iš tautosakos gerai pažįstamas Dievo ir jam pavaldaus *Perkūno* bendradarbiavimas. Irano Ahura Mazda gerai parodo šio tipo dievybės raidos galimybes, todėl niekuo stebėtini nėra ir Gedimino žodžiai apie visų mūsų vieną *Dievą*²⁰ ar Bychovco kronikoje minimą *Dievą ant aukšto kalno, teisiantį gyvus ir mirusius*.²¹

Dabar jau darosi aišku, kodėl Perkūno vardas aptariamuose šaltiniuose retesnis už Andojo ir Divirikso, juk vardu *Diviriksas* įvardijami abu, kuriems išskirtine teise galėtų atstovauti ir vienas *Andojas*, galbūt papildomas epitetu **Dvi-riksas*. Tatai galima būtų suprasti taip, kad Die-

vo=Andojo *rikia* yra dvejopa: pasireiškianti tiesioginiu jo paties veikimu arba per jo valią vykdantį Perkūną. Toji *rikia*, beje, labai primena vediškojo Varunos prižiūrimą visuotinę pasaulio tvarką *ṛtá*. Visa tai turint omenyje, reikėtų labai atsargiai vertinti žinias, ypač velyvas, apie šių dviejų dievybių kultinį atskirumą, kaip kad tariamai vien tik Perkūnui skirtos šventvietės ir kt.

Diumezilio rezultatų taikymas bei lyginamieji bandymai nėra naujiena. Daug nuveikė šioje srityje A. J. Greimas, ieškodamas lietuvių suverenių dievų ir lygindamas juos su jau pažįstamais indiškais atitikmenimis. Perkūną pagal išorinius požymius gretindamas su Indra, o Teliaveliui lengva ranka priskirdamas magiškajį suverenumą, jis kelia klausimą, kas gi yra lietuviškasis Mitra, ir jau nebeturėdamas kito pasirinkimo, užleidžia šią vietą Andojui. Kita vertus, remdamasis tautosaka, Greimas atranda vaizdžių apraiškų vadinamąją naktinę, su vandeniu ir mėnuliui susijusią sakralumo sferą, turinčią, prie jos prijungus dar ir lemties bei laimės sritis, pasak Greimo, priklausyti Mitrą atitinkančiam lietuviškam dievui.²² Tokia išvada sunkiai suprantama, nes Mitra yra susijęs kaip tik su priešingais vaizdiniais – diena ir šviesa, o naktis, tamsa bei vanduo pridera Varunai. Panašaus nesusipratimo esama ir Greimo nebaigtame darbe apie Gedimino sapną, kur Gediminas dėl ilgo, teisingo bei laimingingo valdymo pavadinamas *lunarino* tipo valdovu²³ – visiškai priešingai diumeziliškajam soliarinių ir lunarių dinastijų apibūdinimui. Nepaiso Greimas ir to, jog Mitra–Varuna sudaro dvejybę, todėl bet koks lyginimas su jais yra prasmingas tik tada, jeigu ir lyginamieji turi tokios dvejybės požymių.

Tai, kad Andojui dera toji tamsi varuniška vandens bei mėnulio sfera, betgi sutinka su mūsų išvadomis, nors, kaip jau sakyta anksčiau, Greimo etimologija, Andojo vardą kildinanti iš *vandens*, neturi jokio lingvistinio pamato. Juolab verti pagarbos ir pamokantys yra Greimo metodai bei rezultatai, gauti kone apgraibomis. Jie gali trūkstamais požymiais svariai papildyti vien iš etimologijos skurdoką Andojo paveikslą. Galima būtų sutikti ir su tuo, kad i Andojo sritį lietuvių kultūroje gravituoja su laime, sveikata bei vaisingumu susiję dalykai, šiaip jau nepriklausantys suverenumui: juk žemdirbių pasaulyje i pavasarinio Perkūno veiklą atsiliepdama suklesti Žemė, o tame irgi nesunku atpažinti gerokai subanalintą suvereniajų dvejybę. Tolesnės analogijos, iki viena kitą papildančių priešybių *moteriška-vyriška* arba kinų *in-jang*, neliko nepastebėtos ir Diumezilio, kuris, nors ir randa svarių užuominų senųjų indų tekstuose,²⁴ tačiau nėra linkęs priskirti tokį bendrų vaizdinių visiems indoeuropiečiams.

Lietuvių tautosakoje gerai žinoma keista istorija, esą Perkūnas seniau gyvenęs žemėje ar ant aukšto kalno, bet paskui Dievo buvo paimtas į dangų.²⁵ Tai gali būti ir Perkūno sutapatinimo su bibliniu Eliju padarinys, tačiau verta

paminėti, jog „Šatapatha brahmanoje“ panašiai pasakojama apie Mitrą ir Varuną, pavadinamus atitinkamai brahmanu ir kšatriju, esą kitados juodu buvę atskirai, bet Varuna pasikvietęs Mitrą savęsp ir net suteikęs jam tam tikrą pirmenybę.²⁶

Besidžiaugiant universaliomis analogijomis, nereikėtų pamiršti, jog visuomenės mokslams nelabai dera aprioriniai bendri teiginiai, todėl kiekviena analogija gali būti tik dalinė. Antai jau pastebėjome lietuviškam Andoju ikičtinai priklausančią lemties, laimės bei sveikatos sritį, tačiau bent jau iš turimų duomenų nematyti kokių nors Varunai būdingų siaubą keliančių bruožų. O Perkūnas, priešingai, yra gerokai karingesnis už Mitrą.

Neabejotinas aptariamų lietuvių dievų ryšys su mai-nais kol kas leidžia tik aptykriai spręsti apie anuometinį jų įsivaizdavimą, o apie kai kurias galimybes išvis tegalima spėlioti. Pratęsiant mainų temą, vertėtų dar paminėti *skolą* ir *atlygi* kaip iprastas metaforas kalbant apie nusiskaltimą ir bausmę. Perkūno vardas dar primena vieną iš svarbiausių religinių apeigų elementų – aukojimą; juk au-ka dažniausiai suvokiamą kaip esamų ir būsimų *skolų at-pirkimas*, todėl kyla įtarimas, ar tik nėra Perkūnas aukojimo, aukotojo ar net pačios aukos provaizdis? Tokiu atveju Perkūno figūra igautų tam tikro tragizmo atspalvį. Pa-čia bendriausia prasme, *pirkimą* galima suvokti kaip bet kokią pastangą, sulaukiančią atlygio. Jei mėgintume Perkūno veiklą apibendrinti ligi kosminio masto, tai galėtume ji laikyti tiesiog kosmogonijos iniciatoriumi. Bet ir tai nebūtų didelė naujiena: pasak žinomas „Rigvedos“ gies-mės, pasaulis radosi iš Purušos aukos. Kita vertus, kaip jau matėme, pats Mita gali būti pavadintas brahmanu, o antai samkhjos mokykla visatą vaizduoja kaip sąveiką tarp Purušos ir Prakritės – priešybų poros, kurios panašumas į Mitrą–Varuną irgi neliko nepastebėtas.²⁷

NUORODOS:

1. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, I. Vilnius, 1996, p. 260–261; Галицко-Волынская летопись. Санкт-Петербург, 2005, p. 123.
2. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, I. Ten pat; Галицко Волынская летопись, p. 133.
3. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, I, p. 266–268.
4. Būga, K. *Rinktiniai raštai*, I. Vilnius, 1958, p. 201–269.
5. Ten pat, p. 229–230.
6. Vitkauskas, V. *Lietuvių kalbos tarmių morfoneminių reiškiniai*. Vilnius, 2001, p. 171–173.
7. Vidugiris, A. *Zietelos šnekto žodynas*. Vilnius, 1998.
8. Galbūt nėra atsitiktinis dalykas tai, kad tos pat šaknies žodžiai, kaip štai gr. *peraō, permēni*, gali būti reiškiamas ir ‘pir-kimas’ ar ‘pardavimas’, ir ‘éjimas per’. Lietuviškas prielinks-nis *per* reiškime ‘laikyti ką nors per ką nors’ irgi priartėja prie vertinimo, lyginimo, taigi „kainojimo“. Todėl iš galimų „fizi-nių“ Perkūno vardo šaknies aiškinimų mums būtų priimtiniausias ‘éjimas kiaurai, per’, tiesiogiai siejant jį su perskrodžiančio žaibo vaizdiniu.

9. Kurschat, Fr. *Grammatik der Littauischen Sprache*. Halle, 1867, p. 88.
10. Zanavykų šnekto žodynas, I. Vilnius, 2003.
11. Mažiulis, V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, IV. Vilnius, 1997, p. 23.
12. Skardžius, P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius, 1943 (= *Rinktiniai raštai*, I, Vilnius, 1996), p. 310.
13. Greimas, A. J. *Lietuvių mitologijos studijos*. Vilnius, 2005, p. 646–647.
14. Vardą galima būtų sieti su būdvardžiu *žvarus* ‘žvalus, budrus, akylas’ (LKŽ duoda net tinkamą „šunišką“ pavyzdį: *Šuva toks žvarus, ka be pusryčio*. Šakyna, Šiaulių r.). *Žvara* ‘budrumas’ yra savaimė suprantama sąmonės ypatybė ir dorybė, bet čia turbūt turime reikalą ne su bet kokia sąmone. Juk Medeina, tikriausiai ta pati Žvarūna kitu vardu, pasakojime apie Mindaugą pasirodo kartu su savo zuičiais, šiaip jau pasižyminciais budrumu, tuo metu, kai Mindaugas giraitėje bijo net šakelę nulaužti. Toks atsargumas suprantamas tik ypatingose – šven-tose vietose, kuriose, matyt, ir budėj tie jų sargai kiškiai – Žvarūnos draugovė, o ji pati galėjusi pasirodyti kalės ar vilkės pavidalu. Viskas rodytų, jog čia kalbama ne apie bet kokį budrumą, o veikiausiai apie religinį, dvasinį. Kiek abstrakčiau įsi-vaizduojant, ši dieviškoji Žvara, tarsi kokia Šventoji Dvasia (pavyzdiui, zoroastrininkų Spenta Mainju), matyt, galėtų būti ir pranašingo įkvėpimo šaltinis, kaip kad Gediminui sapne pasirodės vilkas (arba vilkė?).
15. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II. Vilnius, 2001, p. 625.
16. Dumézil, G. *Mitra–Varuna*. New York, 1988, p. 66–67.
17. Ten pat, p. 97–104.
18. Ten pat, 115–116.
19. Ten pat, 117.
20. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, I, p. 390.
21. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II, p. 381.
22. Greimas, A. J. *Lietuvių mitologijos studijos*, p. 176–182.
23. Ten pat, p. 571.
24. Dumézil, G. *Mitra–Varuna*, p. 177–181.
25. Balys, J. *Raštai*, I, Vilnius, 1998, p. 33.
26. Dumézil, G. *Mitra–Varuna*, p. 178.
27. Ten pat, p. 178–179.

The Dual Sovereignty in the Religion of Medieval Lithuania

Remigijus GOTAUČIUS

The article is an attempt to answer the question concerning the correspondence between the conception of highest deities in ancient Lithuanian religion and sovereign gods in other Indo-European religions. Reconstructions of some Lithuanian god names from the 13th century sources and their etymologies are offered. The information from the etymologies and other sparse data is compared to Georges Dumézil's account. There are good reasons to think that Lithuanian gods known from the sources as *Andojas* and *Perkūnas* constitute duality which corresponds to the couples of sovereign gods of Mitra–Varuna type in other Indo-European religions. Apart from other similarities, their possible links with the idea of exchange are noted.

El. p. remigijusg@balticum-tv.lt

Gauta 2006 09 22, įteikta spaudai 2007 02 23

Blogos akies įveika šių dienų Dzūkijoje

Monika BALIKIENĖ

Straipsnio objektas – tikėjimo bloga akimi lietuviškojo komplekso raiška šiuolaikinėje Dzūkijoje. Tikslas – blogos akies pavidalu pasireiškiančio blogio, pavydo, pykčio įveikos būdų aptarimas. Remiantis 2000–2005 metų lauko tyrimų medžiagos (interviu, fotografijos) analize, pristatomas ir nagrinėjamas ypatingo elgesio ir specialių priemonių derinys, naujodamas siekiant apsaugoti nuo blogos akies poveikio, nustatyti nužiūrėjimo faktą, identifikuoti nužiūrėtoją, išgydyti auką. Išvados: iš lauko tyrimo duomenų matyti, kad šiandien Dzūkijoje dominuoja endeminė tikėjimo bloga akimi raiška, o nužiūrėjimo diagnostikai, gydymui ir profilaktikai naudojamos tik tradicinės įveikos priemonės.

Bloga akis, kaip užsilikęs prietaras ir senovinių tikėjimų reliktas, domino Dzūkijos papročius tyrinėjusius lietuvių etnologus ir kraštotyrininkus. Nors empirinės medžiagos apie blogą akį Dzūkijoje, kaip ir visoje Lietuvoje, surinkta nemažai, ji neapibendrinta, nejesta į pasaulinių blogos akies problemos tyrimų kontekstą. Trūksta kryptingų ir nuoseklų šio įdomaus reiškinio, ypač blogos akies įveikos strategijų analizės. Be to, lietuvių autorių darbai, kuriuose bloga akis dažniausiai traktuojama kaip reliktas, iš esmės negvildena tikėjimo bloga akimi klausimų šiuolaikinėje visuomenėje.¹ Šiame straipsnyje siekiama nagrinėti šiuolaikinę tikėjimo bloga akimi raišką Dzūkijoje, būtent nustatyti, kaip šiandien Dzūkijos gyventojai suprantą blogą akį, kokių priemonių imasi, norėdami apsaugoti nuo nužiūrėjimo, ką daro, kad įveiktų nužiūrėjimo pasekmės, kaip atitaiso blogos akies padarytą žalą.

Šių dienų Dzūkijos žmonės tvirtai tiki kenksmingą blogą akių galia. Šis įsitikinimas tiesiogiai nepriklauso nuo žmogaus išsilavinimo, profesijos ar amžiaus. Be to, tikėjimą bloga akimi jaunimas perima iš vyresniosios kartos.²

Blogą akį ir nužiūrėjimą šiandien žmonės Dzūkijoje supranta kaip tikrą, didelį, artimą ir neišvengiamą pavojų. Lauko tyrimų metu³ stebėti žmonių veiksmai, girdėti žodžiai, matyti daiktai ir vaizdai liudija, kad Dzūkijos kaimų ir miestelių gyventojams blogos akies grėsmė atrodo tokia pat natūrali kaip sausra, kruša, šalna, gaisras, potvynis ar kita gamtos nelaimė. Ji tiek pat artima ir reali, kiek artima ir reali yra, pavyzdžiu, kaimynė ar giminaitė. Jeigu ta moteriškė, tarkim, blogaakė – o Dzūkijoje manoma, kad kenkti akimis iš principio geba kiekvienas – vadinas, pavojuj tavo vaikams, gyvuliams ir augalams neišvengiamas. Gyvenant greta, būtinai teks su potencialia piktadare ne tik gatvėje, kieme ar lauke susidurti, bet ir

nuolat bendrauti, kalbėtis. Taigi ką Dzūkijos žmonės šiandien daro, kad apsigintų nuo šios bėdos?

Prieš aptariant individualias ir kolektyvinės dzūkiškas blogos akies įveikos priemones, reikėtų pažymėti, kad, žmonių manymu,

- (1) šiandien Dzūkijoje tipinis blogaakis – tai išvaizdos požiūriu niekuo neišsiskirianti senovo amžiaus moteris;
- (2) blogos akys savo auką susargdina ir sunaikina čiulpdamos iš jos gyvybės syvus;
- (3) šiuo metu Dzūkijoje pagrindinės blogos akies aukos – tai maži vaikai, naminiai gyvuliai, kultūriniai augalai ir pienas. Žinoma, blogos akys kenkia ir suaugusiesiems, bet kur kas silpniau, kadangi, žmonių manymu, suaugusiejui atsparesni.

Dzūkai, teigiantys, kad blogaakių tikrai visur yra ir kad jieems asmeniškai tenka ir teko su blogaakiais susidurti, blogos akies įveikai skiria daug dėmesio. Blogos akies įveika – tai ypatingo elgesio ir specialių priemonių derinys, naujodamas siekiant apsaugoti nuo blogos akies poveikio, nustatyti nužiūrėjimo faktą, identifikuoti nužiūrėtoją, išgydyti auką ir, jeigu įmanoma, atkerštyti nužiūrėtojui. Norėdami išgelbėti nuo nužiūrėjimo vaikus, gyvulius ir kitokį turą Dzūkijos gyventojai šiandien imasi įvairių blogos akies diagnostikos, gydymo ir profilaktikos būdų. Šias įveikos priemones galima būtų suskirstyti į tris dažniausiai literatūroje⁴ išskiriamas grupes:

- 1) diagnostikos priemonės, kurių imamas, siekiant nustatyti, ar ligą sukélė organinis sutrikimas, ar nužiūrėjimas, o, nustačius nužiūrėjimo faktą, sužinoti, kas yra nužiūrėtojas;
- 2) gydymo priemonės, kurių imamas po įvykusio pakenimo akimis;⁵
- 3) apsaugos priemonės.⁶ Šių priemonių grupei reikėtų pris skirti taip pat ir autoprotifilaktiką, t.y. sąmoningą stengimąsi nekenkti kitiems žmonėms ir jų turtui.

Diagnostika. Blogos akies tyrinėtojai dažniausiai skiria dvi diagnostikos rūšis – ritualinę ir paprastąją.⁷ Nors literatūroje ir archyvuose užfiksuota ritualinės diagnostikos pavyzdžių,⁸ lauko tyrimo metu Dzūkijoje ritualinės diagnostikos aptikau tik vieną kitą fragmentą. Tyrimai parodė, kad šie fragmentai, kaip, beje, ir kiti esminiai tikėjimo bloga akimi komplekso komponentai, atskleidžia tik pateikėjų naratyvuose.⁹

Šiandien Dzūkijoje nužiūrėjimas dažniausiai diagnozuojamas neritualiniu būdu: žmonės nužiūrėjimo faktą ar nužiūrėtoją nustato patys, remdamiesi precedentais ir išpro-

tavimais.¹⁰ Atvejai, kai oficialioji medicina nenustato ligos, irgi laikomi įrodymu, kad liganis nužūrėtas. Be to, diagnozuojant nužūrėjimą, vadovaujamasi visiems gerai žinomais aiškiais nužūrėjimo simptomais, pvz., arklys sustoja ir nena; karvė „durniuoja“; akys vaiko sūrios; vaikas plėšos, draskos, ir jo nenuraminsi; atrodo, kad jam skauda.¹¹

Gydomas. Dažniausiai rekomenduojamas aprūkymas, akių apšluostymas „padelkais“, girdymas ir prausimas specialiai apdorotu vandeniu, kitaip skysčiais (šlapimas, motinos pienas, menstruacijų kraujas), apnešimas druska, tam tikros žodinės formulės ar veiksmai, „iškalbėjimas“, traukimas per pavalkus, varymas per kelnių klešnę ir kt. Apskritai gydymo priemonės sumišusios su diagnozavimo priemonėmis ir labai panašios į literatūroje aprašomas terapines operacijas. Dzūkijoje, kaip ir kituose kraštuose, į gydymo procedūrą kartais įtraukiamas ir pats nužūrėtojas. Tai daroma vadinamojo iškalbėjimo būdu. Iškalbėjimas, arba viešas identifikuoto blogaakio išbarimas, – tai kenkėjo ir jo aukos (ar jai atstovaujančio asmens) santalka, kuria mėginama bendromis jėgomis sunaikinti blogos akių pavidalu į aplinką prasiveržusį pavydą, pyktį ir blogį. Iškalbėjimas – tai gydymo (gydymosi?) procedūra, nors iš šalies atrodo kaip paprastas barnis. Svarbu pastebeti ypatingą šios įveikos priemonės pobūdį: iškalbėjime dalyvaujantis blogaakis sąmoningai išsijungia į kovą prieš blogį. Maža to, jis tokiu būdu pats kovoja su jo paties viduje glūdinčiais negerumais. Šios įveikos priemonės Dzūkijos žmonės kartais imasi, nors ir nelabai noriai.¹²

Apsauga. Kone kiekvienas Dzūkijos gyventojas, paklaustas, kaip apsaugoti nuo blogos akių, pirmų pirmiausia siūlo slėpti savo turtą nuo svetimų akių, niekam nerodyti mažų vaikų ir gyvulių bei paukščių jauniklių, apskritai nesigirti ir nesipuikuoti, kitaip sakant, neprovokuoti pavydo, vadinasi, ir blogos akių.

Tačiau visi pateikėjai sutinka, kad blogui įveikti vien šitokios strategijos nepakanka. Noromis nenoromis tenka atsisakyti blogio vengiamosios strategijos ir stoti į atvirą kovą su bloga akimi. Ypač svarbu pastebeti, kad ir vengimo, ir puolimo, ir gynimosi operacijose, kurių imasi Dzūkijos žmonės, siekdami atsilaikyti prieš kenksmingų akių pavidalu pasireiškiantį blogį, pavydą ir pyktį, be kita ko, atispindi blogos akių, kaip ginklo, supratimas. Į tai reikėtų atkreipti dėmesį apskritai analizuojant ir klasifikuojant blogos akių įveikos priemones.¹³ Dėl aukščiau minėtos priežasties, konkrečiai aptardami Dzūkijoje šiandien naudojamas blogos akių įveikos priemones, nevengsime karinės leksikos, kadangi ji gerai atliepia lauko tyrimų metu stebėtą nenutrukstamos kovos prieš blogą akį situaciją.

Remdamasis savo surinkta lauko tyrimų medžiaga, archyvų šaltiniuose bei literatūra, siūlyčiau blogos akių įveikos priemones skirtysti pagal strategiją, kurios imamasi, siekiant iš anksto nukenksminti blogą arba įveikti jo padarinius. Vadovaujantis šiuo principu, įveikos priemones galima būtų

padalyti į tris grupes, nors gali būti, kad ateityje, susikaupus didesniams kiekiui duomenų, klasifikacija keis:

1. Priemonės, skirtos išankstiniam potencialios aukos sustiprinimui (pvz., gyvulių aprūkymas skujine (speciali šluotelė pečiui šluoti) ir slenkščio nuograndomis, uždėjus ant vyžos); druskos kruopelytės į pieną įmetimas, kad bloga akis pieno nesugadintų, o per pieną nepakenktų karvei; raudonų raištelių karvei ar arkliui rišimas; kūdikiui į vystyklus ar megztuką „grafkės“ (žiogelio) segimas; špygos kišenėje laikymas; sédėjimas ant žirklių, žindant kūdikių).¹⁴
2. Priemonės, skirtos blogos akių puolimui:
 - a) viešas blogos akių puolimas žodžiu (tiesus sakumas blogaakiu: „Tavo blogos akys. Tu man nežiūrėk“,¹⁵ arba atsakymai gyvulius giriantiems: „Pasidzyvykit ant savo užpakalio, o ne ant mano karvių!“; „Nesdzyvyk nesdzyvyk, bo dar nudzyvysi!“¹⁶);
 - b) neviešas blogos akių puolimas veiksmu ar žodžiu, siekiant ją įveikti (pvz., jau minėtas aprūkymas žolelėmis, puodkėlėmis (skudurais, skirtais karštiems puodams kilnoti), „kryžiavai“ paimtomis kambario kampų šiukslėmis, slenkščio, stalo nuograndomis; apnešimas druska; atitinkamų žodinių formulų vartojimas, pvz., „Druska akyse – šūdas dantyse“¹⁷).
3. Priemonės, skirtos blogos akių apgaudinėjimui (pvz., iki krikšto vaiko vilkimas išvirkščiais baltiniais; jau minėtų raudonos spalvos raištukų rišimas vaikams, gyvuliams, kad blogos akių energija į juos išsikrautų¹⁸).

Gydymo nuo blogos akių priemonės tuo pačiu principu irgi pasiskirsto į tris grupes:

1. Priemonės, skirtos blogos akių padaryto nuostolio kompensavimui, vengiant tiesioginio kontakto su bloga akimi (pvz. ligonio girdymas žolelėmis; akių prausimas švēstu ar specialiai apdorotu (pvz., per „klemką“ (metalinę durų rankeną) perpiltu) vandeniu; nužūrėtų gyvulių ar vaikų akių tepimas žmogaus šlapimu; akių šluostymas „padelkais“¹⁹).
2. Priemonės, skirtos blogos akių puolimui:
 - a) viešas blogos akių puolimas (pvz., jau minėtas iškalbėjimas);
 - b) neviešas blogos akių puolimas žodžiu ar veiksmu, siekiant ją įveikti (priemonės labai panašios ar net tapacčios 2 b punkte nurodytoms). Šia proga reikėtų pastebeti, kad, kaip ir tikrame kare, blogos akių įveikos priemones žmonės kūrybiškai derina. Sékmė šiame kare prieš blogą irgi priklauso nuo stratego („šaptūno“ (užkalbėtojo), „varažbitnyko“ (burtininko), išmanančių „bobų“).
3. Blogos akių apgaudinėjimas (pvz., nužūrėtų paršiukų varymas per kelnių klešnę; sergančio vaiko traukimas per pavalkus²⁰).

Minėta, kad visos šios priemonės dažniausiai naudojamos ne po vieną, o deriniai. Be to, blogas akis tariamai turintys žmonės irgi dalyvauja apsaugos, diagnostikos ir

gydymo procese, leidžiasi, kad jiems iškalbėtų, t.y. kad juos išplūstų ir net patys drąsina iškalbėtoją.²¹

Man pačiai teko matyti dzūkiškas apotropines priemos, laikyti jas rankose. Fotografavau valstiečių arkli, kuriam prie apynasrio buvo prisegti du raudoni „kaspinėliai“. Sužinojau, kad raudonas raištis rišamas ir karvei. Žmonės aiškina, kad blogaakis į savo auką žvelgia įdėmiae. Vadinaisi, jeigu auka ryši ryškų raištį, jis atitraukia blogaakio dėmesį. Patyriaus, kaip žmogui apsauginis raištukas (raudonas arba oranžinis) rišamas ant rankos riešo – 2000 m. man tokį užrišo pateikėja, paprašyta parodyti, kaip rišamas apsauginis raištis nuo blogos akies.²²

Siekiant geriau pažinti ir suprasti dzūkiškas blogos akies įveikos priemos, pravartu būtų jas sugretinti su dideliam mieste aptinkamomis priemonėmis. Taigi kokių priemonių Dzūkijos gyventojas pastebėtų ir galėtų įsigytį, tarkim, Vilniuje?

Vilniaus kioskuose ir parduotuvėse šiuo metu iš tikrujų galima nusipirkti apsaugos priemonių nuo blogos akies. Jų kainos prieinamos kiekvienam pirkėjui – ir turtingam, ir pasiturinčiam, ir kukliau gyvenančiam. Vis dėlto švytinčio disko formos amuletas iš Rusijos („stekliaška ot sglaza“), įvairių dydžių mėlynus pakabukus iš Turkijos su žydros spalvos viduriuku ir taškeliu, primenančiu akies vyzdį, „freskas“ iš Egipto, šiuolaikinės gotų subkultūros gerbėjų pamėgtus Horo akies ženklus ir panašias apotropines prekes daugiau dėvi ir naudoja jauni žmonės, nors girdėjau, kad šių modernių apotropinių priemonių nusiperka ir vidutinio amžiaus moterys. Merginos nuo blogos akies saugančias priemos įsigija parduotuvėse arba kioskuose, atsiveža iš turistinių kelionių. Dukros jas dovanuja motinoms, motinos – dukroms, vyrai – žmonoms; galbūt net žmonos – vyrams? Juk tai ne papuošalas, o apsauga, kaip, sakykime, ne papuošalas yra kryželis ant kaklo.

Dzūkijos gyventojai irgi lengvai galėtų tokiai priemonių įsigytį. Retas kuris pagailėtų 10 litų rimtam reikalui – vaikui, gyvuliui ar brangiam augalui apsaugoti. Nepaisant akivaizdžios minėtos pasiūlos, Dzūkijos kaime kol kas dar pakanka liaudiškų apsaugos priemonių nuo blogos akies. Būdama Dzūkijoje, nepastebėjau, kad žmonės būtų dėvėję kokius nors pirkinius amuleetus nuo blogos akies. Gali būti, kad svetimšales „freskas“ ir svetimšalius pakabukus žmonės laiko netinkamais ar net žalingais dalykais.

Iš mano lauko tyrimų matyti, kad Dzūkijoje kone kiek-viena jauna šeimininkė, įtarusi, kad jos turtui ar vaikams pakenkė bloga akis, lengvai gauna kvalifikotą pagalbą iš artimiausios aplinkos. Apie gydymo priemos ją išsamiai informuoja mama, močiutė, labiau patyrusios draugės ar kaimynės. Vadinas, lokalė miestelio ar kaimo bendruomenė visą apsaugos ir gydymo priemonių arsenalą turi po ranka. Jis, matyt, kol kas tenkina vartotojas ir vartotojus, todėl Dzūkijoje žmonės nesiekia seno, iprasto ir veiksmingo ginklų rinkinio pildyti „moderniomis“ atvežtinėmis prie-

monėmis arba itin gausiomis interneto krautuvėlių prekėmis nuo blogos akies.

Apskritai dzūkai šiandien žino daug priemonių nuo blogos akies ir naudoja įvairią blogos akies įveikos strategiją. Savo turiniu ir naudosena dzūkiškos apotropinės priemonės labai panašios į kitose kultūrose paplitusias atitinkamas priemones. Vis dėlto jas rinkti, stebėti ir tyrinėti verta, kadangi tiriant blogos akies įveikos priemones atskleidžia žmonių praktikuojami originalūs konflikto sprendimo metodai, veiksmingi įtampos mažinimo, visuomeninės darnos palaikymo ir bendruomenės santykų reguliavimo būdai ar net savitas pasaulio reiškinių supratimas.

Stebint blogos akies įveikos priemones ar kitus tikėjimo bloga akimi komplekso komponentus (aukos, kenkimo pobūdis, tipinio blogaakio išvaizda ir savybės, liaudiškosios blogos akies teorijos) ir gretinan juos su atitinkamais kitų kultūrų duomenimis, reikia atkreipti dėmesį ne tik į tai, ką pavyksta užfiksuoti lauko tyrimų metu, bet ir į tai, ko nepavyksta. Kaip tvirtina A. Dundes, ne visas turimas idėjas žmonės „artikuliuoja“, kai kurios slypi kultūroje neišsakyto.²³

Pavyzdžiui, ruošiant etnografinių klausimų lapą ir reniantis lauko tyrimams Dzūkijoje, vadovautasi teorine prie-laida, kuri skelbia, jog egalitarinėse nedidelėse žemdirbių bendruomenėse fiksuojamamas blogos akies ryšys su ekonominės gerovės ir konkurencijos augimui.²⁴ Taigi tikėtasi, kad visas šias sąlygas tenkinančioje Dzūkijoje tikėjimo bloga akimi kompleksas išryškės visa apimtimi – bloga akis bus pavojinga viskam, kas siejama su labiausiai pavydimais dalykais: *maistu, sveikata ir vaikais*. Deja, iš respondentų atsakymų ėmė aiškėti, kad reprodukcinės galios plotmeje bloga akis nekenkia Dzūkijos vyru potencijai ir moterų laktacijai. Siekiant patikrinti, kaip yra iš tikrujų, teko klausimų lapą specialiai papildyti tiesioginiais klausimais „*Ar blogos akys gali atimti žindančią moterai pieną? Jei gali, tai kuriam laikui?*“ ir „*Ar blogos akys gali pakenkti suaugusio vyro lytiniam pajęgumui? Jei gali, tai kuriam laikui?*“ 2002 m. gauti duomenys patvirtino: Dzūkijoje bloga akis nekenkia vyru potencijai.²⁵ Tiesa, ji gal siiek tiek pavojinga moterų laktacijai.²⁶

Kitas žmogaus reprodukcinių galų ir blogos akies ryši rodantis klausimas skambėjo šitaip: „*Ar mėnesinėmis sergančios moters akys gali kenkti žmonėms, gyvuliams, augalam, daiktams?*“ Nė vienas respondentas į jį neatsakė „taip“, nors kone visi žinojo, kad sergant mėnesinėmis neverta raugti žiemai kopūstų, konservuoti agurkų, daryti dešrų ir pan., nes maistas suges. Tuo tarpu menstruacijų simbolikos ir blogos akies ryši tyre antropologai atskleidė, kad akys, žmonių manymu, tarnauja kaip kanalas užkratui perduoti. Pavyzdžiui, Pietų Portugalijoje mėnesinėmis sergančiai moteriai griežčiausiai draudžiama dalyvauti kiaulės skerdime, skerdienos tvarkyme ir dešrų gamyboje, kad ji akimis nesugadintų mėsos.²⁷

Faktas, kad kai kurių blogos akies aukų ar įveikos priemonių šiandien Dzūkijoje nepavyksta užfiksuoti (nors

kitose kultūrose šie atitinkami elementai fiksuojami²⁸), matyt, rodo, kad Dzūkijoje šiuo metu vyrauja endeminė tikėjimo bloga akimi raiška. Kai tikėjimas bloga akimi endeminio pobūdžio, blogos akies galią žmonės geba suvaldyti, būna pakantūs ir net užjaučia blogaakius. Pavyzdžiu, žmonės aiškina, kad blogaakiai nėra kalti, kad dažniausiai jie nužiūri netyčia, kad net ir labai geriemis žmonėms kartais pasitaiko akimis ar gyrimu pakenkti kaimynams. Šitokia, pasak H. F. Steino, „endeminė“ būklė virsta „epidemine“ tuomet, kai žmonės ima atvirai vienas kitą kaltinti raganavimu, kai „netyčinis“ nužiūrėjimas ima atrodyti „tyčinis“.²⁹ Dzūkijoje tik kur ne kur iš kai kurių pateikėjų pasakojimų išryškėdavo epideminės raiškos elementai.

Jeigu šiandien tikėjimo bloga akimi raiška Dzūkijoje būtų ne endeminė, o epideminė, tai dzūkai, paklausti, ar bloga akis kenkia vyru potencijai, moterų laktacijai ir, tarkim, dešroms, tikriausiai atsakytu „taip“. Tiesą sakant, endeminės raiškos fone apskritai pasitaiko gana ryškių epideminės raiškos židinių. Šitokį reiškinį puikiai iliustruoja Vilniaus rajone Žanos Danilevič užrašyti pasakojimai:

„Mano tėvas turėjo blogą akį, o mama buvo užkalbėtoja, kuri kartais irgi galėjo nužiūrėti, tačiau priklausomai nuo akimirkos. Tėvo akis man nekenkė, o mama kartą buvo nužiūrėjusi ir mane. Tai atsitiko prieš kokius 25 metus per Kūčių vakarą. Kaip visada, darbo buvo daug, o aš, viską padariusi, gerai jaučiausi ir, mamos žodžiais, gražiai atrodžiau. Mama, kaip ir visos mamos, mintyse pagalvojo: „Va, kokia graži moteris“. Mamos žodžiais tariant, po tokius jos minčių man pradėjo darytis bloga. <...> Grįžtant prie tėvo, tai jo akys kenkė tik gyvuliams. Atsimenu, kai vieną kartą tėvas, pro langą pamatęs veršiuką, jį labai gyrė. Ta pačią minutę jis atsistojo, pradėjo spardytis ir nugriuvės gulėjo. <...> Kadangi mano mama buvo užkalbėtoja, tai pati ir panaikindavo nužiūrėjimą. Ji užkalbėdavo vandenį ir duodavo išgerti, bet nesakydavo, kad vanduo yra užkalbėtas. Visais anksčiau aprašytais atvejais tai padėjo.“

Iš šio pasakojimo³⁰ matyti, kad tikėjimas bloga akimi stiprus, bet kontroliuojamas: žmonės tiki, kad kenkiamas netyčia, kenkėjas pats atidžiai stebi, ar nepadarė žalos. Be to, blogaakių šeima veikia kaip darni komanda – vienos kenkia, kitas taiso. Būna, kad kenkėjas pats pirmas skuba šalinoti nužiūrėjimo padarinius. Šeimos nariai supranta, kad turi bendrą bėdą – blogą akį, bet moka išjausti į nemaloną blogaakio situaciją ir užjaučia ne vien auką, bet ir kenkėją.

Kitos netoliese gyvenančios moters patirtis liudija epideminę blogos akies raišką.³¹ Bloga akis tapatinama su raganavimu, akcentuojamas tyčinis kenkimas, žmonių santykiai kupini itarumo, pykčio, keršto ir smurto:

„Jos ne tik blogos akys buvo, bet ji pati buvo burtininkė. Netoliese manęs gyveno kažkur prieš 20 metų. Mane pačią toji burtininkė <...> buvo užbūrusi. Kai aš ateidavau į savo laukus, nenorejau po to eiti namo, man kojas atimdavo. Atsitiko tai taip: mano <...> gyveno su žmona ir vaikais netoli mūsų, o jos dukra atmušė jį nuo žmonos. Aš vieną dieną ją miškelyje

primušiau už tai. Ir nuo to laiko jos mama <...> ėmė kerštauti man už tokį mano poelgį. <...> Toji ragana galėjo pardaryti ir gerai, ir blogai <...> Dirbau poliklinikoje, ir viena mano pažištama moteris patarė kreiptis pas raganių pagalbos. <...> Tam, kad būtų panaikinti burtai, liepė man suolą, esanti šalia namų, supjauti taip, kad nei viena pjuvena nenukristų ant žemės. O kur stovėjo suolas, žemę reikėjo išpjauti aplink atstumu pusės metro ir toli nuo namų išvežti. O pjuvenas sudeginti. Po to aš turėjau tris dienas žiūrėti, kad <...> iš mano žemės nepaimtų žemės. Dėl šios priežasties aš tris dienas miegojau mano ir jos laukų ribose. Ir paskutinę naktį ji pasirodė, bet, pamačiusi mane, ēmė prašyti, kad jos nemuščiau. Aš jai atleidau, ir nuo to laiko jos burtai dinga“.

Taigi, atsižvelgiant į išdėstyotas aplinkybes, turbūt teisingiau būtų galvoti šitaip: tikėjimas, jog bloga akis kenkia vyru potencijai ir moterų laktacijai arba kad mėnesinėmis sergančios moters žvilgsnis pavojingas maistui, matyt, Dzūkijoje gyvas, tik kiek apmireš.

Kaip jau minėta, Dzūkijos individualūs ir kolektyviniai blogos akies įveikos būdai panašūs į kitų kultūrų atitinkamas strategijas. Elgesio plotmėje Dzūkijoje galima būtų išskirti šiuos veiksmus:

- 1) nesigyrimas, nesipuikavimas;
- 2) svetimo negyrimas ir nesigrožėjimas. Jeigu netyčia išsprūsta pagiriama žodis, reikia naudoti apsauginę formulę;
- 3) nesmalsavimas. Geras tonas reikalauja nelandžioti po svetimus namus, tvartus, neljsti prie vaikų, ypač jeigu žinai, kad tavo akys blogos;
- 4) išpėjimas kaimynų apie tai, kad tavo namuose atsirado atžindas³² arba kad tavo akys blogos;
- 5) savo gerovės maskavimas;
- 6) dosnumo, nuoširdumo, nesavanaudiškumo platus demonstravimas.

Atidžiau išižiūrėjus į šiuos veiksmus, matyti, kad jie sudaro savitą elgesio kodeksą, kurio tikslas – slopinti bendruomenėje galinčius kilti antisociuminiškus jausmus. Štai pora pasakojimų, iliustruojančių, kaip viešumoje privalo elgtis gerai išauklėtas Dzūkijos žmogus, siekiantis pats nepavydėti ir vengiantis, kad jam pavydėtų:

„Anksčiau tai kaime mama eina kur ir tave vedas. Nu, tai sėdi ir klausai, ką šneka. Jei mama bus smalsi, tai ir vaiskas augdamas savaime bus smalsus. Mano mama sakyda vo: „Matei – nematei, girdėjai – negirdėjai. Žmogus turi. Jei parodys, tai parodys. O neparodys, tai neik, nelisk, neprasyk, kad parodytų. Nebūk įkyrus. Jei žmogus nori, tai jis pats parodys, o jei ne, tai nelisk“.³³

„O ta, kuri perdaug lapės žodeliais kalba, tai, sako, blogas žmogus. O turi atejus pažiūrėt, o ne prišnekėt ten ko. Tai nors tas vaikas ir gražiausias, bet pasipurto: „Oj, nugi mažiukas visai kaip ir visi“. O ji širdin tai turi savo nuomonę sudarius, kad tas vaikas ir gražus, bet ji negirs akyse. Jei kaip ir papeiki vaiką, tai atseit vaikas kaip ir geriau auga. O kada vaiką pradės jau girt, o dūšioj velnią mislyt, tai negerai“.³⁴

Apibendrinant reikėtų pabrėžti, kad šiandien Dzūkijoje dominuoja endeminė tikėjimo bloga akimi raiška. Nužiūrėjimo diagnostikai, gydymui ir profilaktikai šiuo metu dzūkai naudoja įvairius tradicinius būdus. Šių blogos akies įveikos priemonių arsenala pakankamai gerai tenkina vartotojų reikmes, todėl „modernios“ svetimšalės apsaugos priemonės iji kol kas nepatenka. Be to, analizuojant ir klasifikujant dzūkiškas blogos akies įveikos priemones, reikia atsižvelgti į tai, kad Dzūkijoje šiandien stebime vykstant realią nepaliaujamą kovą prieš blogos akies pavidalu pasireiškiantį blogą, pavydą ir pyktį.

NUORODOS:

1. Krėvė-Mickevičius, V. Burtai ir prietarai, rinkti Marcinkonių, Ratnyčios, Merkinės, Perlojos ir Niedzingės parapijų įvairose vietose. Iš: *Tauta ir žodis*, 1926, t. 4, p. 486, 489; Krėvė-Mickevičius, V. Krikštynų apeigos Dzūkijoje. Iš: *Mūsų tautosaka*, 1933, t. 7, p. 36, 41–42, 46; Miškinis, J. Trys simtai dzūku burtu ir prietarai. Iš: *Tauta ir žodis*, 1926, t. 4, p. 468, 471; Rudzis, M. Vilniaus krašto dzūkų būrtai, patarlės, mišlės ir žaidymai. Iš: *Lietuvių tauta. Lietuvių mokslo draugijos raštai*. Knyga III. Vilnius, 1925, p. 458–459; Dundulienė, P. Liaudies medicina Marcinkonių apylinkėje XX a. pradžioje. Iš: *Kraštotyra*, Vilnius, 1969, p. 229, 232; Dundulienė, P. Akys lietuvių pasaulyje autoje. Vilnius, 1992, p. 20, 22, 39, 48; Galvėnas, V. Liaudies medicina Valkininkų apylinkėse. Iš: *Kraštotyra*, Vilnius, 1971, p. 246; Merkinė, R. Gyvilių priežiūra ir papročiai. Iš: *Dubičiai*, Vilnius, 1989 p. 130–132; Čepienė, I. Krokšlio kaimo vestuviu papročiai. Iš: *Dubičiai*, Vilnius, 1989. p. 180–181; Ulčinskas, V. *Raitininkų kaimas* (1850–1950). Vilnius, 1995, p. 39–40; Marcinkovičienė, N. *Pavarénis*. Vilnius, 1998, p. 48–52, 138–139, 187.
2. Duomenys apie pateikėjus (lytis, amžius, užsiėmimas, išsilavinimas) ir lauko tyrimų eiga pristatyti ankstesniame šio straipsnio autorės darbe. Žr.: Balikiene, M. Blogačių žmogaus samprata šių dienų Dzūkijoje. Iš: *Liaudies kultūra*, 2006, Nr. 2, p. 27–30.
3. Lauko tyrimų medžiagą autorė surinko naudodamas savo sudarytu etnografinių klausimų lapu „Bloga akis“. Merkinėje apklausta 30 (27 moterys ir 3 vyrai), o Krokšlio (Šumo) kaime – 12 (11 moterų ir 1 vyras) pateikėjų. Interviu su vienu pateikėju vidutiniškai trukdavo apie valandą. Pokalbiai su pateikėjais įrašyti į garso juostas. Išrašai yra Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyrius rankraštyme (2000 m. Merkinėje surinkta medžiaga – IIES, b. 2165 – 28 lapai; 2001 m. Merkinėje surinkta medžiaga – IIES, b. 2172, 109 lapai; 2001 m. Krokšlio (Šumo) kaime surinkta medžiaga – IIES, b. 2173, 68 lapai). Asmeniniame autorės rinkinių archyve (MBR – Monikos Balikiene's rinkiniai) saugoma medžiaga: MBR I – 2002 m. rugpjūčio mėnesį Krokšlio (Šumo) kaime atliktu interviu išrašai; MBR V – 2004 m. liepos mėn. Merkinėje ir 2004 m. rugpjūčio mėn. Krokšlio (Šumo) kaime atliktu interviu išrašai. MBR I rinkinyje esančių interviu su 6 moterimis ir 1 vyru tema – blogos akies poveikis moteryl laktacijai ir vyru lytinė potencijai. MBR V rinkinių sudaro pokalbiai su penkiomis moterimis tema „Kūdikių žindymas, maitinimas ir ankstyvųjų higienos išpročių ugdymas“. Jų tikslas – sudaryti originalų etnografinių klausimų lapą, kurio paskirtis – ieškoti sąsajų tarp tikėjimo bloga akimi ir ankstyvosios vaikystės patirties. Iš 12 dalyvavusių MBR I ir MBR V interviu asmenų 11 priklauso anksčiau (2000–2001 m.) apklaustųjų grupėi. Viena moteris klausinėta tik apie ankstyvą kūdikių priežiūrą. Cituodama užrašytus pasakojimus, pateikėjų privatumo išsaugojimo sumetimais, jų vardus ir pavardes nurodau naudodama laužintiniuose skliaustuose išrašytą skaitmeninį kodą.
4. Hand, W. D. The Evil Eye in Its Folk Medical Aspects: A Survey of North America. A. Dundes (ed.) Iš: *The Evil Eye: A Folklore Casebook*. New York: Garland Publishing Inc., 1981, p. 169–180; Jones, L. C. The Evil Eye Among European – Americans. A. Dundes (ed.) Iš: *The Evil Eye: A Folklore Casebook*. New York: Garland Publishing Inc., 1981, p. 150–168; Dionisopoulos-Mass, R. The Evil Eye and Bewitchment in a Peasant Village. Iš: *The Evil Eye*. Ed. by C. Maloney. New York: Columbia University Press, 1976, p. 42–61.
5. Dzūkai šluosto nužiūrėtų vaikų ar gyvulių akis „padelkais“; apneša druską; eina iškalbėti; kreipiasi į užkalbėtojus, „šaptūnus“, „varažbitnykus“; aprūko puodkėle ir t.t.
6. Dzūkai nerodo mažų vaikų ar gyvūnų jauniklių svetimiems, slepia pieną nuo pašalinė akių; karvei, arkliai, vaikui riša raudonus raištukus; išsegā į drabužius žiogeli; aprūko šventintomis žolėmis ir t.t.
7. Hand, W. D. *The Evil Eye in Its Folk Medical Aspects...* p. 173.
8. „.../duodavo gerti šaltęs, atnešto iš miško nesidairant ir nieko nekalbant. Jei pagirdytasis pradėdavo vėmti, vadinas, jis sergas ne nuo išgąsčio, bet nuo kerų.“ Žr.: Dundulienė, P. *Liaudies medicina Marcinkonių apylinkėje*..., p. 232. Išsamiai ritualinę diagnostiką iliustruoja pavyzdys, pateiktas I. R. Merkienės straipsnyje. Žr.: Merkienė, R. Gyvuliai ir jų priežiūra XVII a. pab. – XX a. Iš: *Kernavė*, Vilnius, 1992, p. 102.
9. IIES, b. 2173, l. 39 – 40.: Dubičių parapijos Krokšlio (Šumo) k. 1936 m. gimusi pateikėja [1/25]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė.
10. „Pas mus kaime anksčiau buvo tokis <...>. Tai karvės pas jį bėgdavo. Sakė, kad jo akys tokios. Jau jis pažiūrė ant gyvulio, ir gyvulys rėkia ir bėga pas jį. Tai aš klausiu pas moteris, kas daryt. Tai sako: „Paimk kokiu šiuksliu nuo jo tvaro ir į savo tvarą įmesk ir tada nebėgs karvės“. Padariau taip ir karvė nebėgo. Reikia paimiti nuo jo tvaro kokių nors šiukslių ir atnešti į savo tvarą. Ir tada karvė nebėgs, tada gyvulys akių nebosc. O taip tai karvė bėga ir rėkia. Ir bėga pas jį. O jeigu gyvulys bėga iš namų, tai vis tiek kasnor jau padaryta“. IIES, b. 2173, l. 9.: Nočios parapijos Kaniūkų k. 1928 m. gimusi pateikėja [1/6]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė.
11. IIES, b. 2173, l. 3.: Rudnios parapijos Kaniavos k. 1920 m. gimusi pateikėja [17/6]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2173, l. 37.: Dubičių parapijos Krokšlio (Šumo) k. 1936 m. gimusi pateikėja [1/25]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2173, l. 45.: Vilniuje 1983 m. gimusi ir nuo 1998 m. Krokšlio (Šumo) k. gyvenanti pateikėja [17/6]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2173, l. 63.: Dubičių parapijos Krokšlio (Šumo) k. 1951 m. gimės pateikėjas [31/6]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė.
12. Iškalbėjimas (išsnekėjimas, išsibarimas, išlojojimas) – retai archyvuose ir literatūroje sutinkamas gydymo būdas. Pateiksiu kelias pasakojuim ištraukas: „Kokiaisiai 1957–1958 metais dar taip buvo. Turėjau gera karvę. Melžiu, pilną kibirą pieno primelžiu. Gera karvė buvo. Ir ateina tokia moteris: „Oj, kiek pieno, net širdį spaudžia!“ Ir nubėgo ji. Daugiau nieko nesakė. O ant ryt – pieno vis mažiau ir mažiau. Ir per savaitę taip atsitiko, kad mano mažam vaikui to pieno pradėjo trūkti. Aš pradėjau kaimynėms skustis. Moterys paužkino: „Nužiūrėjo tavo karvę! Tu ją kai sutiksi, tai gerai iškoliok!“ O man taip gėda, kaip aš dabar tą moterį koliosiu. Bet kaip ji atėjo, tai aš jai ir sakau: „Onyte, labai man sunku tau pasakyti, bet tu pasidivijai ant mano pieno ir dabar pieno sūnū nebeturiu“. O jis man sako: „Tai tu mane plūsk, mano tokios akys. Tu mane gali išplūsti, kaip tu nori. Aš žinau, kad esu tokia. Aš nučiau pas tokį Susmarą ir jo viščiukus kai pamylavau, tai iki vakaro nė vieno neliko. Sukasi, sukasi, ištiesia kojas ir gatava“. IIES 2165, L.23.: 1928 m. Rumbonių parapijos Margaravos k. gimusi pateikėja [22/3]. 2000 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė; „Mano sūnū buvo gal kokių 3–4 mėnesių. Atėjo tokia moteriškė, paėmė jį už rankučių ir sako: „Koks gražus vaikas, toks linksmas, juokiasi. Mano dar ne toks!“ Žinokit, kad kai jis išėjo, tai ooooooo! Sakiau, kad vaikas pamirs. Vaikas rėkė, draskėsi. Mano močiutė sako: „Vaikeli, nueik ir iškalbék!“ IIES, b. 2165, l. 26.: Liškiavos parapijos Jonionių k. 1932 m. gimusi pateikėja [20/18]. 2000 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė.
13. Blogos akies, kaip ginklo, supratimas neatispindī G. Aučinikovo pristaityje pagrindinių saugos rūšių klasifikacijoje. Matyt, taip yra todėl, kad autorius remiasi vien tik archyvine medžiaga. Žr.: Aučinikas, G. Blogos akys tradicinėje lietuvių kultūroje. Iš: *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje*. Konferencijos medžiaga iš konferencijų ciklo „Būtis, giminis, mirtis“. Sudarė Rita Balkutė. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2005, p. 167 – 170.
14. IIES, b. 2165, l. 24 – 25.: Rumbonių parapijos Margaravos k. 1928 m. gimusi pateikėja [22/3]. 2000 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2172, l. 18.: Merkinėje 1924 m. gimusi pateikėja [22/25]. 2001 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2173, l. 10.: Nočios parapijos Kaniūkų k. 1928 m. gimusi pateikėja [1/6]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2173, l. 17.: Dubičių parapijos Krokšlio (Šumo) k. 1911 m. gimusi pateikėja [27/25]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2173, l. 32–33.: Vilniuje

- 1987 m. gimusi ir nuo 1998 m. Krokšlio (Šumo) k. gyvenanti pateikėja [14/6]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2173, l. 51.: Dubičių parapijos Krokšlio (Šumo) k. 1938 m. gimusi pateikėja [20/31]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2173, l. 63.: Dubičių parapijos Krokšlio (Šumo) k. 1951 m. gimės pateikėjas [31/6]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė.
15. IIES, b. 2172, l. 24.: Alytaus rajono Ryliškių parapijos Druskininkų k. 1938 m. gimusi pateikėja [21/12]. 2001 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė.
16. IIES, b. 2165, l. 124.: Rumbonių parapijos Margaravos k. 1928 m. gimusi pateikėja [22/3]. 2000 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2172, l. 34.: Marcinkonių parapijos Kabelių k. 1946 m. gimusi pateikėja [20/17]. 2001 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė.
17. IIES, b. 2172, l. 18.: Merkinėje 1924 m. gimusi pateikėja [22/25]. 2001 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė.
18. IIES, b. 2165, l. 24–25.: Rumbonių parapijos Margaravos k. 1928 m. gimusi pateikėja [22/3]. 2000 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2173, l. 32–33.: Vilniuje 1987 m. gimusi ir nuo 1998 m. Krokšlio (Šumo) k. gyvenanti pateikėja [14/6]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2173, l. 57.: Vilniuje 1953 m. gimusi, Dubičių parapijos Drucininkų k., Varėnos mieste gyvenusi, nuo 1998 m. Krokšlio (Šumo) k. gyvenanti pateikėja [7/6]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2173, l. 63.: Dubičių parapijos Krokšlio (Šumo) k. 1951 m. gimės pateikėjas [31/6]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė.
19. IIES, b. 2165, l. 9.: Ryliškių parapijos Veismūnų k. 1934 m. gimusi pateikėja [20/1]. 2000 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė. IIES, b. 2165, l. 15.: Merkinės parapijos Netiesų k. 1947 m. gimusi pateikėja [1/20]. 2000 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2165, l. 25–26.: Liškiavos parapijos Jonionių k. 1932 m. gimusi pateikėja [20/18]. 2000 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2172, l. 25.: Alytaus rajono Ryliškių parapijos Druskininkų k. 1938 m. gimusi pateikėja [21/12]. 2001 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2172, l. 33.: Marcinkonių parapijos Kabelių k. 1946 m. gimusi pateikėja [20/17]. 2001 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2172, l. 92–93.: Perlojos parapijos Burokaraicio k. 1925 m. gimusi pateikėja [8/3]. 2001 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė; IIIES, b. 2172, l. 105.: Leipalingio parapijos Didžiasalio k. 1916 m. gimusi pateikėja [25/17]. 2001 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2173, l. 9–10.: Nočios parapijos Kaniūkų k. 1928 m. gimusi pateikėja [1/6]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2173, l. 18.: Dubičių parapijos Krokšlio (Šumo) k. 1911 m. gimusi pateikėja [27/25]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2173, l. 37.: Dubičių parapijos Krokšlio (Šumo) k. 1936 m. gimusi pateikėja [1/25]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2173, l. 46.: Vilniuje 1983 m. gimusi ir nuo 1998 m. Krokšlio (Šumo) k. gyvenanti pateikėja [17/6]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2173, l. 51.: Dubičių parapijos Krokšlio (Šumo) k. 1938 m. gimusi pateikėja [20/31]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė.
20. IIES, b. 2165, l. 20–21.: Nedzingės parapijos Pilvingių k. 1931 m. gimusi pateikėja [3/3]. 2000 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė; IIES, b. 2173, l. 50.: Dubičių parapijos Krokšlio (Šumo) k. gimusi pateikėja [20/31]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė.
21. Trumprumo dėlei paciuosių tik vieną blogaakio dalyvavimo nužūrėjimo profiliaktikos procese pavyzdį: „Mano <....> buvo toks. Tai baisu. Pirma, žinai, tai kambary ir viščiukai būdavo. Tai jei jis eina pas kaimynų, tai ir sako: „Jei yra kambary viščiukas, tai kavokit“. Cik įeina kambarin, ir visi viščiukai padvesia. Ot buvo akys negeros! Jis sakė: „Perkūnas žino, kodėl taip yra? Tik pažiūriu, ir viščiukai negyvi krenta“. Vieinas toks jam sakė: „E, ką tu čia“. O tas ir sako jam: „Petrai, kavok viščiukus, jei turi. Aš ateinu kambarin, tai nebus gera“. Ir kas ten per akys buvo? Jo akys kenkė ne tik viščiukams. Bet kam kenkė. Kur tik pažiūrėjo, ten ir negerai. Ir vaikams gal negerai nuo jo akių būdavo“. IIES, b. 2173, l. 2.: Rudnios parapijos Kaniavos k. 1920 m. gimusi pateikėja [17/6]. 2001 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Navickaitė.
22. IIES, b. 2165, l. 25.: Rumbonių parapijos Margaravos k. 1928 m. gimusi pateikėja [22/3]. 2000 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė.
23. Dundes, A. Folk Ideas as Units of Worldview. Iš: *Journal of American Folklore*, 1971, vol. 84, No. 331, p. 101.
24. Foster, G. M. Peasant Society and the Image of Limited Good. Iš: *American Anthropologist*, 1965, vol. 67, No. 2, p. 296–297; Foster, G. M. The Anatomy of Envy: A Study in Symbolic Behavior. *Current Anthropology*, 1972, vol. 13, No. 2, p. 169–171.
25. MBR I. 2002 m. išvykos į Varėnos rajono Krokšlio (Šumo) k. rezultatai (7 aprašai). 2002 m. Krokšlio (Šumo) k. užrašė M. Balikiénė.
26. Nė vienas iš mano apklaustų pateikėjų netvirtino, kad bloga akis geba atimti žindancių motinai pieną. Tačiau klausimas apie laktaciją moterims neatrodė keistas ar net komiškas. Kaip tik štoks pateikėjoms pasirodė klausimas apie vyru potenciją. Moterys vyru potencijos su trikimus aiškinė paprastai – degtinė. Taigi mūsų prieplaida, kad bloga akis „gal siiek tiek“ pavojinga moterų laktacijai, kol kas grindžiamas vien tik emocinėmis pateikėjų reakcijomis į užduotą klausimą. Tam, kad galėtume teigti, jog Dzūkijoje neabejotinai tikima, kad bloga akis kenkia moterų laktacijai, reikėtų, kad pateikėjos ne tik žodžiu patvirtintų tokio kenkimo galimybę, bet ir nurodytu konkretių atvejų, kada, kur ir kaip blogos akys atėmė pieną jų kaimynėms, pažystamoms, giminaitėms ar joms pačioms. Tuo tarpu apie karvėms atimtą pieną Dzūkijoje išsamiai ir konkretių pasakojimų netruksta: moterys puikiausiai prisimena aukų adresus, nužūrėtojų pavardestes ir kitas nesenai ar prieš kelis dešimtmiečius nutikusią ivykių smulkmenas. Apskritai produktyviausia būtų ši tikrai svarbi klausimą nagrinėti lietuvišku žindymo praktikų kontekste. Tuo labiau, kad pastaruoju metu tarpkultūriniams žindymo klausimams rodomas ypatinges dėmesys. Žr.: Quinlan, R. J., Quinlan, M. B., Flinn, M. V. Local Resource Enhancement and the Sex-biased Breastfeeding in the Caribbean Community. Iš: *Current Anthropology*, 2005, vol. 46, No.3, p. 471–480.
27. Lawrence, D. L. Menstrual Politics: Women and Pigs in Rural Portugal. Buckley, T., Gottlieb, A. (Ed.). Iš: *The Anthropology of Menstruation*, University of California Press, 1988, p. 130–132.
28. Dundes, A. Wet and Dry, the Evil Eye. An Essay in Indo-European and Semitic Worldview. Dundes, A. *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press, 1980, p. 101; Hand, W. D. The Evil Eye in Its Folk Medical Aspects..., p. 173–174; Hildburgh, W. L. Some Spanish Amulets Connected with Lactation. *Folklore Transactions of the Folklore Society*, Vol. LXII, December, 1951, No. 3, p. 430–448.
29. Stein, H. F. Envy and the Evil Eye among Slovak-Americans: An Essay in the Psychological Ontogeny of Belief and Ritual. A. Dundes (ed.) *The Evil Eye: A Folklore Casebook*. New York: Garland Publishing Inc., 1981, p. 242.
30. Pasakojo 1940 m. gimusi ir Vilniaus rajone gyvenanti moteris. 2003 m. pagal Monikos Navickaitės etnografinių klausimų lapą „Boga akis“ užrašė VPU istorijos spec. 2 k. studentė Žana Danilevič. Medžiaga yra VPU Baltų proistorių katedroje.
31. Pasakojo 1918 m. gimusi ir Vilniaus rajone gyvenanti moteris. 2003 m. pagal Monikos Navickaitės etnografinių klausimų lapą „Boga akis“ užrašė VPU istorijos spec. 2 k. studentė Žana Danilevič. Medžiaga yra VPU Baltų proistorių katedroje.
32. Kiek man žinoma, specialiaus termino atžindytis kūdikiams pavadinti dzūkai neturi. Žodži „atžindas“ vartoju dėl trumpumo.
33. IIES, b. 2172, l. 35.: Marcinkonių parapijos Kabelių k. 1946 m. gimusi pateikėja [20/17]. 2001 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė.
24. IIES, b. 2172, l. 77.: Liškiavos parapijos Jakubiškių k. 1940 m. gimės pateikėjas [17/18]. 2001 m. Merkinėje užrašė M. Navickaitė.

Coping with the Evil Eye in Contemporary South East Lithuania (*Dzūkija*)

Monika BALIKIENĖ

The article focuses on the contemporary expression of the belief in the evil eye in South East Lithuania (*Dzūkija*). It aims at understanding the way people in *Dzūkija* perceive the evil eye, the measures they take in order to protect themselves from its evil look and cope with its results in rectifying the harm inflicted by it. The data collected in 2000–2005 suggests that the prevalent belief in the evil eye in *Dzūkija* is endemic and only traditional cures for diagnosis, treatment and prophylaxis are used. Advanced imported devices that are becoming popular in bigger cities have not yet found their way to *Dzūkija*.

el.p. monika.balikiene@yahoo.com

Gauta 2006 01 11, išeikta spaudai 2007 02 23

Lietuvos drabužių mada art nouveau laikotarpiu

Taira ŽILINSKIENĖ

Objektas: madingo kostiumo sklaida Lietuvoje 1890–1914 m. Tikslas: išsiaiškinti veiksnius, veikusius madingos aprangos atsiradimą Lietuvoje, išanalizuoti europietiško kostiumo įtaką. Nustatyti pagrindinius stilistinius madingo rūbo, dėvėto šiuo laikotarpiu, bruožus. Tyrimo metodai: istorinis lyginamasis, kultūrinis, retrospekcinis. Fotografijos, iliustracijos yra pagrindinis tyrinėjimų šaltinis ir epochos liudininkas, naudotasi ir to meto periodika, rašytiniais šaltiniais.

Išvados: darbe aprašyti būdinaisiai moteriško, vyriško ir vaikiško kostiumo tipai, parodyti jų pasikeitimai; paaiškinta kai kurių elementų kaita bei naujų elementų atsiradimas. Atkreipiamas dėmesys į veiksnius, dažiusius įtaką kostiumo kaitai bei plitimui: kapitalistinės ekonomikos raidą, gyventojų mobilumą, pramoginės kultūros suklestėjimą, pasaulinį moterų judėjimą, sportą, art nouveau meną. Madinga apranga plito pasiturinčių gyventojų sluoksniuose – tarp sparčiai augančio miestiečių luomo, taip pat tarp dvarininkų.

Europos mados istorijoje 1890–1914 m. laikotarpis laikomas atskira epocha ir vadinamas *art nouveau* terminu.¹ Terminas perimtas iš tuo metu vyrausios meno krypties *art nouveau* – lietuviškai „naujojo meno“. Šiame straipsnyje bandysime nustatyti, ar reiškési, o jei taip, tai kaip reiškési *art nouveau* mada Lietuvoje ir kas jai darė įtaką.

Ekonominė padėtis. XIX–XX a. sandūroje Lietuvoje vyko tie patys ekonominiai, socialiniai pokyčiai kaip Vidurio ir Rytų Europoje – stiprėjo kapitalizmo bruožai, formavosi buržuazinė visuomenė.

Nagrinėjamu laikotarpiu Vilnius buvo stambiausias pramonės ir prekybos centras Lietuvoje. Mieste sparčiai steigta fabrikai, smulkios įmonės, krautuvės, prekyvietės, fotografijos salonai. Pažymėtina, kad XIX a. pabaigoje pagrindinę miesto pajamų dalį sudarė mokesčiai, gaunami už nekilnojamoho turto nuomą: „Pastarosios pajamos smarkiai augo, nes dėl Vilniaus ekonominio išsvystymo didėjo miesto žemės, namų vertė ir kilo nuoma už juos“.² Paskutiniaisiais XIX a. dešimtmeciaus augo ir miesto

1 pav. Penktos valandos arbato gėrimas populiarus tarp dvarininkų: a) arbato gėrimo ceremonija Verkių dvare (LNM); b) 1904–1905 m. arbato suknelė (RKM).

pramonė, vyraujančią vietą miesto ekonomikoje užėmė prekyba. Mokesčiai už pramonės ir prekybos įmones buvo antras svarbus miesto pajamų šaltinis. Vilnius garsėjo odų išdirbimo dirbtuvėmis – odinių pirštinių ir avalynės gamyba; megztinių ir kojinų mežgimu. Lietuvos pramonės produkcija daugiausia buvo skirta vietinei ir Rusijos rinkai: čia gaminti papirosai, išdirbtą oda, drabužiai, pirštinės, kojinės, batai ir baldai. Daug pramonės prekių buvo gaunama iš Rusijos bei Lenkijos, iš šių šalių buvo atvežami audiniai. Svarbiausia Lenkijoje pramonės šaka buvo tekstilė, taip pat iš ten buvo gabenami tabakas, cukrus, bėgiai. Iš užsienio šalių buvo vežami mašinų bei pramonės įrengimai, vynas, vaškas ir kt. Greta smulkiosios pramonės centrų Lietuvoje plito naminiai verslai, kaime audimo pramonė tenkindavo savo ūkio poreikius, tačiau plačiau veiklos neišvystė. 1864 m. per Vilnių nutiestas geležinkelis Peterburgas – Varšuva, tad žymiai pagerėjo, pagreitėjo, pigesnis tapo susisiekimas su kaimyninėmis šalimis, o per jas – ir

2 pav. Korsetų parduotuvės reklama laikraštyje „Северно-западное слово“ 1905 m. 1, N°. 2207.

3 pav. Moteris iš Rokiškio dvaro. Paryžius, XX a. pradžia (RKM).

4 pav. Emilija Houvaltovna [Houwaltovna], fotografavę A. Strausas (LNM).

tolimesnais centrais. XIX a. pabaigoje Vilnius buvo kapitalistinis miestas su geležinkelio stotimi, turtingomis krautuvėmis centrinėse gatvėse, fabrikų pastatais ir nuolat rūkstančiais kaminų siluetais.

Vilnius tapo stambiausiu Lietuvos prekių mainų centrui, po jo sekė Kaunas, Šiauliai, Panevėžys. XIX a. antrojoje pusėje palaipsniui kito ekonominis, socialinis ir kultūrinis gyvenimas. Prasidėjus luominės niveliacijos procesams, vyko visuomenės vertybų perkainavimas – luominiai skirtumai tapo ne tokie svarbūs, praturtėjusiems nekilmingų sluoksnį atstovams atsirado galimybų iškilti.

XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje ypač išaugo Vilniaus miesto statybos. „1897 m. pradžioje jau buvo 3007 gyvenamieji namai, statomi stambūs daugiabučiai namai“.³ Po metų 1899 m. birželio 19 d. Vilniaus dienraštis raše, kad „...visą miestą yra apėmusi statybos karštligė. Beveik nėra gatvės, kur nebuvو statoma naujų namų arba neremontuojama senų“.⁴ Taip sparčiai miesto statyba vyko maždaug iki 1901 m., o 1910 m. mieste buvo 8131 gyvenamasis namas, iš jų 2173 mūriniai namai.⁵

1886 m. kovo mėn. Vilniuje pradėjo veikti telefono stotis, miesto dūma 1893 m. nusprendė statyti mieste elek-

5 pav. Marje Kuvaldova [Kuwaldowa], fotografuota A. Strauso (LNM).

6 pav. Zofija Kościalkowska [Kościałkowska]. XIX a. pabaiga, fotografo broliai Czyžiai (LNM).

trinę. Gerėjo higienos sąlygos, tačiau būta ir choleros protrūkių, nes daug žmonių gyveno antisaniariniemis sąlygomis: gydytojo Vilhelmo Zalkino surinktais duomenimis, mieste apie 30 % namų neturėjo šiukslių dėžių. 1898 m. buvo įsteigta savanorių ugniagesių draugija, gaisrų pavojų mieste sumažino griežta priešgaisrinė kontrolė. XIX a. pabaigoje Vilniuje naudotas dujinis apšvietimas, tačiau po konflikto tarp miesto dūmos ir dujų fabriko vadovybės visi dujiniai gatvių švestuvai buvo pakeisti žibaliniais. Miesto dūma pasirašė sutartį, pagal kurią inžinieriui A. Gorčiakovui suteikė monopolio teisę statyti ir eksplloatuoti arklinį tramvajų keleiviams ir kroviniams pervežti. 1905 m. Vilniuje ėmė važinėti pirmosios automašinos.⁶

7 a pav. Vilniaus lietuvių teatro mėgėjai – artistai ir choristai Vingio parke: J. Šlapelis, J. Piaseckaitė-Šlapeliene, prie medžio Kasperskas, su balta skrybėle – Kasperskaitė. 1905 m. (LTMKM);

Amžiaus pradžioje veikė kelios ligoninės, o 1913–1914 m. atsidarė daug privačių ligoninių.

Klestėjo tabako pramonė, alaus gamyba, maisto pramonė. 1890 m. Vilniuje veikė odų fabrikas, kelios tabako įmonės, vinių ir dalgių gamyklos, išteigtos dvi alaus daryklas – „Šopeno“ ir „I. E. Lipskio“ bei šokolado akcinė bendrovė. 1901 m. lietuvis inžinierius Petras Vileišis įkūrė Vilniuje metalo apdirbimo įmonę „Vilija“,⁷ Lentvaryje veikė vinių fabrikas, Kaune kūrėsi medžio apdirbimo pramonė. Lietuvos baldai buvo vežami į Angliją, Olandiją. 1904 m. prasidėjus Rusijos ir Japonijos karui, Lietuvoje buvo nuosmukio metai, pramonės pakilimas prasidėjo tik po ketverių metų, o 1912 m. pramonė vėl ženkliai pradėjo augti.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje išsigalėjės kapitalizmas darė įtaką mados sklaidai ir jos apraiškoms. Kapitalizmo sąlygomis prasidėjo laisvas darbo jėgos ir prekių judėjimas, tad būtent kapitalistiniu laikotarpiu išaugo pasiturinčių miestiečių sluoksnis – pagrindinis naujosios mados adresatas. Madingas drabužis tapo masiškai naudojama ir pramoniniu būdu gaminama preke. Vilniuje lengvosių pramonės, kurią sudarė siuvyklos, ateljė, dirbtuvės, buvo viena pagrindinių pramonės šakų. Klestėjo ir prekyba lengvosios pramonės dirbiniais, veikė daug mados salonų, par-

duotuvii. Kapitalistiniu laikotarpiu nutiestas geras susiseikimo, ypač geležinkelio transporto tinklas igalino galbentį drabužius, audinius, aksesuarus iš vienos Europos šalies, iš vieno regiono į kitą.

Nacionalinė padėtis ir lietuviškasis judėjimas. Aptariamuoju laikotarpiu tarp Vilniaus gyventojų vyravo žydų, lenkų, rusų tautybių žmonės. 1897 m. pirmojo visuotinio Rusijos gyventojų surašymo duomenys pilnai neatskleidžia tautinės ir luominės gyventojų padėties, nes pati statistika nėra patikima, tačiau akivaizdu, kad miestai buvo nelietuviški.⁸ Lietuvos kaimuose lietuvių valstiečiai sudarė 93,3 %, o miestuose gyveno daugiausia žydai bei kitų tautybių asmenys.

Lentelė: gyventojų tautinė sudėtis 1897 m. Vilniuje⁹

Metai	Žydai	Lenkai	Rusai, ukrainiečiai, baltarusiai	Lietuvių
1897	49,9 %	24,2 %	22,8 %	3,1 %

Šiuo laikotarpiu dauguma lietuvių priklausė valstiečių luomui – žemesniam visuomenės sluoksniniui. Buvo net gėda viešai kalbėti lietuviškai: „Vadindavo mus litvomanais,

išsišokėliais, kiti kalbėdavo, kad nėra ko gédintis lietuviškos kalbos, nes jos ir ponai nesigėdina. Visuomenės tarpe pradėjau rasti norinčių mokyti lietuviškai rašyti,¹⁰ – atsiminimuose teigė lietuvių atgimimo veikėjas M. Valeika. Sunkiai formavosi lietuviškoji inteligentija. S. Ralla rašė: „Ar seniai kas tik žmoniškesnis, sakési esas lenku. (...) Vieni ūkininkai tautos nepadaro, o kadangi lietuviška dvasė nemokėjo apsireikši rašytu lietuvišku žodžiu, bet mègdavo apsidaryti maskoliškais ar kitais svetimais drabužiais, tai argi nelengva buvo nuspręsti: nesą lietuviškos tautos, o ūkininkai, kurie tomi vardu vadinasi, esą žmonių veislė be kultūros ir neįsigali pakilti į tautą, kuri galėtų gyventi savo protu ant svieto...“¹¹ Ilgaičiui daugėjo išsilavinusių lietuvių, tačiau jiems įsidarbinanti valdiškose įstaigose buvo sunku: reikėjo pateikti prašymą su įvairiais dokumentais bei „du liudijimu: vieną, kad esu paleidžiamas iš valstiečių luomo, o kitą – politinės ištikimybės“.¹² Todėl dažnai „intelligentas žmogus, bai-gęs aukštajį mokslą, pačiame amžiaus gražume, atsisako nuo visokių patogumų ir malonumų, kuriuos gali suteikti didelių miestų kultūringas gyvenimas, atsisako nuo dide-

lès algos ir už su taupytais pinigus perka mažame mieste-lyje vaistinėlę, kur gyvenimo patogumų nėra nė šešelio, kur žmonės tamsūs, neturtingi ir sulenkėję, imasi apaštalauti, skleisti savo tėvynės ir kalbos meilę iš anksto žino-damas, jog niekas už tai jam nieko neatlygins“.¹³

Filosofas Stasys Šalkauskis įrodinėjo, kad XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje „galima kalbèti tik apie atskirus lietuvių intelligentus, bet ne apie lietuvių intelligentiją“.¹⁴ Lietuvių intelligentija, kaip visuomenės tarpsluoksnis, iš tikrųjų atsirado trečiąjame dešimtmetyje.¹⁵ Vis tik XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Lietuvoje jau ēmė rastis lietuvių miestiečių – tautinė intelligentija, ypač atsidavusi kultūri-niam darbui, lietuviybës skleidimui. Didžiuosiuose Lietuvos miestuose vyravo kitataučiai, lietuviai sudarė mažumą, jų intelligentija daugiau siejosi su provincijos miesteliais. 1879 m. lapkričio 6 d. Vilniaus gubernatorius rašė Rusijos vidaus reikalų ministriui: „Lietuviai neturi nei raštijos, nei intelligentijos sluoksnio“.¹⁶

Tačiau švietimas Lietuvoje darësi vis labiau prieinamas gyventojams: 1869 m. Vilniuje buvo 40 mokyklų, o 1900 m. – jau 227. Gimnazijose mokësi miestiečių vaikai

7 b pav. grupinė fotografija prie tapybinës dekoracijos: sëdi grafas St. K. Kosakovskis, už jo stovi trečioji jo žmona Sofija. 1903 m. liepos 23 d. (ČDM).

(45,5 – 56,6 %),¹⁷ „dauguma jų buvo nelietuviai, mokyklose mokytas ne lietuvių kalba, o rusų kalba. Caro valdžia stabdė lietuvių inteligentijos formavimąsi. „Lietuvos jaunuomenei tuo metu buvo du keliai: į nuobodžias maskolių kanceliarijas ir į liūdnas klerikalų seminarijas“.¹⁸ Tai salygojo lėtą lietuvių inteligentijos formavimąsi, po baudžiavinės reformos ilgą laiką inteligentijoje vyrao dvasninkai, beveik nebuvę kūrybinės inteligentijos. Pamažu daugėjo pasaulietinių profesijų: lietuvių jaunimas studijuoti teisės, medicinos, inžinerijos specialybų ėmė važiuoti į Maskvą ar Peterburgą, o XX a. pradžioje į Krokuvą, Ženevą, Paryžių, Berlyną. Lietuvybės atgimimo judėjimui daugiausia nusipelnė gydytojai, teisininkai, mokytojai, kūnigai ir kitų profesijų žmonės. Lietuviai inteligentija dažnai buvo priversta gyventi svetimuose kraštuose, keisti gyvenamają vietą. Uždarius Vilniaus universitetą studijuoti lietuviams teko svetimuose kraštuose, kita vertus, lietuvių kilmės piliečiams carinė valdžia uždraudė išdarbinti valdiškose įstaigose Lietuvos teritorijoje, tad jiems tekėdavo gyventi Rusijos miestuose. Nemažai lietuvių dėl ekonominių salygų emigravo į JAV, Angliją, daug inteligenčių dėl lietuviybės skleidimo persekiojo valdžia, tad jiems tekėdavo trauktis nuo represijų į Austro-Vengriją, JAV, Angliją, Šveicariją, Prancūziją.

Apie 1904–1905 m. Lietuvoje prasidėjo nauji procesai, naujas lietuvių kultūros etapas. Panaikinus spaudos draudimą 1904 m., buvo pradėtas leisti pirmasis legalus lietuviškas laikraštis „Vilniaus žinios“, netrukus pasirodė daug kultūrinių leidinių: „Viltis“, „Rygos garsas“, „Šaltinėlis“, „Aušra“, „Pavasaris“, „Lietuvaite“, „Garnys“, „Ateitis“, „Vairas“ (šio žurnalo klišės buvo spausdinamos Varšuvosje). 1906 m. gruodžio 9 d. Vilniuje buvo atidaryta pirmoji lietuvių dailės paroda – karštai visuomenės sutiktas kultūros įvykis.¹⁹ Paroda buvo gausiai lankoma, žmonės atvaziuodavo net iš labai toli. Tais pačiais metais įsteigtos Lietuviai mokslo ir Lietuviai dailės draugijos, jos rūpinosi kaimo kultūros paveldu. Iki Pirmojo pasaulinio karo buvo surengtos aštuonios lietuvių dailininkų parodos.

XX a. pradžioje lietuviškoje visuomenėje populiaria pramoga tapo tautiniai vakarai.²⁰ „Šie vakarai turėjo ne tik pramoginę, bet ir kultūrinę, šviečiamąją, sąmoninamąją paskirtį“,²¹ jie žadino tautinę sąmonę, ugđė gimtają kalbą. Pirmą kartą išgirdė lietuviškame vakare liaudies dainą, salėje žmonės verkdavo, „toks būdavo milžiniškas jos poveikis“.²² Vakaronėse puoselėtos tautinės tradicijos. 1914 m. Vilniaus laikraščiai net kritikavo vakarones dėl „miestiško flirto“ bei „mylavimosi lekcijų“ šokant „poniškus porinius šokius“, nes jie esą nereikalingi, suskaldo dalyvius, o pramoga praranda kolektyviškumą bei visuotinumą.²³ Vakaronės buvo itin populiarus kultūrinis renginys, jos tapdavo visuotinė švente, į klojimus vos tilpdavo žiūrovai. Lietuviai renginiai vyko daugiau nei dviejose šimtuose vietovių, pagrindiniai jų organizatoriai buvo inteligenčiai. Savotiška teatro pamaina buvo vadina-

8 pav. a) Sofija Žižnianskienė. Panevėžys, XX a. pradžia (privati nuosavybė);

masis Draugijų teatras,²⁴ atsiradęs po spaudos atgavimo. Lietuviški vakarai išugdė aktyvius teatro darbuotojus, kurių buvo organizatoriai, dramaturgai, režisieriai, vaidinėjai ir sufleriai, išgiję gerą praktinę mokyklą. Lietuvoje spektaklis „Amerika pirtyje“ pirmą kartą viešai suvaidintas Šiauliuose 1904 m., dar anksčiau – 1899 m. rugpjūčio 20 d. Palangoje lietuviškos vakaronės metu.²⁵ 1906 m. Vilniuje įvyko pirmosios lietuviškos operos premjera – Miko Petrausko „Birutė“, šis spektaklis buvo aukštai vertinamas iki pat Pirmojo pasaulinio karo.

Taip brendo profesionalioji lietuvių kultūra, nors 1914 m. buvo rašoma, kad „nuolatinio teatro mes dar neturime ir kažin kada jo sulauksime. [...] Dabar jau esame didelę laipsnę palypėję aukštyn. Mažne kiekviename mieste ir net didesniame miestelyje lietuvių turi salę ir savo dramos draugiją: Vilniuje pirma „Kanklės“, paskui „Rūta“, Kauñe – „Dainava“, Šiauliuose – „Aida“. Vilniečiai pirmi pramynė į tą pusę taką. Jų pėdomis pasekė peterburgiečiai.²⁶ Pažymėtina, kad tie tautiniai vakarai placiai paskleidė mažą devėti lietuvišką tautinį moterų kostiumą.

Moterų judėjimas. XIX a. antrojoje pusėje Vakarų Europoje klestėjo moterų judėjimas, vadintas emancipaciniu, o kartais pernelyg siaurai – sufražistiniu²⁷ ar feministiniu.

Jis reikalavo lygių civilinių, politinių, socialinių moterų ir vyrų teisių. Lietuvoje aktyvus moterų visuomeninis gyvenimas prasidėjo XX a. pradžioje. Pasaulinė moterų kova už teisių su vyrais sulyginimą turėjo atgarsį ir tarp lietuvių. Ano meto lietuvių spauda pradėjo analizuoti moters ir visuomenės klausimą, laikraštyje „Lietuvaitė“ pasirodė skyrelis „Moterų klausimas“, kuris analizavo moterų padėties problemas tiek pasaulyje, tiek Lietuvoje. „Vienas iš svarbiausių mūsų gadynės klausimų, tai moterų klausimas. Kokia moteriškė, tokia visuomenė. Kitur nuolat kalbama apie moterų padėjimą, susipratimą ir kitus panašius dalykus, pas mus beveik niekas nieko nesako, tarytum viskas būtų mūsų krašte gerai sutvarkyta, padaryta. [...] Nestebina todėl, kad jos pasivėlusios, apsileidusios, kai-kurios murzinos, neapsišvietusios, be jokių gvena teisių, be jokių aukštėsnių minčių, be jokių idealų“.²⁸ Daugelyje vietų moterys bijojo susirinkimų, bijojo išsižioti, „žodj pratarti, tarytum niekas joms nerūpėtų“.²⁹ Moterys buvo raginamos burtis į draugijas, keliamas jų išsilavinimo svarbos klausimas, aprašoma pasaulinė moterų visuomeninė veikla. Lytinė nelygybė buvo akivaizdi ir Lietuvoje: 1885 m. Vilniaus fabrikų darbininkai gaudavo 20,29 rub. per mėnesį, darbininkės – 9,2 rub., tarnai vyrai per metus uždirbdavo 120–300 rublius, o tarnaitės moterys – 66–96 rublius.³⁰

1911 m. lietuviškoje spaudoje išspaustintas „Moterų gimnas“³¹ ragino moteris drąsiau dalyvauti visuomeniniame gyvenime: „Kelkimės, pilietės, pradékime nors šiek tiek daugiau veikti“.³² Tačiau nereitai spaudoje buvo reiškiama ir priešinga nuomonė – aktyviomis moterimis baisėtasi, tokia situacija buvo visame pasaulyje.

Kartu su lietuviškos inteligentijos formavimusi daugėjo ir lietuvių moterų inteligenčių, kurios jau aiškiai renėsi pagal to meto madą. Merginos pradėjo mokytis, jos tapo mokytojomis, gydytojomis, aktorėmis, rašytojomis, išsijungė į aktyvų visuomeninį gyvenimą. Elena Stankevi-

8 pav.: b) bajorų Žilinsku šeimyninė fotografija. Panevėžys, 1908 m. (privati nuosavybė); c) stovi iš dešinės Juozas Kairiūkštis, sėdi iš kairės trečia jo žmona su bendradarbiais mokytojais ir jų žmonomis. 1903 m. (LLMA, Kairiūkščių šeimos fondas, F. 397, ap. 137).

čienė, Barbora Norvaišienė rašė moterų klausimais laikraštyje „Lietuvaitė“. Iškilo spaudos ir kultūros veikėjos visuomeninkės Marija Augustė Raišukytė, rašytoja Julija Žymantienė-Žemaitė, literatė, prozininkė, mokytoja Elena Chackelskytė, prozininkė Ona Pleirytė-Vaidilutė, rašytoja Ieva Simonaitytė, poetė, prozininkė Aldona Didžiulienė-Kazanavičienė, visuomenės veikėja, rašytoja Gabriele Petkevičaitė-Bitė, dramaturgė, prozininkė, poetė, kritikė,

9 pav. Merginos su dviračiais ir plačiomis kelnėmis, 1903 m. Pirma iš dešinės Aldona Kairiūkštytė su drauge (LLMA, Kairiūkščių šeimos fondas, F. 397, ap. 137).

10 pav. Grafaicių Pšezdzieckaičių judinėjimo kostiumas analogiškas vyriškam, siūtas XX a. pr., frakas raudonas gelumbės su šilkiniainiai atvartais, kelnės *bridžai* iš medvilnės (RKM).

vertėja Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, teatro solistė Liuda Sipavičiūtė-Fedotovienė, mokytoja, aktorė, režisierė Unė Babickaitė-Graičiūnenė bei kitos, pradėjė dalyvauti visuomenės veikloje. 1919 gruodžio 2 d. buvo paskelbtas Lietuvos Valstybės Tarybos Steigiamojo Seimo posėdžio įsakymas, kuris užtikrino gyventojams teisę ir laisvę siūlyti kandidatus lygiu ir slaptu balsavimui. Tuomet teisę rinkti į Steigiamąjį Seimą ir būti renkamomis gavo ir moterys, todėl abi lytys – moterys ir vyrai – žengė į kuriamą valstybę kaip lygūs partneriai, lygūs politine prasme. Buvo išrinktos septynios ižymios Lietuvos moterys, kurios dalyvavo įvairiuose judėjimuose, organizacijose, visuomeninėje veikloje.³³ Nors spau-

doje neretai pasirodydavo kritiški, neigiami moterų dalyvavimo politiniame ir visuomeniniame gyvenime vertinimai, tačiau moterų judėjimas stiprėjo ir suteikė joms pasitikėjimo savimi.³⁴ Moterų judėjimas, jo idealai taip pat sąlygojo drabužių madą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje.

Fotografija. XIX a. viduryje išrasta techninė naujovė – fotografija – greitai buvo placiai pritaikyta įvairiems tikslams. Ji iš dalies perėmė dailės funkcijas – fotoportretai, fotopeizažai jamžino žmones, miestą ir jo gyvenimą. Atsirado nemažai fotoateljė, kur kiekvienas pasiturintis žmogus galėjo už prieinamą kainą užsisakyti savo atvaizdą. Dėl asmenų fotografavimosi laiko ir aprangos buvo pageidaujama susitarti iš anksto, o kuriant fotoportretą stengtasi perteikti charakteringus asmens bruožus. Iš išlikusių fotografijų galima susidaryti vaizdą, kokia apranga anuomet dėvėta Lietuvoje. Tiesa, žmonės fotograuodavosi su tokiais drabužiais, kurių kasdien nedėvėdavo, be to, nepasitintijie aprangą kartais skolindavosi. Tačiau nuotraukoje užfiksuota nešiosena daug pasako apie tuometines madas bei skoni. Augant miestams, kūrėsi komercinių fotografinių įstaigų tinklas. 1989 m. Vilniuje veikė 16 atelių, iš jų 6 priklausė bajorams, kitos priklausė pasiturintiems miestiečiams ir valstiečiams.³⁵ Fotografai kūrėsi ne tik Vilniuje, bet ir Kaune, kituose mažesniuose miestuose. Turtingesni mėgėjai įsigydavo fotografavimo reikmenis ir savo malonumui fiksavo tuometinį gyvenimą. Grafo Kosakovskio sūnus Stanislavas savo dvare turėjo nuosavą fotolaboratoriją ir per trumpą laikotarpį (1894–1905) sukaupė neįkainojamą archyvą.³⁶ Laikui bėgant, daugėjo fotoateljė, tobulėjo technika, didėjo gaminamų portretų tiražas,

nusifotografuoti galėjo visi norintieji. Tiesa, masiškumas griovė geras tradicijas, kurias, sekdamis daile ir išmanydami pagrindinius portretavimo dėsnius, sukūrė pirmieji Vilniaus fotografių. XX a. pradžios fotografų mėginimai kurti meniskus fotoportretus dėl kvalifikacijos ir kultūros stokos dažnai virsdavo kiču.

Fotografija naudota ir mokslo tikslams: 1911 m. Rusijos geografų draugijos skyrius Vilniuje parengė rekomendaciją-instrukciją, kaip kaupti archeologinę, etnografinę ir antropologinę medžiagą. Rekomendacijoje buvo nurodyta, kaip reikia fotografiuoti tipiškus kaimo gyventojus, kasdienio gyvenimo scenas, papročius, drabužius ir daiktus. Žmogų siūlyta fotografiuoti iš priekio ir iš šono, būtina užrašyti asmens vardą, tėvavardį, pavardę, iš kur kilęs, gyvenamają vietą, amžių, socialinę grupę (valstietis, miestietis).³⁷ Reikėjo apibūdinti aprangą, nurodyti, ar ji vasarinė, ar žieminė, šventinė ar kasdieninė. Fiksujant drabužius, reikėjo padaryti tris fotografijas: iš priekio, šono ir nugaros. Siūlyta atkreipti dėmesį į siuvinėjimus bei užrašyti, kaip kiekviena kostiumo dalis vadina tarmiškai.

XIX a. pabaigos – XX a. pradžios nuotraukose sukaupta pagrindinė informacija tuometinės madingos aprangos Lietuvoje analizei.

Art nouveau mene ir architektūroje. *Art nouveau* yra XIX a. pabaigos – XX a. pradžios meno kryptis, paplitusi Europoje ir JAV. Šios krypties lyderiai – architektai, grafikai, juvelyrai, dizaineriai – siekė sukurti stilistiskai vieningą gyvenamają aplinką. Jie kovojo prieš ankstesnės dailės – akademizmo, eklektikos – principus ir pirmiausia siekė menų sintezės. Jie troško suartinti dailiuosius amatus ir masinę gamybą. Kūrinių formose dailininkai derino natūralistinius pavidalus ir stilizaciją, siekė vaizdo dekoratyvumo. Tarptautinis krypties vardas kilo iš 1895 m. Paryžiuje atidarytos Siegfriedo Bingo parduotuvės-galerijos *La Maison de l'Art Nouveau* pavadinimo. Šioje parduotuvėje prekiauta naujaja Europos taikomaja daile – juvelyrka, stiklu, metalo dirbiniais.³⁸ Išairiose šalyse *art nouveau* kryptis igijo skirtingus pavadinimus, pavyzdžiui, vokiškuose kraštuose ji dažnai vadinama *jugendu, modernu, secesija*.

Art nouveau kūriniuose buvo akcentuojama dinamika, stilizuotas dekoratyvumas, asimetrija. XX a. pradžioje kaip reakcija į *art nouveau* dekoratyvumą atsirado funkcionalizmas (angl. *funkcion* – paskirtis). Jis ypač suklestėjo naujojoje architektūroje, kuri naudojo novatoriškas medžiagas: metalo konstrukcijas ir betoną. Funkcionalizmas propagavo industrinę statybą, remėsi inžinerijos laimėjimais. Ši kryptis pasireikė ir taikomojoje dailėje, akcentavo išraiškos paprastumą ir konstrukciją.

Amžių sandūroje vyko radikalus meninės sąmonės lūžis, ieškota naujų formų, išreiškiančių epochos idealus. Romanistikai nusiteikę kūrėjai troško asmenybės laisvės, jausmingumo, nesuvaržytos saviraiškos. *Art nouveau* idealai buvo antiburžuaziniai, tačiau sparčiai praturtėjės naujujų kapitalistų sluoksnis prisitaikė šios krypties meną sau su aristokratiškai

11 pav. a) grafienė Hermancija Sapiegaitė-Pšezdzieckienė su sūneliu Antanu. XX a. pradžia (RKM);

b) Ryta Komarowna [Komorówna]. Fotografas A. Strausas, 1902 m. (LNM).

kultūrai būdinga prabanga. Drabužių mados igavo savitas, hipertrofotas, karikatūriškas, dažnai perdėtas formas. Ypač tai būdinga moteriškam kostiumui, nes būtent moteris buvo pagrindinė XIX–XX a. sandūros mados vartotoja.

12 pav. a) dainininkė Lida Sipavičiutė-Fedotovienė su paltu bei kailine mova, 1902 m. (LLMA).

12 pav. b) Zofija Kościałkowska. Fotografai broliai Czyżai, 1894 m. (LNM).

XIX a. pabaiga – XX a. pradžia kultūros istorijoje dažnai vadinama ir kitu pavadinimu – *la belle époque* (pranc. „gražioji epocha“). Tai iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios trukęs laikotarpis, kai visuomenėje laisvalaikio kultūra virto gyvenimo būdu. Tuo metu Europos miestuose suklesėjo pramoginė meninė kultūra, susiformavo nauja aplinka: išaugo erdvios gatvės, atsidarė madingos kavinės, didžiulės parduotuvės, madų salonai. Masiškai prietaikius elektros išradimą, pagyvėjo naktinis miestų gyvenimas – praeivius vilijojo šviečiantys restoranai, varjetė, teatrai ir kitos pasilinksminimo įstaigos. Miesto gyventojus traukė daugybė pramogų – teatrai, kafe-šantanai, kavinės, restoranai, parodos, arklių lenktynės, piknikai, pokyliai, vernisažai ir kt. Be šių viešų renginių, vyko daugybė privačių pramogų – vizitai į svečius, *rautai* (angl. rout – iškilmingas kviečinių pokylis), *soirée* (pranc. – vakarėlis). Pasiturinčios moters drabužiai skyrėsi pagal savo funkcijas: buvo naminės suknelės, kurias derėjo dėvėti namie, rytiniai drabužiai, su kuriais derėjo priiminti svečius iki pietų, kviečinių pietų apdarai, vizitiniai bei pasi-

vaikščiojimų kostiumai, skirti eiti į viešumą, įvairiausi pramoginiai drabužiai – vakarinės ir pokylio suknelės. Dėl anglų dendizmo įtakos atsirado penktos valandos arbatos gérimo ceremonija, prigijusi ir tarp mūsų dvarininkų (1 a, b pav.). Jai taip pat buvo skirti specialūs apdarai. Kilmangi bajorai papildė dvarininkijos sluoksnį, vien Vilniuje 1897 m. vietinių buvo 5301, be to, atėjusių iš Vilniaus gubernijos ir kitų gubernijų bei kitų apskričių – iš viso buvo 6403.³⁹ Naujosios pramoginės kultūros apraiškos ir mados neaplenkė ir Lietuvos.⁴⁰

Art nouveau mada aprangoje. *Art nouveau*, arba secesija, buvo elitinis menas, pasižymėjęs rafinuota estetika, naudojės geras, natūralias, kokybiskas medžiagias. Ši kryptis apėmė visas taikomojo meno sritis ir buvo pritaikyta buityje, pradedant baldais, stiklu, keramika, baigiant apranga. Žymūs menininkai belgas Henry's van de Velde ir vokietis Hermanas Muthesius, „protestuodami prieš tuo metinės mados nefunktionalumą, nehigieniškumą ir nestetiškumą, siūlė savitus rūbus, sukurtus bendros daiktinių aplinkos formavimo principu“.⁴¹ Jie aprangą priskyrė

meno kategorijai. Henry's van de Velde 1902 m. sukūrė tris moteriškų kostiumų tipus: namų, vizitinį ir šventinį. Pirmasis turėjo būti individualus, antrasis – neutralus, o trečiajame, šventiniame, turėjo pasireikšti mados įtaka. Van der Velde neakcentavo rūbų konstrukcijos, nors jo drabužių modelius ir paveikė funkcionalizmas, jis naujojo naujas medžiagas, blizgančias faktūras.

XIX a. antrojoje pusėje vis daugiau moterų pradėjo sportuoti, atsirado pirmieji specialūs maudymosi, slidinėjimo, dviračių bei laisvalaikio drabužiai. Populiarios moterų sporto šakomis tapo plaukymas, slidinėjimas, lauko tenisas, golfas. Laisvo judėjimo, sportavimo poreikis buvo išskirtinis naujosios epochos bruožas. XIX–XX a. pradžioje kasdienė apranga buvo itin nepatogi, ji varžė judesius, tad pažangios moterys norėjo patogaus, nekaustančio rūbo, siūlė iš esmės reformuoti moteriškus drabužius. XIX a. pabaigoje pasaulyje kilusi moterų emancipacijos banga pasireiškė vyriškų rūbų megdžiojimu. XIX a. viduryje amerikietė Amelija Bloomer sukūrė vadinančią reforminį kostiumą. Ji sudarė kelnės ir trumpas, vos kelius siekiantis sijonas, velkamas ant kelnių. Šis kostiumas plačiau nepaplito, tačiau paveikė naują moteriško drabužio sampratą. Sportuojančios moterys pradėjo dėvėti kelnes.

13 pav. Grafas Konstantinas Pšezdzieckis šviesiu kostiumu (RKM).

14 pav. Jozefas Monvilo [Józef Monwille].
Fotografavo A. Strausas. (LNM).

1872 m. Anglijoje įsikūrė Racionalių moteriškų drabužių asociacija, kuri iškėlė reformų programą ir reikalavo korsetą pakeisti elastiniu diržu. Apie 1878 m. taip pat Anglijoje susiformavo judėjimas, inspiravęs laisvų rūbų atsiradimą. Labiausiai moteris varžė korsetai – apatiniai drabužiai, kurie juosmenį standinėdavo specialiomis juostelėmis, lankeliais, plokšteliomis. Korsetai suteikdavo figūrai grakštumo, lieknumo, tačiau masinis jų paplitimas dar XIX a. pabaigoje kėlė nerimą gydytojams higienistams. O 1895 m. atrasti rentgeno spinduliai leido pamatyti, kaip, dėvint korsetą, deformuojamas moters kūnas ir vidaus organai. Apie tuometinių drabužių kenksmingumą moterų sveikatai randame užuominų ir Lietuvos spaudoje: „jei jis perankštas, – tuomet jis labai kenkia kūno organizmui“.⁴² Taip pat užsimenama apie „išrastas naujas madas“, kurios yra patogenesnės ir racionalesnės. Gydytojai, mokslininkai teigė, kad dėl varžančio korseto blogėja kraujø cirkuliacijos, jis spaudžia vidinius organus ir trukdo kvėpuoti. Tačiau korsetas tradiciškai dėvėtas nuo XVI a. antrosios pusės iki pat XX a. pradžios. Tiesa, jo formos kito, o 1903 m. daktarė G. Sarro pasiūlė tokią korseto formą, kuri nespaudė krūtinės ir pilvo, remėsi tik į klubus. Ji pateikė ir liemenėlės projektą, kuris buvo patvirtintas Paryžiaus medicinos akademijos. XX a. pradžioje pradėtos kurti įvairios liemenėlės, o 1910 m. liemenėlė tapo nauju rūbu brassére ir atliko savo funkciją – palaikė krūtinę.⁴³

15 pav. J. Puodžiūnas ir J. Zavša, 1915 m. (LTMKM).

XIX a. pabaigoje moteriškoje madoje karaliavo Paryžius. To meto moteriško kostiumo madą diktavo žymus Paryžiaus modeliuotojas anglas Charlesas Fredericas Worthas, garsėjęs savo nepriekaištingu anglišku kirpimu. Jis sukurė pirmą kostiumo prototipą – pilkos taftos apdarą, vadinančią vizitinį kostiumą, skirtą miesto gyventojoms. Jį sudarė dvi dalys: sijonas ir švarkelis (pranc. *jaquette* – trumpas viršutinis moteriškas drabužis, dažnai įjuntas per liemenį). Dalys buvo pasiūtos taip, kad būtų nešiojamos kartu. Tuo metu tai buvo naujovė, kuri netrukus nepaprastai paplito visoje Europoje.⁴⁴ Worthas iškūrė „Haute Couture“ firmą – garsų mados saloną, kuriami jo sukurtus drabužius demonstravo manekenės. Toks madų pristatymas taip patiko paryžietėms, kad salonus tapo itin populiarus tarp pasiturinčių moterų.

XIX a. pabaigoje periodiniuose leidiniuose spausdinti madingų rūbų piešiniai, atsirado moteriškų žurnalai, mados reklama. Tuometiniai periodiniai leidiniai pateikė informaciją apie madingas prekes, jų kainas, parduotuvų tinklą, net jų adresus. Vilniuje leistame laikraštyje „Северно-

западное слово“⁴⁵ gausu nuorodų apie pagrindinę universalinę parduotuvę „Vaikų rojus“, Vokiečių g. Nr. 73 veikusią L. Zalkindo (Л. Залкиндъ) rūbų parduotuvę bei amatininkų parduotuvų tinklus (daugiausia priklausiusius žydams), kurie buvo išsiplėtę Didžiosios – Vokiečių gatvių rajone. Mados naujovės greitai plito Lietuvoje. Didesnių miestų gyventojai parduotuvėse galėjo išsigyti persiškų kilimų, prancūziškų ir Venecijos veidrodžių, olandiškų tapetų. Jie galėjo pirkti naujausius dviračius, „amžinas“ metalines plokštėles, pramoninių prekių, rūbų ir avalynės. Prekiautojai siūlė išsigyti naujo silueto paltą pas Jakobą Vildšteiną (Якоб Вильдштейнъ), elegantiskos avalynės su guminiu padu bei kulniuku Vilšteino Varšuvos avalynės fabriko sandėlyje (Фабричный склад Варшавской обуви М. А. Вильштейна), naujausio modelio vakarinį suknelių, siūtų meistrų iš Odesos I. Berzono ir Belino Frendricho (И. Берзона и Бельино Френдриха).⁴⁶ Pasiturintiems miestelėnams madinga apranga buvo nesunkiai prieinama: spaudoje mirgėjo reklamų, kad parduotuvėse priimami užsakymai pagal madingus žurnalus, prekiaujama madinga apranga (2 pav.). Taip pat buvo galima pasirinkti patikusį modelį, jis būdavo pristatomas iš Paryžiaus, Vienos, Varšuvos per dvi savaites arba meistrų pasiuvinamas per 24 valandas. Žinoma, tokiemis rūbams užsakyti reikėjo turėti ir lėšų, ir progą jaais apsirengti, tačiau tai rodo, kad mada tuometinėje Lietuvoje skleidėsi.

XIX a. pabaigoje Europoje paplito masinės rūbų gamybos forma – konfekcija (pranc. *confection* – paruošimas, pagaminimas). Konfekcijomis vadintose parduotuvėse buvo galima išsigyti iš dalies pasiūtą rūbą, kuris vietoje siuvėjų buvo pritaikomas prie pirkėjos figūros. Anksčiau rūbai buvo siuvami tik meistro individualiai, dabar atsirado masinės gamybos užuomazgos. XIX a. pabaigoje visi produktai, tarp jų ir rūbai, tapo prekėmis. Nuo XX a. pradžios siuvimo pramonė jau galėjo aprenesti žmogų nuo galvos iki kojų. Nors moterys prioritetą teikė sudėtingam, individualiai meistro siūtam kostiumui, statistikos duomenimis, XIX a. pabaigoje išsivysčiusios pramonės šalyse 99 % vyrujų jau dėvėjo gatavus rūbus.⁴⁷ Mada moteriai buvo ir prievolė, kategoriškai diktujanti kostiumą, šukuoseną, elgesį, ir jai prieinama kovos už būvį priemonė. Vyriška visuomenė norėjo matyti moterį „pusiau žaislą“, jos socialinis aktyvumas buvo nepageidaujamas ir smerkiamas. Romantiškas kostiumas įgalino išreikšti ypatingą moteriškumą: subtiliai pertekli kūno groži ir sukurti tam tikrą įvaizdį, atitinkantį *fine de siècle* laiko dvasią. Pagal ją, moteris turėjo būti romantiška, paslaptinga, susimąsciusi, blyski ir trapi, labai plonu liemeniu.

Greitėjant gyvenimo tempams, keitėsi ir mados. Apie 1890 m. kostiumas tapo vienu pagrindinių moteriško drabužio elementų: jį sudarė švarkelis, sijonas ir palaidinė (3 pav.). Vakarų Europoje buvo jaučiamai ampyro linijos atgarsiai. 1893–1895 m. nepaprastai išplatėjo rankovių viršutinė dalis, jos išiuvinamos šiek tiek žemiau peties linijos,

puošiamos skersiniai išiuva bei *sutažu* (pranc. *soutagche* – virvutė, išausta iš skersai sukryžiuotų spalvotų siūlų). 1902 m. rankovių viršutinė dalis jau nebepūsta (4 pav.). Šie pokyčiai veikė rūbo siluetą, sijonas prarado „uodegą“ ir vienodai platejo iš visų pusiu iš apačią. Dabar kostiumai buvo siuvami su trumpa paraukta baskine (i korsetą panašus drabužis), o siluetas sudarė du aiškius trikampius, susiliečiančius viršūnėmis.⁴⁸

Šukuosenos derintos prie bendro kostiumo silueto: visi plaukai buvo škuojami i viršu ir 1890–1892 m. sudarė kuklų mazgą viršugalvyje su garbanotais kirpčiukais ant kaktos. Galvas dengė įvairių formų nedidelės skrybėlės, prismeigtos prie šukuosenos ar pririštos kaspinu, jos puoštos plunksnomis, gélémis bei kaspinais. Po metų škuose na pakito, ji tapo puresnė, išnyko kirpčiukai, nešiojamos nedidelės skrybėlės.

Dėl *art nouveau* estetinių idealų įtakos atsirado patogi, funkcionali suknelė. 1893–1897 m. keitėsi moteriškas siluetas: sijono nugarinėje dalyje atsirado „uodega“, o priekinė dalis prisispaudė prie pilvo ir klubų. „Naujoji estetika, kilusi su *moderne* (pr.), ar *Sezession* (vok.), banga, bando

formuoti vientisą, priešingą eklektikai meno stilii, kuriam būdinga impulsyvi, nervingai išlenkta linija“.⁴⁹ *Art nouveau* mene plito japonų, skandinavų meno įtakos, atsirado augalų ir gyvūnų motyvų, tad naujajam siluetui buvo siekiama suteikti povo, drugelio ir gėlės bruožą. XX a. pradžioje moteriška suknelė išavo „S“ formos išlinkimą: ji apgulė liemenį, platėjo ties keliais ir vėduokle išsiskleidė ant žemės, skrybėlės buvo labai gausiai puošiamos (5 pav.). Būtina garderobo puošmena laikytis mezginiai, jais puošė apykakles, rankoves, intarpus ar visą liemenį, apatinius sijonus, jais buvo dekoruojami drabužiai.

Nuo 1897 m. tapo madingos siauros rankovės ir šiek tiek pakelti pečiai. Suknelės viršutinė dalis turėjo aukštą apykaklę, ant viršaus buvo prisiuvama kita viršutinė dalis su didžiule iškirpte ir atvartais. Tai buvo savotiška moteriško švarko ar žaketo imitacija. Ši viršutinioji suknelės dalis turėjo įvairių tipų atvartų: viengubą smailėjantį, viengubą gulantį horizontaliai; dvigubą – viršutinį stačiakampio, o apatinį smailėjantį. Dėvimos aukštos apykaklės, jos puošiamos nériniai arba segama segė. Palaidinės priekis būdavo rauktas arba susegamas sagutėmis. Tokios ilgos suknelės, kurių

16 pav. a) Jonas Basanavičius su vyrais (LLTI, J. Basanavičiaus fondas, Apl. Nr. 24).

16 pav. b) pirmasis lietuvių liaudies koncertas: A. Neimanytė, J. Neimanytė, Mikas Petrauskas, Martynas Yčas (LLTI, M. Petrausko fondas, Apl. Nr. 191).

17 pav. Grafo Pšezdzieckio vaikai. XIX a. pabaiga – XX a. pradžia. (RKM).

pečiai, krūtinė ir klubai buvo pabréžiami, sudarė plaukiančio silueto išpūdį (6 pav.).

XX a. pradžioje rankovių apačia platėjo, o juosmuo leidosi. Sijono siluetas išliko nepakitęs, o viršutinė dalis tapo puošnésnė, ji buvo plisuojama, dekoruojama, nuo apykaklės iki krūtinės susiuvinama lygiais ruoželiais, pečiai puošiami dekoratyvinėmis juostelėmis, kaspinais, nériniais, plunksnomis (7 a, b pav.). Ypač madinga asimetrija: draperijos, persukimai, šonai akcentuojami kaspinais, nériniais. Pagyvenusios moterys nesilojo lygiai tokio pat silueto rūbus, tik tamsesnių spalvų.

Prie apykaklės segimi įvairūs nériniai, segės, kaspinėliai, ant kaklo kabinamos grandinėlės arba odinės

juostelės. Suknelių spalvos buvo derinamos subtiliai, naujojamos skirtingų faktūrų medžiagos: atlasas su aksomu, šifonas su atlasu. Lietuvos moterys dėvėjo įvairias siuvinėtasis liemenes. Šiuo laikotarpiu labai išpopuliarijo siuvinėjimas, jis buvo įvairus: reljefinis, auksiniai ir sidabriniai siūlais, karoliukais bei akmenėliais. 1906–1907 m. vėl keitėsi moteriško kostumo siluetas – klubai nebuvo taip akcentuojami. Pagrindinis kostumo derinys susiformavo 1908–1910 m.: balta prigludusi palaidinė ir tamsus kliošo kirpimo sijonas (8 a, b, c pav.). Siluetas būdingas *art nouveau* stiliui, naudojamos tam tikros draperijos, ryški asimetrijos tendencija. Uždara aukšta apykaklė būdinga moteriškam kostiumui, siauras figūros juosmuo įveržtas korseto, siaura pečių linija ir kliošinis platėjantis apačioje sijonas išsilaikė iki 1908 m.

Kai moterys pradėjo sédeti vyriškame balne, keitėsi jojimo drabužis. Tuomet pradėti dėvėti sijonai–kelnės, jie išpopuliarijo ne tik jodinėjant, bet ir važiuojant dviraciū. Tačiau drąsiausios moterys pradėjo dėvėti juodas, pilkas ar baltas kelnes *pump* (angl. pripūstos), primenančias *blomer* tipo drabužį (9 pav.). Jojimo kostiumas buvo analogiškas vyriškam, jį sudarė kelnės iki kelių, palaidinė ir švarkelis (10 pav.).

1908–1914 m. susiformavo nauja moteriško kostumo konstrukcija, išstumusi manieringą „S“ formos siluetą. 1909 m. kostumo siluetas tapo tiesus, sijonas siaurėjo ir trumpejo, neženkliai atidengė batus. Sekdamas japonišku kimono prancūzų modeliuotojas Paulis Poiret pasiūlė siaurą „supančiotą“ sijoną ir lengvą besiplaikstančią tuniką, pastaroji buvo dėvima ant kito ilgo siauro sijono. Ši apranga nepaplito Lietuvoje, tačiau Rokiškio dvaro drabužių

18 pav. L. Zalkindo parduotuvės ir siuvyklos reklama. Iš: Северо-западное слово, 1905 2-го июня, №. 2309.

Самый большой магазинъ Сѣверо-Запад. края
по разнообразію товаровъ
Grand Magasin Л. ЗАЛКИНДЪ Waarenhaus
(основ. въ 1874 г.)
Большая и Нѣмецкая ул., соб. з. № 73
аганжированъ
ЗАКРОЙЩИКА-СПЕЦІАЛИСТА
мужского платья, основательно знающаго свое дѣло, таъль что магазинъ можетъ гарантировать заработку и материальную.
ВНОВЬ ПОЛУЧЕНО:
АНГЛІЙСКОЕ сукно и драпъ—новѣйшихъ рисунковъ.
АНГЛІЙСКІЕ мужскіе пальто и костюмы.
АНГЛІЙСКІЯ дамскія и мужскія ревуновъ, пальто и вакидки

kolekcijoje galima sutikti tokios aprangos analogą. Šio laikotarpio moteriško kostiumo siluetas stačiakampis, trumpas liemuo užsibaigia tuoju po krūtine. Ši proporcija priminė prieš šimtmetį madingą ampyro madą. 1909–1911 m. smarkiai išplatėjo plačiakraštės skrybélės. Moters siluetas priminė „T“ raidės pavidalą. Skrybélės masivumas nereitai kėlė visuomenės pajuoką. Plačiakraštės skrybélės netrukus dingo, kostiumo kompozicijoje sumažėjus galvos apimčiai. Siluetas igavo elipsės pavidalą.

Nauji populiarūs šokiai taip pat neaplenkė mados. Pradėjus šokti tango atsirado sijonas su skeltuku, 1911–1912 m. dingo figūros išlinkimas. O 1914 m. madingos moters figūra igavo ištempo rombo formą. Apie 1908–1912 m. juosmuo kilo, o 1913 m. vėl leidosi. Taip pat šiuo metu atsirado didelių, lengvai krentančių ir plačių apykaklių mada; sijonai akivaizdžiai trumpėjo.

To meto leidiniai rašė, kad daugelis moterų šukuoja pagal madą, nekreipdamos dėmesio – tinka ta šukuoena ar ne.⁵⁰ XX a. pradžioje moterims nederėjo nešioti kirpčiukų. Pagyvenusioms moterims patariama nešioti néri-niuotą gobtuvą. Lietuvoje moterys dažniausiai nešiojo neaukštą kuodelį, kartais kuodelį pakeldavo ant pakaušio (11 a, b pav.). Kai kurios merginos nešiojo perskirtus per vidurį kirpčiukus, taip pat buvo nešiojamos šukuozenos, kai keletas sruogelių lengvai krito ant veido. Apie 1909 m. išpopuliarėjo į viršų pakeltų plaukų šukuozenos, po kelių metų madingomis tapo šukuozenos su sklastymais, kai plaukai šonuose buvo papučiami. Iš pradžių sklastymas buvo šone, vėliau per vidurį. Moterys grimu stengesi sukurti įspūdingą gilių didelių akių įspūdį. Ši įvaizdži pabrėžė šukuozena. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje moterys negalėjo išeiti į gatvę, pasirodyti viešumoje be galvos apdangalo – skrybélaitės.

Iš aprangos buvo matyti ryškūs luominiai skirtumai: dvarininkai vilkėjo puošnius ir brangių drabužius, jie gyveno pagal vakarietišką gyvenimo modelį, jų apranga dažnai buvo atvežta ir perduodama kaip reliktija. Išskirtinis buvo jų gyvenimo būdas – žiemą dvarininkai gyvendavo savo rūmuose mieste (Vilniuje ar kitur), vasarą praleisda vo savo dvaruose provincijoje, taip pat daug keliaudavo po užsienį, kur galėjo susipažinti su naujausiais mados vėjais, atsivežti drabužių, turėjo pakankamai lėšų rengtis madingai ir prabangiai. Savo dvaruose jie turėjo ir siuvėjų, kurie taisydavo, pritaikydavo rūbus prie figūros, gamino aksesuarus, avalynę. Rokiškio dvare yra išlikę įrankiai, skirti pirštinėms gaminti. Kitokia buvo miestiečių apranga: ji kur kas paprastesnė ir patogesnė. Miestų moterys vilkėjo laisvus apsiaustus, kurie savo siluetu atkartodavo suknelės siluetą, o šaltu oru nešiojo dviborčius paltus su įvairias atvartais bei movas (12 a, b pav.), taip pat kailinius.

Vyrų mada. Vyrų apranga 1890–1914 m. kito nedaug. Moterų drabužių madą diktavo Paryžius, o vyrų madą – Londonas ir Viena. Buvo laikomasi etiketo nuostatų: rytiniam vizitui vilkėti surdutą (pranc. *sourtout* – „virš visko“),

rytinį švarką ar vizitinį kostiumą, o iškilmių metu buvo pri-valomas frakas. Nors surdutai buvo nebemadingi, tačiau jie buvo dėvimi. Surdutas išpopuliarėjo XIX a. viduryje, jis dengė visą figūrą, dėl šios praktinės savybės tapo nepa-mainomu vyriško garderobo rūbu ir plačiai buvo paplitęs net tarp valstiečių. Nagrinėjamu laikotarpiu vyriškas kostiumas unifikuotas, nusistovėjo pirktas standartinis kostiumas. Žinių apie vyriškus rūbus nėra išlikę daug, sunku pa-teikti aiškias datas.

Vienas svarbiausiu šio laikotarpio bruožų tas, kad kostiumai buvo siuvami iš sunkių audinių. Dominavo lygios ir tamsios spalvos: tamsiai mėlyna, pilka, ruda, o šviesesni dėvėti retai, tik šiltu metu laiku (13 pav.). Lietuvoje dvarininkai bei miestiečiai taip pat nešiojo analogiškus kostiumus, tik dvarininkų apranga buvo iš brangių audinių, gausiai dekoruota bei dekoratyvi, naudota daug aksesuarų.

XIX a. paplito *redingotas* (pranc. *redingote* – iš angl. *riding coat* – jojimo surdutas), ištisinio kirpimo viršutinis rūbas, jėmtas per liemenį su gana aukštu viengubu ar dvigubu

19 pav. Marijos Rajeckos Vilniaus rankdarbių dirbtuvės kursų pažymėjimas. 1989 m. (LTMKM, Kondračių giminės fondas; F. 9, ap. 1, b. 903).

susegimu iki liemens, kad figūra atrodytu grakštesnė. Redingotus nešiojo ir vyrai, ir moterys, tik vyriški redingotai buvo siuvami iš įvairių spalvų gelumbės, o moteriški iš šilkos, aksomo, atlaso. Atvartų forma ir dydis, sagų pobūdis, kišenės apdaila visiškai priklausė nuo mados užgaidų.⁵¹ Redingotus vilkėjo ir vaikai.

Pagrindiniu viršutiniu vyrišku rūbu buvo laisvo kirpimo švarkas. Madingi buvo vienpusiai ir dvipusiai. Švarkų atvartai buvo įvairūs: labai populiarūs dvięjų dalų – viršutinis stačiakampio formos, apatinis smailas, strėlės formos (14 pav.). Atvartams naudotas vienspalvis šilkas ar aksomas, tačiau pasitaikyavo ir margo. Kartais buvo apsiuvas tiks apykaklės kraštas. Taip pat buvo dėvimas švarkas su dviem smailiais atvartais. Švarkų apdailai ir funkcionalamui buvo prisiuvamos ar įsiuvamos kišenės, nedidelės kairiame šone ar ant viršaus U formos. Be švarkų ir surdučių, buvo nešiojami vizitiniai kostiumai. Liemenės papildė vyrišką kostiumą, jos buvo kelių siluetų: su V formos iškirpte, užapvalintais kraštais ir su atvartais. Spalvinė gamma įvairi: juodos, baltos ir margos. Marškinėlių apykaklė buvo įvairi: smailėjančiai kraštai, pakelta į viršų ar plati, laisvai krentanti. Apie 1910–1913 m. atsirado krakmolyta apykaklė su atlenktais kraštais. Nešiojamos kaklaskarės, populiarios įvairaus tipo bei spalvų: plačios, siauros, vienspalvės, dryžuotos ir taškuotos. Pasitaikyavo, kad po kaklų buvo surišamas plonas kaspinėlis. Kostiumus puošdavo žiogeliai, segės, rankogalių užsegimai, pagaminti iš brančių metalų. Kostiumą papildė pirštinės, lazdelė, didelis juodas skėtis, kišeninis laikrodis ir žiedai.

Idomi *smokingo* (angl. *smoke* – rūkyti) istorija, nes ilgą laiką smokingas nebuvo pripažintas kaip viešumoje nešiojamas drabužis, skirtas dėvēti tik namie ar klubu. Jo kilmė siejama su specialiu „rūkymo švarku“, kurio forma buvo artima smokingui. Smokingo švarko atvartai buvo atlasiiniai, o kelnės – to paties audinio su antisuvais (atlaso juostos kelnui išorinėje siūlėje).

Nė vienas vyras negalėjo į gatvę išeiti be galvos apdangalo (15 pav.). Buvo nešiojami cilindrų ar skrybėlės. Palaipsniui cilindras tapo išeiginiu galvos apdangalu. Aavalynė iki 1909 m. buvo juodos spalvos, suvarstoma raišteliu, o vėliau paplitė rudos spalvos apavas. Iškilmui metu avimi juodi lakiniai batai.

Vyriškos šukuosenos kito labai nedaug. Nuo 1876 m. išpopuliarėjo dainininko Capoule šukuosena – trumpai kirpti plaukai su sklustumu per viduri, ji išliko madinga iki XX a. pirmojo dešimtmečio. Nuo 1905 m. populiarė tapo šukuosena su sklustumu šone. Dažnai Lietuvos miestiečiai didesnę sklustumą atskirtą plaukų pusę užriesdavo į viršų, tačiau populiarusia buvo trumpą plaukų šukuosena, suskuota į viršų. Šiuo laikotarpiu buvo madingi ūsai ir įvairaus kirpimo barzdelės. Tai ūsai ilgi, užriesti į viršų (16 a, b pav.), tai nulenkti į apačią, populiaros „espanjolka“ (ispaniškos) formos bei ilgos ir plačios barzdos. Vėliau iš Amerikos atėjo nuskustų smakrų mada.

Vaikų mada. 1890–1914 m. mergaičių ir berniukų iki 4–5 metų amžiaus rūbai nesiskyrė. Vaikai vilkėjo suknelę arba megztą kostiumėli, marškinius–suknelę. Vyresnio amžiaus berniukai nešiojo ilgas kernes, marškinius, liemenę, švarką ir surdutą. Nuotraukose dažnai matome berniukus trumpomis kelnėmis su jūreiviška palaidine (17 pav.). Lietuvoje, kaip ir carinėje Rusijoje, buvo specifios mokyklinės uniformos. Sekant „reformine“ suknele atsirado tiesi suknelė su žemu liemeniu. Berniukai dažniausiai buvo kerpmi labai trumpai arba „bliūdeliu“. Mergaitės kirpdavosi įvairiai: trumpai iki pečių, nukirpdavo ir kirpčiukus, ilgus plaukus rišdavo kaspinu. Tieki mergaičių, tieki berniukų apavas dažniausiai buvo žemakulniai suvarstomi bateliai.

Miestiečių vaikų apranga turėjo savą specifiką, o pagalgiu drabužiai visiškai nesiskyrė nuo suaugusiųjų: berniukai vilkėjo vyriškus kostiumus, susidedančius iš kelinį, liemenės ir švarko, o mergaitės dėvėjo aptemptus korsetus ir nešiojo tokias pat sukneles kaip ir jų mamos.

Mados salonai ir siuvėjai. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje mada tapo internacinaliniu reiškiniu. Buvo natūralu, kad anglė rengiasi Paryžiuje, o prancūzas Londono. Madas diktavo žymieji mados salonai: Paryžiuje veikė „Paken“, „Duise“, „Seserys Kalo & Dule“ ir kt. Peterburge buvo žinomi „Brizak“, „A. T. Ivanovos“, „Ponios Olgos“ ir kiti salonai. Maskvoje nuo 1885 m garsėjo žymios Rusijos modeliuotojos N. Lamanovos dirbtuvė. Lietuvoje XX a. pradžioje veikė L. Zalkindo (Л. Залкиндъ) rūbų parduotuvė (Vokiečių g. Nr. 73), joje buvo ne tik prekiaujama, bet ir siuvama madinga apranga (18 pav.).

Vienu iš pirmųjų lietuviškos mados kūrėjų laikytinas Paryžiaus ir Londono drabužių akademijų profesorius V. Pavlovas. Mokslus jis baigė Paryžiuje, ten dirbdamas gavo profesoriaus vardą už naują drabužių siuvimo metodą. 1909 m. jis apsigyveno Kaune, po metų išteigė drabužių sukirkimo mokyklą. „Iki tol siuvėjai, norintys baigtis drabužių kirpimo mokslus, turėjo važiuoti į Peterburgą“.⁵² Mokykloje buvo dėstomas drabužių konstravimas ir kirpimas bei siuvimas. Tarpukariu, 1931 m., V. Javlovas išleido pirmą siuvėjams skirtą vadovėlį lietuvių kalba. Dar vienas garsus XX a. pradžios Lietuvos siuvimo meistras buvo J. Chmieleiauskas. Jo veikla prasidėjo prieš Pirmajį pasaulyjinį karą, 1915 m. jis Petrapilyje lankė Drabužių sukirkimo akademiją, 1922 m. baigė Aukštąją vokiečių akademiją Drezdeno bei Drabužių sukirkimo akademiją Paryžiuje. J. Chmieleiausko aktyvi mados veikla prasidėjo tarpukariu, jis išteigė kelias sukirkimo mokyklas, pradėjo leisti pirmą lietuvišką madų žurnalą „Siuvėjo patarėjas“.

Art nouveau apranga buvo gausiai dekoruojama įvairiais nériniais, mezginiais, siuvinėjimais. Jų pavyzdžius gausiai spausdino moterų žurnalai, buvo populiaru rengti moterų rankdarbių kursus ir parodas. Apie tuometinę veiklą prisimena kultūros veikėjas M. Valeika, Giedraičiuose surengės rankdarbių parodą, kurią iliustravo dailininkas

A. Jaroševičius. „Todėl išprāšiau iš pristato ir kitų rusų valdininkų žmonų šiokių tokių skudurėlių – eksponatų savajai parodai“.⁵³ Dailininko A. Jaroševičiaus žmona rinko eksponatus parodai iš visokių moterelių. Svarbiausia tai, kad parodos organizatoriai jos metu kalbėjo tik lietuviškai, o tai pykdė lenkų dvarininkiją. Šia paroda buvo siekiama skleisti lietuvybę, o svarbiausia – kalbą. Paroda buvo sėkmė ir populiarė. Vilniuje rankdarbių kursus baigusios mokinės net gaudavo specialius pažymėjimus (19 pav.).

Išvados. 1890–1914 m. Lietuvoje plito *art nouveau* mada. Madingiausiai rengėsi dvarininkijos sluoksnio atstovai, jie bene labiausiai atitiko šio laikmečio dvasią bei vakarietiško kostiumo reikalavimus. Miestiečiai – buržua, inteligentija – vilkėjo santūresnius kostiumus, tačiau irgi sekė mados pokyčius. Miestų darbininkai, valstiečiai ir kiti žemėsnių sluoksninių atstovai dėl ribotų finansinių išteklių ir gyvenimo būdo mažai domėjos mada.

SUTRUMPINIMAI:

ČDM – Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus
LLMA – Lietuvių literatūros ir meno archyvas
LLTI – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus
LTMKM – Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus
RKM – Rokiškio krašto muziejus

NUORODOS:

1. Boucher, F. *A History of Costume in the West*. Thames and Hudson, 1996, p. 389–391.
2. Jurginis, J., Merkys, V., Tautavičius, A. *Vilniaus miesto istorija: nuo senų laikų iki Spalio revoliucijos*. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas, 1968, p. 289.
3. Ten pat, p. 290.
4. Ten pat.
5. Ten pat, p. 290–337.
6. Ten pat, p. 296 –297.
7. *Lietuvos žinios*, 1911, Nr. 53.
8. Vėbra, R. *Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje*. Vilnius, 1990, p. 23.
9. Первая всеобщая перепись Российской империи 1 1897. Сиб., 1904. Виленская губерния 1897. т. 4, тетр. 3, с. 55–59, 106–109, 150–153, 164–171. Ковенская губерния, т. 17, с. 80–83, 150–167. Сувалкская губерния, т. 29, с. 114, 168–117.
10. Valeika, M. *Dvidešimt penkeri metai Vilniaus krašte*. Vilnius: Mintis, 1989, p. 60.
11. Raila, S. I darbą kas lietuvis! Iš: *Austra*, 1883, Nr. 6, p. 154–155.
12. Jurginis, J., Merkys, V., Tautavičius, A. *Vilniaus miesto istorija...* p. 35.
13. Ten pat, p. 40.
14. Šalkauskis, St. Inteligentijos koncepcija. Iš: *Židinys*, 1939, Nr. 12, p. 670–671.
15. Vėbra, R. *Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje*. Vilnius, 1990, p. 160.
16. Ten pat.
17. Ten pat, p. 43.
18. Kokio mums apsvietimo reikia. Iš: *Apsvieta*, 1893, Nr. 9, p. 559.
19. Korsakaitė, I., Kostkevičiūtė, I., Mackonis, ir kiti. *XX a. Lietuvių dailės istorija 1900–1940, I dalis*. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas, 1982, p. 22.
20. Lietuviški vakarai, vykę 1885–1917 m. – tai platus liaudinis teatro sajūdis, kuris prasidėjo spaudos draudimo metais užsienyje ir slaptais spektakliais Lietuvoje. Žr.: Valeika, M. *Dvidešimt penkeri metai Vilniaus krašte*. Vilnius: Mintis, 1989, p. 35.
21. Valeika, M. *Dvidešimt penkeri metai Vilniaus krašte*, p. 99.
22. Maknys, V. *Teatro dirvonuose*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, p. 79.
23. Valeika, M. *Dvidešimt penkeri metai Vilniaus krašte*, p. 99.
24. Draugijų teatras (1905–1919) – tai aukštesnė lietuviškų vakarų pakopa, šis sajūdis išaugino specialias draugijas, kuopas, būrelius, kurių tikslas buvo rūpintis teatro, dainos, muzikos klausimais. Žr.: Valeika, M. *Dvidešimt penkeri metai Vilniaus krašte*, p. 35.
25. Maknys, V. *Teatro dirvonuose*, p. 83–84.
26. Teatras. Iš: *Vairas*, 1914, Nr. 4, p. 19.
27. Ślęzcka, K. *Feminizmas: šiuolaikinė feminizmo visuomenės ideo-logijos ir koncepcijos*. Vilnius: ALKA, Mintis, 2005, p. 54.
28. Piliêtės kelkimės. Iš: *Lietuvaitė*, 1910, Nr. 1, p. 8.
29. Ten pat.
30. Jurginis, J., Merkys, V., Tautavičius, A. *Vilniaus miesto istorija: nuo senų laikų iki Spalio revoliucijos*, p. 306–307.
31. Moterų gimnas, aut. A. Žalvonis. Iš: *Lietuvaitė*, 1911, Nr. 7–8, p. 104.
32. Piliêtės kelkimės. Iš: *Lietuvaitė*, 1910, Nr. 1, p. 8.
33. Jurénaitė, V. Moterys 1920–1922 metų Steigiamajame Seime. Iš: *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, 2001, p. 128.
34. Mūsų moteris ir būsimieji Seimo rinkimai. Iš: *Moteris*, 1922, Nr. 8.
35. Matulaitytė, M. *Vilniaus fotografija 1858–1915*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2001, p. 43.
36. *Grafių Kosakovskių albumas*. Kaunas: NCDM, 2004, p. 6.
37. *Записки северо-западного отдела Императорского русского географического общества. Книжка 2. Вильна, 1911.*
38. Dempsey, A. *Stilių, judėjimai ir kryptys. Enciklopedinis moderniojo meno vadovas. Styles, schools and movements*. 2001, p. 33.
39. Jurginis, J., Merkys, V., Tautavičius, A. *Vilniaus miesto istorija: nuo senų laikų iki Spalio revoliucijos*, p. 303.
40. Laučkaitė, L. *Dailė XX a. pradžios Vilniuje*. Vilnius, 2002, p. 166.
41. Guzevičiūtė, R. Rūbų modeliavimas – dizaino šaka. Iš: *Mokslas ir technika*, 1988, Nr. 3, p. 32.
42. *Lietuvaitė*, 1911, Nr. 2, p. 21.
43. Ten pat, p. 44.
44. Guzevičiūtė, R. *Europos kostiumo tūkstantmetis (X–XX a.)*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 209.
45. Ten pat, p. 210.
46. *Северно-западное слово*, 1905 мая 1.
47. Ten pat.
48. Dziekonska-Kozłowska, A. *Moda kobieca XX wieku*. Warszawa: Institut Wzornictwa Przemysłowego, Wydawnictwo Arkady, 1964, p. 36.
49. Guzevičiūtė, R. *Europos kostiumo tūkstantmetis (X – XX a.)*, p. 231.
50. Ten pat, p. 232.
51. *Тайны женской уборной*. С. Питербург, 1893, p. 166.
52. Guzevičiūtė, R. *Tarp rytių ir vakaru. XVI–XIXa. LDK bajorų kostiumo formavimosi aplinkybės ir pavidalai*. Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 331.
53. Vazalinskienė, J. Profesionalaus meninio modeliavimo ištakos Lietuvoje. Iš: *Menotyra*, 1994, Nr. 6, P. 63.
54. Valeika, M. *Dvidešimt penkeri metai Vilniaus krašte*, p. 63.

Lithuanian Fashion in the Art Nouveau Period

Taira ŽILINSKIENĖ

Taira Žilinskienė analyses the dispersion of the fashionable costume in Lithuania in 1890-1914. In the history of European fashion this period is considered to be a separate era called *art nouveau*. The article aims at determining the main factors behind the emergence of fashionable clothing in Lithuania and to describe the main styles of fashionable clothes in Europe and Lithuania. Photographs and illustrations are the main source of research and the witness of the époque. Periodicals and other written sources of the time were also used.

At the turn of the 20th century Lithuania was undergoing all the same economic and social changes as the rest of the Central and Eastern Europe – the capital economy was developing and the bourgeois society was coming into being. Vilnius was the strongest industrial and commercial centre in Lithuania at the time. Numerous factories, small enterprises, shops and shopping centres as well as photo salons were cropping up. Other big centres were Kaunas, Šiauliai, and Panevėžys. In the second half of the 19th century the economic, social and cultural life underwent some gradual changes as the erasing of the differences between different social strata began. This, in turn, brought a change in social values. Most Lithuanians at the time belonged to the lower strata, that is “peasants”. Even speaking Lithuanian in public was considered embarrassing. This determined a relatively low development of the Lithuanian intelligentsia. After the abolition of bondage, Lithuanian intelligentsia was dominated by the clergy and creative intelligentsia was almost non-existent. The number of people practicing lay occupations gradually grew. The Lithuanian youth went to Moscow or St. Petersburg to study law, medicine or engineering. At the beginning of the 20th century they started going to Krakow, Geneva, Paris and Berlin. Doctors, lawyers, teachers and priests contributed most to the Lithuanian national movement.

The capitalist society that came into being at the end of the 19th to the beginning of the 20th century influenced the spread and content of fashion. Capitalism conditioned the free flow of goods, which meant that the number of well-off petit bourgeois, the main target of the new fashion, grew considerably. Fashionable clothing became the consumer good of mass production. The light industry that consisted of dress making shops, tailors, and workshops was one of the main industries in Vilnius. Related retail was also flourishing; there were many fashion houses and shops. During this capitalist era a good infrastructure, especially railway, was set up, which enabled the transportation of clothes, materials, and accessories from one European country to another, and from one region to another.

1904-1905 brought a new Lithuanian culture era. The developing community of Lithuanian intelligentsia brought about a bigger number of educated Lithuanians, including females who clearly dressed according to the fashion of the time. Girls started to study and went on to become teachers, doctors, actresses, and writers. They joined the active public life.

The end of the 19th to the beginning of the 20th century is also called *la belle époque*. This is the time until WWI, when leisure culture in the society was no less than a way of life. This was the time when entertainment flourished in cities. The latter were designed accordingly. Wide streets were made, fashionable coffee shops, huge stores and fashion houses were opened. At the end of the 19th century pictures of fashionable clothes were beginning to be published in Lithuanian newspapers, and women's magazines and fashion advertising appeared. Newspapers featured information on fashionable goods, their prices, the shop network and the address of the shops.

Female fashions came from Paris. Clothes of the time reflected social differences. The nobility wore smart and expensive clothes and lived according to the “western” life model. Their clothes were brought from abroad and handed to them as a relic. They had a special way of life, whereby they spent Winters in their palaces in the city, Vilnius, for example, and Summers in their summer estates in the province. They travelled extensively abroad, where they learnt the latest fashion trends, bought their clothes and brought them back as they had enough money to dress in a fashionable and expensive way. Other city dwellers' clothes were distinctly different and more comfortable.

Female fashions came from Paris, whereas male fashions came from London and Vienna. In Lithuania the nobility and bourgeois wore equivalent suits, but the clothes of the former were made of expensive material and lavishly decorated. They used many accessories. *Art nouveau* clothes were in general abundantly decorated with lace and embroidery. Examples of these were published in women's magazines. It was fashionable to hold knitting and crochet competitions and exhibitions in Lithuania at that time.

The nobility dressed most fashionably. Their clothes reflected the spirit of the time and the requirements of the western dressing style best. Town dwellers, that is bourgeois and intelligentsia, wore more moderate clothing, although also followed the fashion. Workers, peasants and other representatives of lower social strata were hardly interested in fashion due to lack of financial resources and the respective lifestyle.

Ornamentinė stilistika: Jurgio Baltrušaičio tyrinėjimai

Odeta ŽUKAUSKIENĖ

Straipsnyje aptariama žymaus lietuvių kilmės menotyrininko Jurgio Baltrušaičio (1903–1988) viduramžių tyrinėjimuose sukurtą ornamentinės dialektikos teorija ir aiškinamasi, kaip senovės Rytų kultūroms būdingi ornamenti veikė ir formavo krikščioniškias vaizduojamojo meno struktūras. Straipsnio objektas – Baltrušaičio menotyriniai ir archeologiniai ornamentų tyrinėjimai Arménijoje ir Gruzijoje bei jų reikšmė Vakarų romaninio meno pažinimui. Nagrinėjant ornamento ir vaizduojamuų formų sąveikas, studijoje keliamas tikslas – aptarti Baltrušaičio menotyros idėjas, kurios atskleidė, jog sąveikaujant įvairių Rytų kultūrų ir Vakarų meno formoms, romaninė plastika sukūrė savitą humanizmą ir meninę raišką, kuri padėjo pagrindus tolesnei Vakarų meno raidai. Remiantis istoriniu genetiniu metodu ir interpretacine kritine analize, šiam darbe prieinama prie išvados, kad Baltrušaičio sukurtas komparatyvistinis metodas ne tik išplėtė krikščioniškųjų meno ištakų lauką iki Mesopotamijos ir Persijos miestų, bet ir pakeitė viduramžių estetikos sampratą.

Jurgis Baltrušaitis yra pasaulinio garso eruditas, meno filosofas, idėjų istorikas, kurio mokslinė kūryba ir veikla, savitai gilinusi lietuvių kultūros vagą, skleidėsi egzilyje Paryžiuje. Jis gimė 1903 m. gegužės 5 dieną Maskvoje, žymaus poeto ir diplomato Jurgio Baltrušaičio šeimoje. Jaunasis Jurgis mokėsi klasikinėje vokiečių gimnazijoje Maskvoje, kur įgijo pavydėtiną filologinį išsilavinimą. Iškalbinga ir tai, kad papildomai namuose jis mokė būsimas Nobelio premijos laureatas Borisas Pasternakas, o jo muzikos mokytojas buvo šeimos draugas Aleksandras Skriabinas. Baigęs mokyklą, Baltrušaitis galvojo apie mokslus Vokietijoje, Anglioje arba Prancūzijoje. Pradėjės studijas Heidelberge, jas nutraukė ir 1924 m. pabaigoje atvyko į pripažintą Vakarų kultūros sostinę Paryžių. Kaip tik tais metais Henri's Focillonas pradėjo vadovauti Sorbonos universiteto Viduramžių meno archeologijos ir istorijos katedrai.

Siekdamas suvokti sudėtingas viduramžių meno morfolinių struktūrų metamorfozes ir jas skatinusias kultūrių sąveikų problemas, Focillonas subūrė studentus, tarp kurių buvo ir Baltrušaitis, krikščioniškosios civilizacijos meno šaltiniams tirti. Tad XX a. 3–4 dešimtmetyje

sutelkę dėmesį į krikščioniškojo Vakarų meno paveldą ir tarpcivilizacines įtakas, prancūzų menotyrininkai pradėjo naują lyginamųjų Vakarų viduramžių meno tyrinėjimų etapą ir, greta Josefo Strzygowski'o bei Aby Warburgo, brėžė pasaulinės meno istorijos kontūrus.

Atsisakant tradicinių chronologinių perskyrimų ir tariant besiformuojančias komparatyvistines tyrinėjimo strategijas, kurios atkreipė dėmesį į klasikinių ir periferijoje gyvavusių kultūrų sąveikas, XX a. pradžioje ēmė aiškėti, kad Vakarų viduramžių civilizacija, išaugusi netrukus po Romos imperijos griūties ir neramios didžiųjų migracijų epochos, yra įleidusi šaknis į ilgaamžes pratities gelmes. Pirmiausia atsivérė tiesa, kad itin mažai tyrinėta neromėniška Europa, viduramžių priešaušryje vaisingai išplėtojusi menines Halštato ar La Teno kultūrų tradicijas. Jas įkūnijęs germanų menas, panašiai kaip ir pasakiškų fantazijų kupinas Didžiojoje Britanijoje ir Airijoje sužydėjęs keltų menas, turėjo polinkį į geometrinių formų ritmą ir simetriškas kompozicijas. Pastaroios taip pat pasiūlė formą tikrajai krikščioniškojo meno temai – stebuklui,¹ kuriam išreikšti viduramžių menas turėjo susikurti pasaulį, kurio vizualinis mąstymas remtusi mīslinga vidine kūrinio logika.

Be abejo, klasikinio pasaulio pakraščiuose gyvavę vadinamieji barbarai taip pat davė stiprių impulsų Vakarų viduramžių civilizacijos raidai ir meninei jos kultūrai. Antra vertus, pradėjus tyrinėti didžiųjų migracijos bangas, atsivérė nauji geografijos horizontai, atskleidę Europos ir jos užnugaryje plytinčių Azijos kraštų ryšius. Išaiškėjo, jog IV a. už Roménų imperijos ribų gyvavę europinis menas yra iš esmės nomadų menas.² Kaip skitų ir sarmatų menas – geometriniu ornamentalumu išsiskirianti mažujų formų plastika. Orientaliniai barbarų meno bruozai čia yra akivaizdūs. Ar verta tuo stebėtis, žinant, jog jis pasiekė per Vidurio Rusiją ir Kaukazą plitusios azijinio meno formų įtakos, itin sustiprėjusios po hunų,³ kurie palaike ryšius tarp Vidurio Azijos ir Toliųjų Rytų, invazijų į Europą?

Vardinasi, greta roménų ir Bizantijos meno formų anksstyvųjų viduramžių Europoje plito ir iš Azijos atvežamų raštuotų dirbinių, audinių ir papuošalų motyvai bei dekoratyvinės jų fantazijos. Greta germaniškų bei keltiškų

meno formų, legendų, pasakojimų, į kuriuos įspypnusios senos mitologinės tradicijos, šios meno formos taip pat smelkėsi į Vakarų viduramžių kultūrą. Tad krikščioniškojo meno pasaulis jungė, maišė ir rišo ne tik racionaliosios ir pagoniškosios antikos, bet ir mistinių senovės Azijos religijų simboliką, kosmografiją ir mitologiją.

Regis, Senosios Europos istorija baigiasi krikščionybės išplitimu, tačiau bendra meninė ir kartu įvairi Vakarų civilizacijos kultūra ir toliau rutuliojosi remdamasi tūkstantmetėmis patirties formomis. Tai atskleidus, mokslininkai turėjo atsisakyti kitados užsibrėžtų tikslų surasti vieną Vakarų civilizacijos šaltinį ir tyrinėti sudėtingus ir įvairius difuzijų procesus, kultūrines amalgamas (akultūraciją) bei pripažinti, kad Vakarų civilizacija susiformavo susipynus daugybei eurazinių srovių.

Tad 1920–1930 m. Baltrušaitis ir Focillonas vienas kitą papildydami plėtojo originalias romaninės stilistikos studijas, nuodugniai tyrinėdami romaninio meno ištakas bei orientalistinio meno apraiškas krikščioniškuose Kaukazo kraštuose, V–VII a. Airijos vienuolynuose, vestgotiškoje Ispanijoje ir IX a. Astūrijoje.

Įsigilięs į romaninio meno morfologiją ir siekdamas konkrečiais pavyzdžiais pagrįsti Josefo Strzygowski'o ir kitų menotyrininkų iškeltas hipotezes apie romaninio meno ryšius su Senovės Rytų civilizacijų dailės tradicijomis, 1927–1928 m. Baltrušaitis išvyko į Gruziją ir Arméniją (1 il.). Ekspedicijos metu jis surinko daugybę dokumentų, padarė tūkstančius eskizų, piešinių ir fotografijų. Tėvo diplomatinių ryšių dėka buvo užmegztas bendarbarbiavimas su Gruzijos ir Arménijos mokslininkais, padėjusiais Baltrušaičiui rinkti medžiagą, kurią jis kruopščiai studijavo, lygindamas šių kraštų meno tradicijas su Senovės Rytų menu ir Vakarų romanika. Tais pačiais metais jis keliavo ir po Europą – studijuodamas romaninius meno paminklus, ieškojo pavyzdžių savo hipotezėms, fotografavo romanines bažnyčias, portalus ir kapitelius.

1929 m. Baltrušaitis paskelbė pirmą savo knygą *Études sur l'art médiéval en Géorgie et en Arménie* („Viduramžių meno studijos Gruzijoje ir Arménijoje“, 1929 m.), kurioje pateikta įspūdinga paties surinkta vaizdinė medžiaga, paremta detalia Užkaukazės viduramžių meno kūrinių analize, kruopščiomis ornamento studijomis, formaliu ir lyginamuju metodu. Ši jauno menotyrininko knyga išsyk susilaukė ypatingo mokslininkų dėmesio Prancūzijoje ir buvo apdovanota žymia Bordenio premija (*Pris Bordin Extraordinaire Academie des Inscriptions et Belles Lettres*). Tad, dar neapsigynęs daktaro disertacijos, Baltrušaitis buvo pripažintas rimtu meno istoriku.

Neatsitiktinai Baltrušaičio dėmesys nukrypo į Arménijos kultūros ir meno istoriją, kuri apima Viduržemio ir Irano kultūras. 387 m. Arménija pateko Sasanidų valdomo Irano priklausomybėn.⁴ Tuo laikotarpiu Užkaukazės

menas sugėrė persijos ornamentinius motyvus, išplitusius arménų skulptūroje ir vaizduojamosiose stelose, kuriose atvaizdai jungėsi su išpaustais ornamentų raštais.⁵ Istorinių vėjų blaškomai Arménijai svarbiausias šio laikotarpio įvykis – krikščionybės priėmimas. Taigi antrojoje III a. pusėje Arménijoje krikščionybė anksčiausiai įsitvirtino kaip valstybinė religija, o persai padėjo išsivaduoti iš Bizantijos imperijos įtakos. VII a. Arméniją užkariavo arabų kalifai. Tačiau istoriniai virsmai nesutrukdė X–XI a. ir XIII–XIV a. pirmojoje pusėje Arménijai išgyventi tautinio atgimimo ir kultūros suklestėjimo.

Gruzijos civilizacija, sužydėjusi X–XIII a., taip pat pasidabino didingomis bažnyčiomis, o jai teikiama Bizantijos parama padėjo išlaikyti politinę galią ir atremti mongolių totorių išpuolius. Vadinas, iki XV a. pabaigos, kol krašto nebuvvo nuniokoję turkų išpuoliai, čia taip pat klestėjo krikščioniškasis menas, suformavęs savitus kūrybos principus, originalų meninį braizą, supynęs daugybę patirties formų, tarp kurių išsiskyrė Partų ir Sasanidų epochos meninių formų ataidai, Sirijos ir Bizantijos ikonografijos motyvų įtakos ir arabų ornamentų vėriniai.

XIII a. dėl mongolų išpuolių buvo tragiškas Rytų krikščionybės istorijoje. Tai tam tikras Arménijos valstybės žlugimo metas, kai viena po kitos nusirito didelės migracijų bangos. „Tačiau tai ir vienas svarbiausiai istorijos puslapių, nes nuslopus kultūriniam suklestėjimui ir tautiniams renesansui, valstybė sugriūva ir išsisklaido po pasauly“.⁶ Ne tik arménų didikai, bet ir menininkai – garsūs architektai, skulptoriai ir miniatiūrų virtuozai – patraukė į Pielius, kur prie Tauro kalnų buvo svarbi jūros ir sausumų prekybos kelių sankryža, o iš čia – keliai į įvairius Europos kraštus. Akivaizdu, kad visi šie istorijos vingiai ir virsmai paliko pėdsakų meno istorijoje.

Pasak Baltrušaičio, Kaukazo kraštų menas gali būti sietinas su Persijos Achaimenidų natūralizmu, kuris turėjo glaudžių ryšių su helēnistine kultūra. Kita vertus, Jame gilus išpaudas Sasanidų meno, kuris žymus ornamentais ir simetrijos ieškojimais. Kaip tik Sasanidų menas paskatino Užkaukazės menininkus sulieti arba supriehinti tikrovės atvaizdą ir geometrines figūras. Tuo atžvilgiu Sasanidų menas padarė didelę įtaką ne tik arménų ir gruzinų chačkarų⁷ ornamentams, šventykų fasadams, bet iš esmės paveikė ir krikščioniškojo meno formos struktūrą bei meninę kūrybą. Kita vertus, ornamentikos turtinges Sasanidų menas per arabų kūrybą veikė tiek Užkaukazės, tiek Vakarų romaninį meną.

Visi aptarti veiksniai nulėmė išskirtinį Baltrušaičio, pradėjusio Europos paribių ir kultūrinės įvairovės tyrinėjimus, dėmesį Užkaukazės meno formų morfologijai. Tolydžio ornamento vėrinį ir raštų analizę išaugo į sudėtingų kultūrinių sluoksnių tyrimus. O svarbiausia, kad ne abstraktūs teoriniai samprotavimai, bet konkretūs

meno pavyzdžiai atvėrė netyrinėtas šio krikščioniškosios Azijos meno paslaptis, padėsiančias nustatyti ne tik jo sasajas su Vakarų romanikos plastika, bet ir įminti Vakarų meno originalumo mīsles.

Išskyrės dvi menines grupes – Arménijos ir Gruzijos – Baltrušaitis sutelkė dėmesį į slaptingas ir proamžinas ornamentų formas. Studijuojant vien formų reģistrą aiškėjo, kad dvi giminingos ornamentinės sistemos turi daug bendrų bruožų: jose įvairiai variuojamas pynimo raštas ir stilizuotos palmetės motyvas. Žinovo akis lengvai išskyrė Sasanidų menu būdingas ornamentines formas (2, 3 il.).

Kaip tik ornamento kompozicijų tyrinėjimai tapo lyginamųjų Užkaukazės ir romaninio meno studijų pagrindu. Šiuo požiūriu monumentalus Gruzijos ir Arménijos menas buvo Rytų ir Vakarų jungtis, todėl Užkaukazės ir romaniniame Vakarų mene Baltrušaitis aptiko ne tik daug analogiškų architektūros ir skulptūros meno temų, motyvų ir kompozicinių sprendimų, bet ir panašių ornamentinės stilistikos dėsningumų. Atidžiai tyrinėdamas Užkaukazės viduramžių meno paminklus ir monumentalią jų puošybą, menotyrininkas atkreipė dėmesį, kad šventykłų dekoru, reljefu ir skulptūros kompozicijų kūrybos principai neretai yra panašūs Azijos krikščioniškame mene ir Vakarų romanikoje: vaizduojamosios figūros išpildo geometrinės formos reikalavimus, neretai ištirpsta jose, įauga į ornamentinį raštą. Priešitaikęs prie ornamentinės struktūros tikrovės atvaizdas išsikreipia, užleisdamas vietą negailestingoms geometro linijoms. Tokių kompozicijų pagrindas yra ornamentas, kuris tampa proporcijų, perspektivos ir hierarchijos matu. Tad kompozicijų harmoniją lemia ne tikroviškas žmogaus, gyvūno ar augalo atvaizdas, o Senovės Rytų kultūroje gilias šaknis įleidę ornamento dėsniai.

Šis akivaizdžių sasajų tarp Rytų ir Vakarų meno tradicijų atskleidimas vertė Baltrušaitį ieškoti tokį liginamajai analizei paklūstančių formalųjų struktūrų, kurios padėtų konceptualiai pagrįsti jo veikalose ryškėjančias komparatyvistines metodologines nuostatas. Todėl menotyrininko žvilgsnis nukrypo į ornamentą, kurio svarbą kultūrinį sasajų tyrinėjimuose jau anksčiau atskleidė Aloisas Rieglis.⁸

Iš tikrųjų archeologiniuose ir menotyriniuose Užkaukazės bei romaninio meno tyrinėjimuose Baltrušaitis atskleidė *ornatus galias*, proporcijomis ir kontrastu sukurta bjaurumo raišką: kai kompozicijos

1. Jurgis Baltrušaitis Užkaukazėje, 1928 m.

reikalavimai, o ne atvaizdų ekspresija sukuria heraldinę stilizaciją ar pribloškiančius iškraipymus. Štai kodėl jis tyrinėjo ornamentinių struktūrų atsiradimo, metamorfozių principus ir immanentinius meno klausimus, kurie padėjo atkleisti, kaip viduramžių grožis atsiranda iš kontrastų, kaip šioje kūrinijos dornoje ir pabaisos įgyja orumo.

Daugelis XX a. menotyrininkų (ypač Aloisas Rieglis, Josefas Strzygowski's, Augustas Schmarsowas, Vilhelmas

2. Puspalmės ornamentas. Architektūros frizo detalė. Ahtala (Arménija), XI–XII a.

3. Palmetės motyvas. Architektūros frizo detalė. Zugrugacheni (Gruzija), XIV a. pr.

Worringeris) prabilo apie estetinę ornamento vertę, nes neretai jis buvo paliekamas už prasminio pasaulio ir ita-kingiausiu istorinių meno sąjūdžių ribų. Šiuo požiūriu, Baltrušaitis turėjo progą išryškinti glaudžias jo sasajas su globaline meno istorija bei praplėsti struktūrinių principų pažinimą.

Pažymėtina, kad viduramžiais *ornamentas yra daikto funkcionalumą sustiprinantis elementas, prisidedantis prie objekto būties išsiskleidimo*. Plačiąja prasme, turėdamas ir estetinę konotaciją, ornamentas reiškė visą bažnyčios apdailą (relikvijorių, sienų dekorą, tapybą, skulptūrą ir kt.). Kita vertus, *pajungdamas atmintimi ir intelektu paramą vaizduotę, ornamentas padėti prie dieviškios plotmės*,⁹ todėl ornamentas, žavintis savo forma, o prasmę grindžiantis pasikartojančiu motyvu, pakylėjo atvaizdą į sakralumo lygmenį. Natūralu, kad romaninę bažnyčią puošiantis ornamentas, kuris reiškė chaoso išsklaidymą tam tikrais kūrybos ir medžiagos formavimo principais, buvo paremtas tradiciniais elementais (perduodamais iš kartos į kartą) ir vaizduojamaisiais (Senasis ir Naujasis Testamentai) bei istoriniais atvaizdais. Atitinkamai tradiciniai elementai nebuvo romaniniai.

Sutelkės dėmesį į Užkaukazés meno ornamentines formas, Baltrušaitis pirmiausia tyrinėjo pintinio ornamento, kuris yra seniausias šios formų grupės narys, schemas. Jo paplitimo teritorija plati, o ištakos siekia neatmenamus laikus. Ankstyvuojų ir brandžiųjų viduramžių mene Rytuose ir Vakaruose jis buvo populiarusias ornamentinis motyvas. Koptų vienuolynuose, Lombardijoje, Karolingų mene, kiek kita forma – Airijos rankraščių ornamentuose jis išsirutuliojo į išmoningas kompozicijas. Pintiniai raštai – tai ir būdingas Skandinavijos meno bruožas. Gyvavęs įvairiuose kraštuose – kartais plėtojamas tėsiant nenutrūkstamą tradiciją, kartais kaip nauja vaga vienijantis įnašas – jis yra pirmynkiščių kultūrų ir Senovės Rytų civilizacijų liudytojas.

Azijoje paplitę pintiniai ornamentai ir florinių motyvų plynės prigijo Gruzijos ir Arménijos laidojimo stelose, miniatiūrų, vėliau ir krikščioniškų šventyklių ornamentikoje. Kaip tik šiuose Partų ir Sasanidų meno įtakas sugeneriuose kraštuose jis išsiliejo į krikščioniškosios architektūros ir monumentaliosios skulptūros dekorą. I pietus nuo Kaukazo nusidriekusime regione, kuris aprėpė didelę daļą Anatolijos plokščiakalnio, aptikta pynimo raštų įvairovė iš pradžių darė monotonijos išpūdį, – pripažino Baltrušaitis. Iš pirmo žvilgsnio atrodė, kad akmenyje išpinotos plynės, vingiuoti mezginiai yra panašūs ir stereotipiški, tačiau, atidžiau įsižiūrėjus, atskleidė sudėtinga meninė jų sistema: viena iš kitos kyylančios kilpos ir jų sistemos pasižymėjo matematiniu tikslumu.

Pateikdamas daugybę piešinių, ornamento schemų, nuotraukų, Baltrušaitis gilinosi į sudėtingus ornamenti-

nių formų labirintus: kaip jų vingiai sudaro įvairias figūras, kurios susikimba, susiraizgo, išiterpia vienos į kitas ir griežtos sistemos viduje įvairuoja iki begalybės. Išaiškėjo, kad, pynes analitiškai išardydami, Užkaukazés menininkai pasiremia jų anatomija, rudimentinių figūrų ašimis, ištrižainėmis, spinduliais ir kuria naujus junginius. Greta šio metodo Užkaukazés mene vitališkai plito ir sintetinės plynės, kurios perpina arba sumezga gijas. Šie analitiniai ir sintetiniai pintinių raštų kūrimo metodai rutuliojosi senosiose Azijos kultūrose daugelį amžių. Pintinių raštų Baltrušaitis rado Sūzuose,¹⁰ hetitų mene, Sirijos reljefuose (Sankje-Genzi), Kreto (Dzeuso grotoje), cilindriniuose Kapadokijos atspauduose, kurių raštai jau primena Užkaukazés pynimus. Vėliau jie paplito ir Egipete (V–VI a.). Visus šiuos šimtmecius pintinių ornamentų plėtojo ir barbarai, ypač Europos pietrytinės stepių ir Juodosios jūros pakrančių gyventojai. Jis gyvavo skitų dirbiniuose, todėl viduramžiais pintinis ornamentas natūraliai atsinaujino ir plito į Vakarus.¹¹

Neabejotina, kad arabų ir persų mene pintinis ornamentas patyrė išpūdingiausias transformacijas. Kadangi arabai ir su jais susiję persai bei turkai valdė Arméniją ir Gruziją, tai čia iš tikrujų maišesi ir susidūrė įvairios pintinio ornamento formos, atskleidžiančios meninę Artimųjų Rytų išmintį. Taip ir Kairo poligonistų metodas įsimelkė į geometrines garsią Užkaukazés šventyklių (Nikorimidos, Ani, Ahtalos) kompozicijas. Apskritai šio ornamentinio motyvo raida labai natūrali: kiekvienas naujas įnašas natūraliai išsiliejo į ornamentų kūrybos meną.

Galybę Kaukazo regione pasklidusių motyvų Baltrušaitis aptiko ir Vakarų romanikoje. Lyginamosios studijos atskleidė, kad pynimai ir vešli lapija buvo panašiai audžiamā krikščioniškoje monumentalioje Užkaukazés ir Vakarų ornamentikoje. Štai, pavyzdžiui, Užkaukazéje paplitęs ornamentinis motyvas papuošė Vezlė kapitelius ir abakus, susipynusios palmetės – Vesono, Elno, Muasako ir kitų romaninių bažnyčių architektūros detales.¹²

Tačiau Baltrušaitis išsiaiškino, kad, turėdama daug sąsajų su Užkaukazés menu, romanikos ornamentinė stilistiką akivaizdžiai skyresi nuo arabų ornamentavimo būdo. Romaninis ornamentas neigė fragmentą, siekdamas natūralios visumos, o arabų ornamentas skaidė visumą, išardydamas jos elementus.

Vadinasi, jaunas menotyrininkas, atradęs arabų, Užkaukazés meno ir romanikos ornamento bendrą pagrindą – supynimo ir sunérimo techniką, atskleidė, kad ji pasižymėjo skirtingomis ypatybėmis. Užkaukazéje ir romaniniame mene ši gyvybinga senovės technika turėjo ypatingą reikšmę: ji ne tik apibrėžė, bet ir pradėjo valdyti ikonografines kapitelių, skliautų jungių, timpanų ir kitų architektūros erdvų scenas, o ornamentinės formos ritmikoje vaizduojami personažai pradėjo vaipyti, pavirsdami

chimeromis, kentaurais ir srenomis. Monumentaliojoje skulptūroje ornamento formos struktūravo ir didžiausias krikščioniškosios ikonografijos temas, sutvirtindamos prasmį jų turinį, padėdamos išreikšti antgamtį.

Atidžiai žvelgdamas į ilgaamžes kiekvieno ornamento ir formalaus motyvo metamorfozes, Baltrušaitis aptiko Užkaukazės ir romanikos vaizduojamajame mene plitusius motyvus,¹³ kurių pagrindas – ornamento formulė, geometrinė figūra, stilizuota palmetė ar puspalmė (4 il.). Jų formas lemiantis ornamento raštas figūras iškraipė pagal vidinius savo dėsnius; taip atsirado patys absurdiskiausi siluetai. Tokia ornamentinė stilistika lémē siaubūnų ir fantastinių būtybių: šlubių, kuprių, dvigalvių ir kt. paplitimą, tačiau kiekvienas toks atvaizdas buvo liūdnas ir švelnus, pasižymėjo pagavia meno kalba. „Netaisyklinga ranka, konvulsyvus gestas, sulinkęs, iškrypęs ar išnarintas kūnas perteikia grėsmę, švelnumą, skausmą, ekstazę“, – rašė Baltrušaitis.¹⁴

Kita vertus, Užkaukazėje ir romanikos mene Baltrušaitis aptiko ne tik tokį pačių ornamentinių formulų, bet ir daugybę ikonografinių motyvų, kurių pirmavaizdžių buvo chaldėjų ir asirų mene, Achaimenidų ir Sasanidų meno paminkluose, galėjusiuose būti šaltiniais arba modeliais. Visų pirma tai keistų fantazijų, žvérių ir antgamtinių būtybių pasaulis, atsiradęs jungiant ir siejant įvairias zoomorfines bei florines formas (5 il.).

Lygindamas Užkaukazės ir romaninį meną Baltrušaitis pripažino, kad jį pribloškė nepaprastas Gruzijos, Arménijos ir romanikos meno panašumas. „*Viduriniai Rytai – tai savotiška jungtis tarp Rytų ir Vakarų. Šiuos iš pažiūros nepanašius pasaulius sieja tos pačios išraiškos formos. Kai kurie abstraktūs romaninio stiliaus dariniai jau žymūs tūkstančių metų senumo detalėse*“.¹⁵ Tokie pirmi Baltrušaičio tyrinėjimai reikšmingai papildė krikščioniškojo meno ornamentinės kalbos ir monumentalios plastikos pažinimą, išplėtė romaninio meno tyrinėjimo ribas ir išryškino jo vidinių struktūrų raidą.

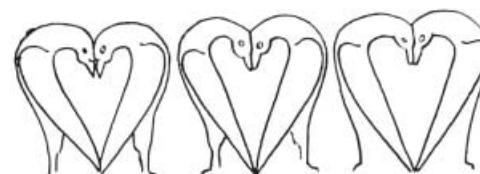
Pažymétina, kad stebinant neproporcingumu, ypatingu raiškumu, besaikėmis ir grubiomis kompozicijomis romaninė skulptūra XX a. pradžioje neretai buvo suvokama kaip pirmasis, arba archajinis, viduramžių monumentaliosios skulptūros etapas, kurį pakeis grakštus gotikos klasyczmas. Tad natūralu, jog romaninė skulptūra buvo aiškinama kaip vaizdavimo ir išraiškos paieškų kelias, tačiau Focillono ir Baltrušaičio tyrinėjimai ne tik paneigė panašius įsitikinimus, bet ir įrodė, kad iš pažiūros pakriki ir neturintys griežtų taisyklių skulptūriniai XI–XII a. reljefai pasižymi tobula struktūra, kurią lémē architektūra ir ornamentas.

1931 m. apgintame daktaro darbe *La Stylistique ornementale dans la sculpture romane* („Romaninės skulptūros ornamentinė stilistika“) Baltrušaitis išplėtojo or-

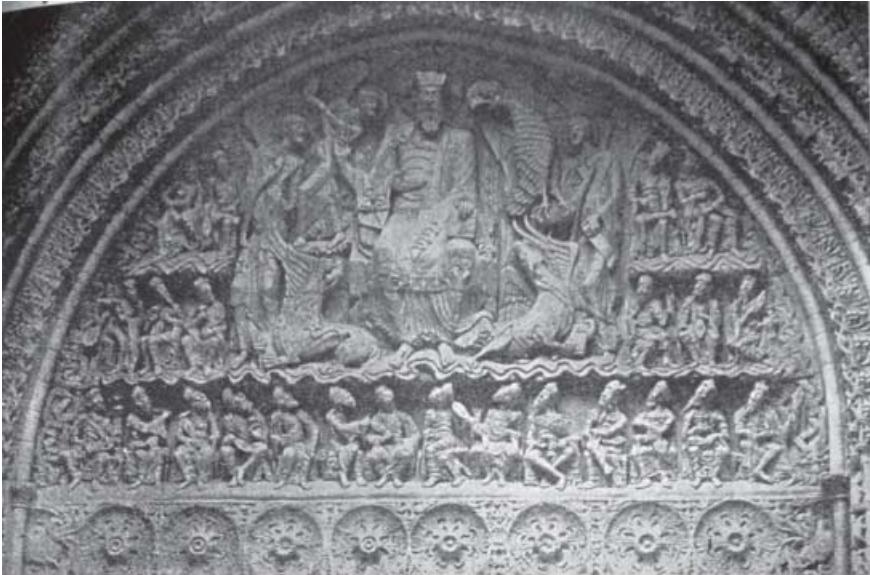

4. Palmetės ir puspalmetės metamorfozės romaniniame mene (Baltrušaičio piešiniai).

5. Vaizduojamųjų formų virsma romaniniame mene. Saint-Michel-de-Cuxa (Ispanija) archivoltas ir kitų romaninių reljefų ornamentų raštais (Baltrušaičio piešiniai).

namentinės dialektikos teoriją, kuri atskleidė romaninio meno vaizdinių logiką ir tai, kaip simbolinis meno lygmuo įpinamas į ornamentinį raštą. Menotyrininkas argumentuotai įrodė, kad romaninė skulptūra turi sumanai artikuliuotą struktūrą, kurioje veikia Focillono apibréžtas „architektūros rėmų dėsnis“, vyrauja geometrijos primatas, abstraktaus ir vizionieriško mąstymo sąryšis ir pagaliau įsišaknijusi ornamentinė dialektika. Kaip tik šią savybę atskleidė ir nuodugniai gyldeno Baltrušaitis, parodydamas, kaip architektūrą puošiantys ornamentai bei pačios architektūros formos įsimelkė į

6. Muasako (Prancūzija) bažnyčios timpanas. Kompozicijos schema ir ornamento motyvas (Baltrušaičio piešinys).

vaizduojamąsias romaninės skulptūros kompozicijas. Galima sakyti, kad krikščioniškoji istorija įaugo į šias architektūros ir ornamento struktūras, išisavino jų logiką ir ją ištobulino. Šių struktūrų suvaržymai ir nulėmė gyvosios gamtos formų iškraipymus. Vadinasi, griežtos taisykles grindė fantastinio ir vizijų pasaulio atsiradimą. Kita vertus, geometrinės bei ornamentinės formos tapo ir didžiujų romaninių timpanų kompozicijų pamušalu. Tai – vienas fundamentaliausių Vakarų viduramžių skulptūros aspektų. Beje, šių gamtos ir tikrovės reiškinijų deformavimo taisykles ir jų skatinamas vaizduotės proveržis mene ir taps viena esmingiausių Baltrušaičio tyrinėjimo sričių, atskleisiančių, jog teratologijos ir abstrakcijos gelmės tvyro visų laikų vizionieriškame mene.

Iš tikrujų Baltrušaičio išplėtota ornamentinės stilistikos teorija atskleidė romaninio meno formų ištakas,

vidinius sąryšius, sambūvius ir metamorfozes. Tačiau pažymetina, kad romaninio meno dėmesys geometrijai neužgožé atidumo pasakojimui. Negalima pamiršti, kad Vakarų viduramžių menas buvo antropomorfinis, kitaip sakant, „romanikos skulptorius nebuvo tik geometras“,¹⁶ todėl net ir ištikus naratyvo krizei XI a. skulptūroje, abstrakčiose kompozicijose naratyvinė dvasia nusilpo, bet visai neišnyko,¹⁷ ir romanikos mene susidūrė du pasauliai: nekintantis schemų, abstrakčių formų, ir gyvas, chaotiškas vaizduojamųjų figūrų.

Galima sakyti, kad kiekviena meninė viduramžių epochos forma siejo geometriją ir vaizduojamąją figūrą. Tiksliose geometrinėse kompozicijose romanikos skulptorius apmąstė pasaulį ir rasdavo slaptus dvių raiškos būdų sąryšius. *Architektūros rėmai* ir *ornamentas* lenkė, pynė ir visokiausiais būdais kraipė figūras, be paliovos kurstydamai menininko vaizduotę, kuri kūrė fejerišką baisingų gyvių, egzotiškų ivaizdžių pasauly. Tad romaniniame mene kleidėsi vaizduotės dialektika, be paliovos iškraipanti ir taip kurianti vis naujas meno formas. Iš šių tyrimų natūraliai kilo išvada, kad *fantastinės būtybės romaniniame mene atsirado dėl ornamento deformavimo*. Ornamento formos valdė siluetus, o jų *deformacija virto formacija arba formų kūryba*. „Atvaizdas emanavo iš ornamento struktūros“.¹⁸

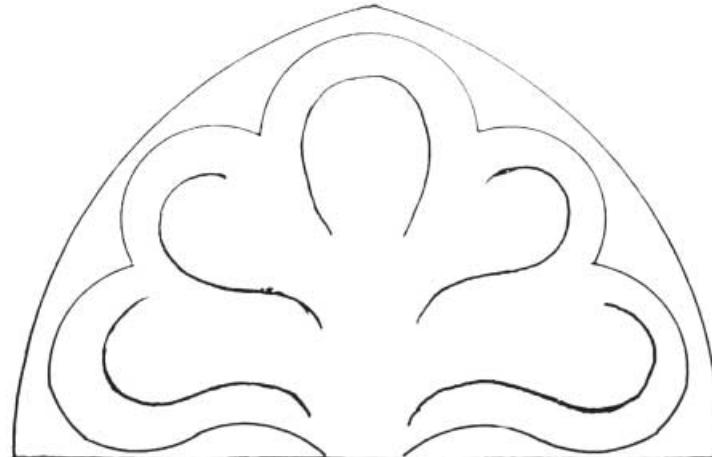
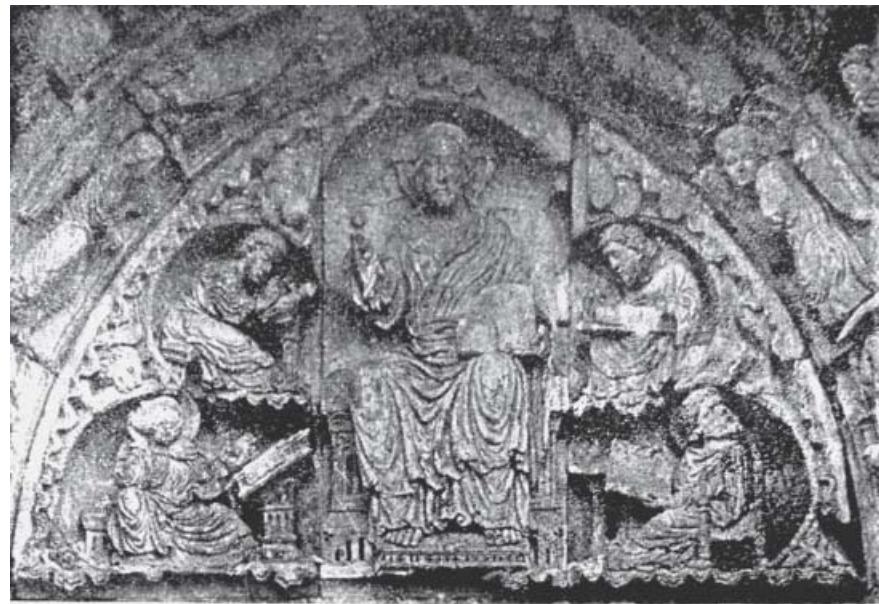
Ornamentinės stilistikos sukurtas romaninių bjaurių gyvių, chimerų ir demonų pasaulus skatino menotyrininką gilintis į vaiz-

duotės regionus, juose veikiančias taisykles ir *iškreiptų perspektivų* studijose apmąstyti apskritai žmogaus minčiai būdingus *vizijų mechanizmus* (kai abstrakcija apdroja tikrovę). Vadinas, šie formalūs tyrinėjimai jau audė meno filosofijos audinį, atskleisdami, jog ornamentinė stilistika yra mąstymo metodas, kuriame susimaišo tikrovė ir fantastika bei kuriama *aberacijų poezija*. Vėliau Baltrušaitis prasitars, jog „jis dievino išmintingą spontaniškumą“. Ir vėlesniuose veikalose jis kreipė žvilgsnį į iškraipymus ir juos grindžiančias taisykles, o romaninio meno tyrinėjimuose jų domino abstrakcijos formules, kurios, neturėdamos atitinkmens tikrovėje, ją valdo, deformuoja ir slepia tiesos pradus. „Tai nepaprasta, – pasakojo Baltrušaitis, – nes daugybė vieną iš plaukiančių vingių atskleidžia minties judesį, kurį aš, remdamasis scholastikos pavyzdžiais, pavadinau ornamentine dialektika“.¹⁹

Koks gi ornamenteras išvešėjo romaninėje epochoje? Formalūs Baltrušaičio ornamenterinės stilistikos tyrinėjimai atskleidė, jog romaninėje skulptūroje įsitvirtinusios formalių schemas kilusios iš paprastų augalinių motyvų bei jų pynių. Kaip tik jose ištirpusios romaninių reljefų vaizduojamos figūros virto hibridinėmis formomis ir sielą kaustančiais siaubūnais. „Ieškodamas šių reiškinijų kilmės nustačiau, kad viską nulémē senovės ornamenteras. Su klasikiniu, harmoningu pasaulyu susidūrė geometrinės Rytų konvulsijos: visai kita mąstymo forma. Šie tyrinėjimai parengė dirvą mano fantastiškiesiems viduramžiams“, – pripažino Baltrušaitis.²⁰ Tad ne spontaniška improvizacija ar poetiškas kaprizas lémė romaninio stiliaus ekspresyvumą: ankstyvaisiais viduramžiais iš Rytų užplūdę abstrakčių kompozicijų ir ornamento raštai bei juose slypintis geometrijos mokslas padėjo skulptoriams apibrėžti figūras, sukurti darnias kompozicijas.

Atrodytų, ornamenterie išsirutuliojo ir įsitvirtino abstrakti psychologija, kuria vadovavosi viduramžių menininkai: jie paliko nuošaly atvaizdų pasaulį ir kaip arabų dekoratoriai mégavosi proto spekuliacijomis. Iš daugybės Baltrušaičio teksto paraštėse mirguliujančių priešinių ir eskizų darytina išvada, jog klasikinis Sasanidų meno motyvas – *palmetė ir įvairūs jos supynimai – romaninę skulptūrą padarė harmoningą*. Pirmiausia menotyrininkas atskleidė palmetės ir puspalmetės motyvo išplitimą architektūros plokštumų įreminimuose: dekoratyvinėse archivolto, skliautų juostose, frizų ir kapitelų dekoru, kur šis motyvas pažadino siaubingą poeziją (palmetės arba puspalmetės formos menininko vaizduotėje virsdavo paukščiu, sparnuotu demonu ir t. t.). Vėliau jis aptiko tas pačias ornamentines palmetės ir puspalmetės schemas didžiosiose religinio meno kompozicijose, kurias jos buvo apraizgusiios. Vadinas, šios ornamento formas, ankstyvųjų viduramžių šerdis, tapo romaninės skulptūros morfoligijos pamatu.

Žodžiu, palmetės ornamenterinio motyvo ir vaizduojamųjų kompozicijų sambūvis nebuvo atsitiktinis. Tai morfoliginės ir intelektinės sistemos išdava. „Ta pati įvairiai varijuojama ir siejama forma skverbési į vis sudėtingesnes ir didingesnes kompozicijas“.²¹ Romaniniuose timpanuose Apokalipsės, Paskutiniojo Teismo, Vestvių Kaanoje, Nukryžiavimo ar kitos Biblijos scenos įkomponuotos į palmetės formą.

7. Saint-Benoit-sur-Loire (Prancūzija) bazilikos timpanas ir ornamenterinis motyvas (Baltrušaičio piešinys).

Tikriausiai Senovės Irano menui būdingas stambios stilizuotos palmetės motyvas prigijo vaizduojamosiose krikščioniškosios Azijos stelose ir plisdamas į Vakarus tapo svarbiausių mažojoje plastikoje.²² Kitaip sakant, krikščioniškojo monumentalaus meno ištakas Baltrušaitis rado Partų ir Sasanidų mene. Šis menas, savo ruožtu paveldėjęs šumerų ornamenteiką, padėjo įminti iškilaus romaninio meno originalumo paslaptis; iš vizualinės medžiagos matyti, kad civilizaciniu lūžiu laikotarpiu Mesopotamijos ir Persijos ornamenterinės kompozicijos užgožė Vakarų klasikinės kultūros paveldą bei formavo romaninio meno poetiką.²³

Tad, plėtendamas formalųjų ir lyginamajų metodą, Baltrušaitis įrodė, kad Irano Sasanidų meno formulės, ypač stilizuota palmetės šakelė, prigijo Arménijos bei Gruzijos mene ir krikščioniškoms ikonografijos kompozicijoms teikė poetiškumo. Palmetėje išsiskleidę atvaizdai tarsi

skverbési į kitą visatos dalį, patenkindami religinį jautrūmą, pavyzdžiu, kaip ir daugelyje kitų romaninių timpanų, antrasis šv. Jono regėjimas Muasake vaizduojamas palmetės formoje²⁴ (6 il.). Ornamentinis šios kompozicijos pagrindas tapo kartu išraiškos būdu, padedančiu pabrėžti antgamtinį pradą. Laiminančią Kristaus figūrą ir dieviškąjį ekstazę patyruisių evangelistų simbolius įremina archivoltą puošiantis palmetės motyvas. Tryjose juostose išdėstyti karaliai sudaro atskirą personažų grupę, kuri didžiulę palmetę tik išryškina: centrinėje jos dalyje vaizduojamas Kristus, o šoniniuose lapeliuose – angelai ir keturių evangelistų simboliai. Vadinasi, skulptoriui nepakako monumentalios perspektyvos išreikšti šios temos didingumą ir išskirti pagrindinių personažų grupę. Naudodamas geometrines formas ir simetriją dvidešimt keturis karaliaus kūrėjas pavertė fonu ir išskyre septynias figūras, kurios sudaro palmetės formą. Nuostabą išreiškiantys ir į Kristų užvertę galvas karaliai yra teofanijos liudininkai, tačiau joje nedalyvauja.²⁵ Panašiai ir Vezlė, Šartro, Magelono bei kitų romaninių bažnyčių timpanuose Kristus ir keturių evangelistų simboliai įkomponuoti palmetės lapelių ornamente.²⁶

Vadinasi, nors atskiri didžiujų romaninių teofanių elementai ir buvo „skoliniai“, tačiau toks komparatyvistinis metodas²⁷ atskleidė, jog stilistinė visuma, meniniai sprendimai buvo romaniniai, o romaniškoji monumentalioji plastika – unikali meninė sistema. I tai reikia atsižvelgti, nes XX a. daugelis viduramžių meno tyrinėtojų ir orientalistų atkreipė dėmesį į Mesopotamijos ir Senovės Irano ornamento motyvų skaidą viduramžių Europoje. Netrukus buvo pastebėta, kad didelė jų dalis yra Sasanidų meno motyvai, kurie per tarpines grandis pasiekė ir pratutino meninę Vakarų viduramžių kultūrą.²⁸ Tokį komparatyvistinį metodą rutuliojo ir žymus bizantistas André Grabaris, pabrėždamas, jog IX–XI a. kalifų kraštus užliejės Sasanidų „renesansas“ per musulmoniško meno dirbinius pasiekė krikščioniškuosius Vakarus. Visas krikščioniškasis menas, kuris gyvavo greta musulmoniškojo, sавинosis iš jo ornamento raštus, nekreipdamas dėmesio į religinį šių motyvų turinį, kurį jiems suteikė mazdaizmo kūrėjai. Toks buvo mazdaizmo motyvus išsaugojuisos Sasanidų sakralinės ikonografijos savitumas: labai neiškraipius meninio atvaizdo, jি galėjo būti panaudojama kitatikių ikonografijoje kaip ornamentas. Galima sakyti, kad sakralinis Senovės Irano menas tuo ir skyrėsi nuo egiptiečių, Mesopotamijos, graikų ir roménų, budistinės ar krikščioniškosios antropomorfines religinės ikonografijos, dėl to ir viešpatavuo tokiose placiose geografinėse erdvėse (nuo Japonijos iki Ispanijos). Jų gyvybingumą lémė hermetiškumas ir zoomorfinis bei florinis šio meno pagrindas (7 il.). „Veltui Bernardas protestavo prieš orientalistinių monstrų išismelkimą į bažnyčias, – rašė Grabaris, – nes kaip tik

grifais puoštame audinyje buvo rastos žymaus Klervo šventojo relikvijos“.²⁹

Apibendrinant pažymétina, kad domėjimasis ikonografinių motyvų keliavimu yra viena būdingiausių komparatyvistinio tyrinėjimo strategijų XX a. menotyroje, ieškančioje tiesioginių įtakų arba tarpinių grandžių, materialių liudijimų, bylojančių apie Rytų ikonografinių motyvų paplitimą Vakaruose. Tačiau komparatyvistinė Baltrušaičio strategija, grįsta formalia arba struktūralistine analize, atkreipė dėmesį ne tik į motyvų ir vaizdinių, bet ir į stilistines formų arba formalų struktūrų metamorfozes. Kaip tik ji padėjo nustatyti, kad Senovės Rytų meno ornamentai ir geometrinės kompozicijos ne tik puošė architektūrą ir meno dirbinius Vakarų viduramžių mene, bet ir tapo unikalios romaninės plastikos struktūros dalimi, stiliaus kūrimo principu.

Didelio susidomėjimo susilaukusi Baltrušaičio knyga *Romaninės skulptūros ornamentinė stilistikā* 1986 m. buvo išleista kitu pavadinimu – *Formations, déformations* („Formavimai, deformacijos“). Jos įvade autorius pažymėjo, kad romaninės plastikos prieštaragingumas parėmė visas jo vėlesnes meninės vaizduotės ir fantazijos studijas. Vešlus dekoras, monstrai, fauna ir žmonija paklusno ne gamtos dėsniams, o vaizduotės taisyklėms: ornamentinė stilistika kurstė vaizduotę, kūrė nežabotos laisvės įspūdį, tačiau pasižymėjo griežta ir gražia struktūra.³⁰

Vadinasi, galime daryti išvadą, kad lyginamosios stabiliusis ornamentinių struktūrų studijos Užkaukazėje, įvairiuose viduramžių dailės židiniuose ir ypač Ispanijoje Baltrušaitį skatino kryptingai formuoti kompleksinės komparatyvistinės metodologijos principus, o narplijant Vakarų ir Rytų civilizacijų meno formas siejančias gijas kreipti žvilgsnį į archajines ornamentines struktūras ir seniausią pasaulio civilizacijos židinį, esantį Tigro ir Eufrato baseine, bei tyrinėti vientisą meno formų srauto tēstinumą.

Viena vertus, pažymétina, kad Baltrušaičio komparatyviniai ornamentinės stilistikos tyrinėjimai, atskleidę dvię skirtingų pasauly, formalų struktūrų jungties principus, užkabino sudėtingų estetikos ir meno filosofijos reiškinį kompleksą, kuris patraukė postmodernizmo estetikos kūrėjų dėmesį. Sekant Baltrušaičio ir jo mintį pagrindusis Gilles’o Deleuze’o idėjomis, meno istorijoje nesiliauja banguoti klostės, „vienos jų driekiasi iš Rytų, kitos yra graikų, roménų, romaninės, gotikinės, klasikinės... Jos lenkiasi, išlinksta, susilenkia, sudarydamos klostes, kurios banguoja iki begalybės“.³¹ Taip atsiranda formų labyrintai, kuriuos sudaro žmonijos dvasios gyvenimo apraiškos bei tikrovės ženkli. Antra vertus, Baltrušaičio ornamentinės stilistikos studijos atskleidė, kad meno pasaulis gyvoja tikrovės ir vaizduotės, vaizduojamosios figūros ir abstrakčios formos klostėse, „kosmogenės erdvėje“,

„tarp dimensijų“.³² Stilistinių principų ir archajinių formalių motyvų, kuriuose susitelkusi žmonijos patirtis, gyvenimas nenutrūksta: jie nugrimzta užmarštin, tačiau ir vėl atgimsta kitoje kultūrinėje terpjėje.

NUORODOS:

1. Goff, J., Le. Stebuklas viduramžių Vakaruose. Iš: *Viduramžių vaizduotė* [vert. D. Bučiūtė]. Vilnius, 2003, p. 40–84.
2. Mansuelli, G. A. *Les civilisations de l'Europe ancienne. Collection les Grandes civilisations*, dir. Raymond Bloch. Paris: Arthaud, 1967, p. 367.
3. Hunai – Azijos klajoklių tautos, užplūdusios Europą V a.
4. Strzygowski, J. *Die Baukunst der Armenier und Europa*. Vienne, t. 2, 1918; Nersessian, S. D. *The Armenians*. London, 1969.
5. Grabar, A. Études sur la tradition arménienne dans l'art médiéval. Iš: *L'art du moyen âge en Occident. Influences byzantines et orientales*. London: Variorum reprints, 1980, p. 30–7.
6. Radio UNESCO MCR/2168. *Orient-Occident. III Le Monde Arménien*. Laidos įrašas, 1957, p. 9.
7. Akmenyje iškalti ornamentiški kryžiai.
8. Rieglio ornamento studijos (*Stilfragen*, 1893) atskleidė tradicijos tēstinumą ir diachroninių ornamento transformacijų tyrinėjimo galimybę.
9. Bonne, J.-C. Les ornements de l'histoire. Iš: *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 1996, n. 1, p. 45.
10. Senovės Irano miestas 3000–2500 pr. Kr.
11. Baltrušaitis, J. *Études sur l'art médiéval en Géorgie et en Arménie*. Paris: Ernest Leroux, 1929, p. 16–7.
12. Baltrušaitis, J. *Ten pat*, 1929, p. 36–37.
13. Pavyzdžiui, laimikį ryjantis drakonas, susiremiantys žvėry, simetriški paukščiai ir kt.
14. Baltrušaitis, J. *Ten pat*, 1929, p. 66.
15. Citata iš: Peltonen, P. Mitai ir iliuzijos. Paskutinis interviu su Jurgiu Baltrušaičiu. Iš: *Šiaurės Atėnai*, 1990, Nr. 36, p. 1.
16. Baltrušaitis, J. *Le stylistique ornementale dans la sculpture romane*. Paris: Ernest Leroux, 1931, p. 79.
17. Wirth, J. *L'image à l'époque romane*. Paris, 1999, p. 109.
18. Baltrušaitis, J. *Ten pat*, 1931, p. 276.
19. Gaillemin J.-L. Une poétique de l'abération. Un entretien avec Jurgis Baltrušaitis. Iš: *CLEFS*, 1978, n. 2, p. 40.
20. Gaillemin, J.-L. *Ten pat*, 1978, p. 40.
21. Lascault, G. *Comment les formes s'inventent et se métamorphose*. Straipsnis iš Baltrušaičio archyvo, leidinys ir metai ne nurodyti.
22. Persijos Sasanidų meno įtakas vėliau pagrindė žymūs medievistai: André Grabalius, Georges Zarnecki's, Ernstas Kitzingeris ir daugelis kitų. Kita vertus, jas savitai atskleidė ir Aleksejus Losevas: „Istoriškai nepaneigiamas yra faktas, kad per pietvakarių šalis, Bizantijos ir Užkaukazės kraštų kultūrą Ryтай per davė Vakarams savo patirtį“, – rašė Losevas. Iš: Лосев, А. Ф. *Эстетика возрождения*. Москва, 1998, p. 18.
23. Davy, M. *Initiation à la symbolique romane*. Paris: Flammarion, 1977, p. 134–135.
24. Baltrušaitis, J. *Formations, Déformations. La stylistique ornementale dans la sculpture romane*. Paris: Flammarion, 1986, p. 177–178.
25. Christe, Y. *Les grandes portails romans*. Géneve: Droz, 1969, p. 165.
26. Baltrušaitis, J. *Ten pat*. Paris, 1931, p. 258.
27. Jų Baltrušaitis plėtojo ir Sasanidų menui skirtame straipsnyje „Sasanian Stuco, Ornamental“. Iš: *A Survey of Persian Art*. Oxford University Press, Vol. I, 1938, p. 601–30.
28. Panašias Sasanidų meno įtakas išryškinto ir vieni žymiausių XX a. JAV mokslininkų: Zarneckis, G. *Further Studies in Romanesque Sculpture*. London: The Pinder Press, 1992; Kitzinger, E. *Studies in Late Antique Byzantine and Medieval Western Art*. Vol. II, London: The Pinder Press, 2003.
29. Grabar, A. *Ten pat*. Paris, 1968, p. 685.
30. Baltrušaitis, J. *Formations, Déformations. La stylistique ornementale dans la sculpture romane*. Paris: Flammarion, 1986, p. 7.
31. Deleuze, G. *Le pli. Leibniz et la baroque*. Paris: Minuit, 1998, p. 5.
32. Deleuze, G. *Ten pat*. 1998, p. 21.

Ornamental Stylistics:

Jurgis Baltrušaitis' Research

Odetta ŽUKAUSKIENĖ

The paper discusses the artistic research of the renowned art critic, philosopher and cultural historian Jurgis Baltrušaitis in Armenia and Georgia, which revealed the powers of the ornaments and their significance to the development of the Western Christian figurative art. Studying the geometry of the wicker ornament and palmet necklaces in the Transcaucasian countries (they were the first ones to adopt Christianity) Baltrušaitis discovered repercussions of the Parthian and Sasanian art that also influenced the iconography of the Western Romanesque art. Baltrušaitis' comparative analysis and studies of morphology revealed that the symbolic abstraction and geometrical schematization characteristic of the Ancient Eastern cultures decided the proportions and the harmony of the composition in the Western Medieval art and suggested ways of representing supernatural visions.

Baltrušaitis' early works of art criticism used concrete examples to prove that the Middle East played the role of a link between the East and the West. These works pushed the limits of the Romanesque art criticism quite a bit further and underpinned the development of its inner structures. Furthermore, the understanding of the ornamental forms contributed in the study of the essential aspects of the Romanesque sculpture, the rules of stylising the real image and the morphology of the fantastical forms.

Kultūros, meno ir filosofijos institutas,
Saltoniškių g. 58, LT-08105, el. p. odetazu@yahoo.com

Gauta 2007 01 23, įteikta spaudai 2007 02 23

Kuo gyvas žemaičių folkloras

Bronė STUNDŽIENĖ

Jau trečius metus Lietuviai literatūros ir tautosakos instituto folklorininkai vykdo lauko tyrimus Žemaitijoje, siekdam i užčiuopti pagrindines šio regiono šiuolaikinės folklorinės tradicijos tendencijas. Maždaug dešimtmečių grupė 2004–2005 metų vasaromis jau dirbo Salantų, Žarėnų krašte pagal Valstybinio mokslo fondo finansuojamą tarpinstitucinę programą „Regioniniai folkloro ir tarių tyrimai: Vakarų Lietuva“, o pernai tyrimai buvo tęsiami Viešniuose ir jų apylinkėse. Praeityje metų tēstinės programos „Regioniniai folklorinės kultūros procesų tyrimai. Žemaitija“ darbus rėmė Kultūros ministerija. Už galimybę po 2005 metų toliau tirti gyvają žemaičių tradicinę kultūrą institutas dėkoja Kultūros ministerijai.

Kaip ir anksčiau, pernai ekspedicijos dalyviai, rinkdami ir fiksuodami įvairias folkloro apraiškas, dvi savaites tarsi iš vidaus stebėjo tradicinės kultūros situaciją, ypač daug dėmesio skirdami naujausiai, pastaraisiais metais išryškėjusiai žmogaus laikysenai tradicinės kultūros atžvilgiu. Taigi buvo keliamas ne vien iprastas tikslas užrašinėti tautosaką ir toliau gausinti archyvines bei publikuotas žemaičių tautosakos kolekcijas. Siekta fiksuoти kur kas platiestę kultūrinę panoramą, mėginant apibendrinti būtent šiuolaikinių miestelio ir kaimo gyventojų vidinį kultūrinį imperatyvą, jų savivoką ir požiūrį į tradicinėje kultūros erdvėje gyvuojančius reiškinius, folklorą bei nustatyti, kaip, kokiu lygmeniu plačiame tradicinės kultūros kontekste šiandien galima kalbėti ne tik apie istorinius, bet ir dabartinius regioninius žemaičių folkloro savitumus. Iš tyrimų akiračio stengtasi neišleisti apskritai visos daugiabriaunės Viešnių kultūrinio landšafto erdvės, vienaip ar kitaip susijusios ir su dabartine žmogaus pasaulėvoka. To nenustatysi vien iš šiandien dar užrašomos tautosakos, reikalingi daug platiestini tyrimai, kurie leistų giliau pažinti jos kontekstą (seiniav apie tai spręsta iš žmonių gyvenimo būdo, susijusio su visu apeigu, papročiu kompleksu) ir padėtų išryškinti bei tiksliau apibrėžti folklorinės kultūros tiek tēstinumo, tiek kaitos motyvacijas. Tokiems tyrimams laiko patikrintų tyrimo metodiką dar neturime, nors pagrindinius darbo principus vis akivaizdžiau diktuoja kaip tik pastaraisiais metais igyjama patirtis. Kartais pradėti tenka nuo labai elementarių dalykų. Antai Viešniuose, be sukauptos rimtiesnės istorinės informacijos – dokumentuotos ar kitaip aprobuotos, apie kultūrinės erdvės savitumą bei tolimus laikus siekiančias jo ištakas galima spręsti jau ir iš pačių viešniškių sudaryto ir miestelyje eksponuojamo turistinių objektų žemėlapio, siūlančio susirasti įvairias žymesnes šio

krašto istorines vietoves, įspūdingus gamtos kampelius, tarp jų ir tuos, kur auga šventos pušys ar esama mitologinių akmenų, ir senas tradicijas turinčius vadinausios apžadų kapelius. Tokios vietinių kultūros žmonių savais tikslais susmaigstytos gairės savaimė verčia pasidomėti, ar tai tik mūsų laikams būdingas reklaminis turistų prievelas, ištrauktas iš jau istorine tapusios kultūrinės atminties, ar ši mitologizuota erdvė iš žmogų supančios artimos aplinkos dar kaip nors atsiliepia šio krašto gyventojų pasaulėvokoje.

Keletas pastabų iš tyrimo aplinkos

Mokslo terminais kalbant, net didelę informantų paieškos patirtį turintis specialistas, atvykės į Žemaitiją, iš karto susiduria su kai kuriomis darbų sunkinančiomis aplinkybėmis. Ar tik ne daugiausia problemų lauko tyrimuose mums patiemis kyla iš anksto tinkamai nejvertinus vienaip ar kitaip pasireiškiančių regioninių krašto savitumo bruožų. Pavyzdžiui, kai po tikrai nesunkiai pasiekiamo atviro ir nuoširdaus ekspedicinio bendravimo su dzūkais tenka persikelti į Žemaitiją, ne vieną gali ištikti lengvas šokas. Santūrus, kiek nepatiklus žemaitis dažniausiai ne iš karto leisis į bendrystę su svetimu, netikėtai į jo kiemą įžengu siu. Čia tiesiog reikia laikytis kitokio bendravimo kodo: nesitiketi, kad atvykėlis bus priimtas nei iš šio, nei iš to kaip lauktas svečias: reiks kantrybės ir gebėjimų jį „prisižaukinti“, todėl niekada pirmas nesiveržk į trobą, leisk šu nims apie tai pranešti, iukterk, kol kas nors susidomės ir išeis pasitikti, toliau aiškinkis kaip moki, jei nepakvies vi dun, vadinasi, ir vertas to nebuvali; niekada nesibelsk į langą, nors numanai, kad šeimininkai namie, lauk tiek, kiek reikés. Užtat, jei pavyks rasti bendrą kalbą, jokių, nė mažiausių kliuviniių tolesniams dialogui nebeliks, kai žmogus negalės tau skirti laiko, tau bus tiesiai tas pasakyta, o šiaip, kai valandomis šnekinsi kurj nors šeimynykštį, palankumas bus jau pelnytas ir į tavo buvimą žiūrima labai parastai: tu, kaip ir visi šiuose namuose, tiesiog užsiimi ate kiekvienas savo kasdieniais darbais. Tai tikrai lauko tyrimams palanki laikysena, be apsimestinio, perdėto mandagumo, be ilgų linkčiojimų, skaidrus ir aiškus žemaitiško bendravimo būdas. Kitas dalykas, kad daugeliui iš mūsų reikėjo pačiam tą bendravimo tipą perprasti, atrasti kaip kokią Ameriką. Taip vis atsitinka iš dalies ir dėl to, kad iki šiol neturime jokių regioninių žinynų, kur būtų aprašytas gal net iš gentinio paveldo einantis žemaitis, dzūko ar suvalkiečio kultūrinis tipažas, apibendrinti charakteringi jų elgsenos bruožai.

Kita į akis krentanti lauko tyrimų aplinkybė yra universalesnė, ne regioninio pobūdžio, susijusi su šalies sociokultūrine aplinka. Turima galvoje sudėtinga visai Lietuvai būdinga socialinė situacija, vienaip ar kitaip atsiliepianti vos ne kiekvienai šeimai ir jos narių kultūrinėms intencijoms. Emigracijos ir nedarbo mastai, girtavimas, nesaugis pavienėse sodybose gyvenančiųjų senatvė ir baimė dėl kriminalinių nusikaltimų, pairęs bendruomeninis gyvenimas, sunykus jų lydėjusiai senajai kultūrinei aplinkai ir nesusiformavus kitai jos atmainai, kai lieka tik pasyvi kultūrinių interesų realizacija – žiūrėti televiziją, klausytis radio. Šiandien nori nenori esi verčiamas pripažinti iš esmės pakitusią folklorinės tradicijos terpę konkrečioje žmonių bendrijoje, matyti vis jvairėjantį jos narių požiūrį apskritai į visą žmogų supančią kultūrinę aplinką. Ne tik talentingą folkloro žinovą, bet ir eilinių, nelabai kuo išskiriantį, tiesiog vidutiniu laikomą, o kartu labai tipišką tradicinės kultūros atstovą ima slėgti, gožti pasimetimas nuo šiuolaikių socialinių bei kultūrinių pervartų, buvusių kultūrinių imperatyvų praradimas ir naujų neįgyjimas. Žmogus tarsi būtų atsidūrės anapus bet kokios kultūrinės patirties ribų.¹

O kur dar minėta stulbinanti, žmogų griūte užgriuvusi ekonominių ir kitokių permanentų lavina! Mums patiemis dar neaišku, kaip ir kokių mastu tos permanentos turi keisti ir mūsų domėjimosi kryptį. Atmintin įstrigo vieno kapenėniškio, gero pašnekovo kultūrinėmis temomis, iš šiokio tokio susierzinimo mesta replika, kai bandžiau jį iškvosti apie senuosius žemaičių papročius, apskritai folkloro reliktus, esą ko aš klausinėjanti to, kas buvo svarbu net ne jo tévams, o seneliams... Juk viskas jau knygose surašyta. Panašiai muzikologė Aušra Žičkienė, turėjusi progą išgirsti vieno 2006-ujų metų Viešnių ekspedicijoje „atkasto“ puikaus devyniasdešimtmečio pasakotojo gyvai sekamą pasakų repertuarą, net šuktelėjo iš nuostabos: „Fantastika! Koks devynioliktas amžius!“ Ir iš tiesų, po susitikimų su išskirtiniaisiais tipiško senojo klasikinio folkloro žinovais, kai aprimsta daugybe atžvilgių pagrįsta džiaugsmo euforija, turi pripažinti, kad iš tikrujų užėjai visai jau nebe tipiškai, o atvirkšciai – mūsų laikais labai individuali ir pavieni atvejai. Kas dar prieš kelis dešimtmečius buvo įprasta tradicinėje kultūroje, šiandien atrodo tik kaip stebuklingai pelenuose sužėravusi praktiskai užgesusios gyvastingosios lietuvių folklorinės kultūros kibirkštélė. Kitaip sakant, lyg per maža pagrindo seniausios kartos at-

2006 m. tautosakos ekspedicijos dalyviai. Iš kairės: Vincas Gumiliauskas, Vaiva Anglinskaitė (studentė iš JAV), Rūta Žarskiénė, Andžela Jakubynienė, Bronė Stundžienė, Lina Bügienė, Vita Ivanauskaitė (ekspedicijos vadovė) Renavo parke.

mintyje išsaugotą žodinio paveldo lobyną laikyti jo testinumą užtikrinančiu faktu. Kaip ir tarp sutiktų pašnekovų iškylančios retieji tradicinės lietuvių kultūros žmonių paveikslai, apie kuriuos pirmasis įspūdis jau brėžiamas lauko užrašuose:

S. Karbauskaitė visą gyvenimą gyvena miškų tankumyne esančioje trobelėje. Jos tėvas buvo eigulys, ji ir pati nuo jaunų dienų dirbusi šį darbą. Matyt todėl iš jos plaukę pasakojimai išsiskyrė gamtos detalių gausa. Labai įdomiai – folklorizuotai – pasakojo apie paukščius, bites. Saké, nuolatos su bitėm pasišnekanti. Kai vienais metais parsipietė į apleistą avilį didelis bičių spiečius, močiutė, neturėdama sveikatos jų prižiūrėti, nuėjusi prie avilio, parodžiusi bitėms kitus tuščius avilius, atsiprašiusi jų ir pasakiusi, kad tikrai negalės bitelėmis pasirūpinti. Tegu jos darančios, kaip išmano. Kitą dieną bičių jau nebebuvo. (Iš V. Ivanauskaitės 2005 metų Žarėnų ekspedicijos užrašų).

Dažnam gali pasirodyti, jog tai irgi savotiškas, kiek netikroviškai skambantis senosios tradicinės kultūros vertybinių nuostatų substratas. Tad kad ir kaip paradoksaliai skamba, geriausiai mūsų sutikti senosios žemaičių tautosakos perteikėjai téra retos išimtys bendrame šiuolaikinės tradicinės kultūros fone ir beveik nebeatspindi realaus jos pulso.

Šiaip jau daugumai į tyrimo lauką patekusių asmenų daug svarbesnės yra savojo laiko – šių dienų kultūrinės aktualijos. Kokios jos ir kaip objektyviai reikia jas vertinti – rimtas iššūkis tiek patiemis vadinamiesiems tradicinės kultūros atstovams, tiek mums, jos metraštininkams bei tyréjams. „Lietuvos kultūrinėje padangėje dar nepriprantama prie minties, kad folkloristai lauko tyrimų metu gali domėtis ne tik senosiomis liaudies dainomis, pasakomis, patarlėmis ar sakmėmis, bet ir sapnais, žmonių gyvenimo istorijomis, tremties atsiminimais, religinės patirties refleksijomis ar net, atrodytų, į jokią „senovę“ nepreten-duojančiais ir išties nemaža laiko, garso ir vaizdo įrašų laikmenų reikalaujančiais šiandienos kaimo aktualijų kūpinais naratyvais“.²

Bet Viekišnių krašte mums teko eiti ir pramintu taku – daug dėmesio skiriant geru tautosakos žinovų paieškoms.

Iš pasakojančio žemaičio dabarties

Ankstesnė folklorininkų karta yra konstatavusi būtent žemaičių prioritetenę pasakojimo poziciją, gal net pastebėtą šiame regione tam tikrą naratyvų dominavimą kitos tautosakos atžvilgiu. Lietuvių folkloristikoje ne kartą užsiminta ne tik apie jvairiai atžvilgiais turtingą žemaičių pasakojamosios tautosakos kladą, bet ir apie pasakojančio žemaičio gabumus.³ Ar tik nebus mažiausiai pažeista ir šiandien žemaitiškoji folklorinio pasakojimo tradicija. Remiantis pastarųjų ekspedicijų duomenimis, vis dar galima įžiūrėti gana stabilią išsilaikusius tipiškus pasakotojo bruožus: polinkį pasakoti, norą turėti klausytojų auditoriją, gebėti įtaigiai perteikti iš kartos į kartą žodžiu perduodamus siužetus, nors čia, žinoma, kaitos ženkli esama. Vis dažniau mokslinėje literatūroje kalbama apie jau senokai pradėjusias ryškėti ir nuolat stiprėjančias individualias pasakojančiojo intencijas, ypač mitologinio turinio siužetus įvertinti bei paaškinti iš šiuolaikinio atskaitos taško. Užbėgus už akių tolesniems tyrimams, jau dabar galima tvirtinti, jog jvairiai požiūriais reikšminga bei įdomi informacija dažnai yra ne pačiuose šiandien užrašomuose gerai žinomų tautosakos tekstu variantuose, o laisvose jų pakomentavimo interpretacijose.⁴ Kiek absoliutinant yra pagrindas net sakyti, jog, pavyzdžiu, senosios mitologinės sakmės dabar dažnai ne tiek pasakojamos, kiek interpretuojamas fragmentiniu pavidalu ką tik paties perpasakotų motyvų neįtikėtinai atrodantis turinys, – taip mūsų akyse kuriami antriniai interpretuojančios tekstai. Pasakotojas tiesiog pats imasi peržiūrėti ilgai natūraliai gyvavusias tipizuotas kultūrines tradicinių tikėjimų prasmes. Atitrūkti, nutolti nuo pasakojamo mitinio siužeto apie velnius, laumes ar kaukus pagrindinės linijos dažnai verčia ir pati žmogaus gyvenimo būdo kaita, papildomų komentarų reikalaujanti praeitin nuėjusi ūkio infrastruktūra (kai jam atrodo būtina aiškinti, kas buvo jauja, peludė, kultuvė ir t. t.).

Apskritai pats teminis pasakojimo laukas gerokai pra-

siplėtė – ne tik ypatingais gabumais pasižymintis naratyvų žinovas, bet ir eilinis pasakotojas linkęs kalbėti pirmiausia apie svarbiausius jo gyvenime dalykus. Todėl žemaičių krašte atliekami lauko tyrimai sudarė gerą progą atsisukti į lietuvių folkloristikoje apleistą barą – gyvenimo istorijų pasakojimą, turintį daugybę folklorinių elementų. Tokių bandymų būta ir anksčiau, tik dažniau tais atvejais, kai prireikdavo apibūdinti vadinamojo gero tautosakos pateikėjo paveikslą. Pagaliau net ir ankstesni mitinių sakmių tekstai neretai jau turėjo tam tikrą biografinį kontekstą, kai būtina informuojama, kas (kartais ir pats pasakotojas), kur, kada ir kokiomis aplinkybėmis susidūrė su mitiniu personažu. Ar pavyks šiame pasakojimų korpuse nubrėžti kokiąs tarpregioninės ribas – ateities tyrimų klausimas, nors vos pradėta fiksuoti intensyvi žemaitiškoji, ryškiai folklorizuotų biografinių istorijų pasakojimų tradicija jau savaiame provokuoja jų ieškoti.

Dar keli jspūdžiai dėl 2006 metais Viekišnių apylinkėse sutiktų pasakotojų ir jų tradicinio repertuaro žanrinės jvairovės. Jei ne po ilgų ieškojimų netikėtai „užeitas“ nuostabus pasakų sekėjas kapéniškis, dabar Mažeikiuose gyvenantis devyniasdešimtmetis Zigmantas Dzindzelėta, galėtume visai pagrįstai kalbėti apie mūsų tirtose vietose pastebėtą pasakų žanro saulėlydį arba netgi apie situaciją po jo. Palyginti su sakme, turint galvoje tiek klasikinę formą, tiek jvairių jos reminiscencijų raišką, pasaka tarp žmonių, atrodo, bus galutinai praradusi savo funkciją, o kartu ir natūralią sklaidą. Tai nėra koks naujas atradimas, nes, kaip gerai žinoma, net vaikams šiandien paprastai ji ne sekama, o dažniau skaitoma iš knygų. Sunykus pasakų sekimo terpe, jau neatsitiktinai tenka graibstyti tik nerilius, sunkiai prisimenamus jų fragmentus, į kuriuos net dažnas pasakotojas pats numoja ranka. O minėto vienintelio visam Viekišnių krašte ypač talentingo sekėjo stebulkinių ir kitokių, jvairiai buitiniais, net erotiniais nutikimais perpintas, išmoningai kuriamas pasakų pasaulis yra, deja, reta išimtis, verta atskirų studijų. Jis, kaip nedaznai mūsų dienomis bepasitaiko, pasakoja labai nuosekliai, nesikartodamas, be jokių loginių rikitų, gražiai ir vaizdinga kalba, išraiškingai, vis ši tą naujai intrigai prikurdamas, pavyzdžiu, savaip suaktualindamas įprastas pasakų pabaigos formules, kai prie stereotipinės frazės *ir toliau jie ilgai ir laimingai gyveno*, gudriai šypsodamasis dar priduria – *gyvena ir dabar, jei į kolchozus neišdalinio*. Tačiau pažintis su šiuo žmogumi téra laimingas atsiskritumas, pateikęs unikalią progą prisiliesti prie kitame – praeities laike tobulai subrandintos liaudies kūrybos. Kas žino, galbūt mums kliuvo laimė bendrauti kaip tik su paskutiniu tikru Viekišnių krašto pasakininku, kurio išskirtinai gausaus repertuaro, kaip jis pats tikino, ir per mėnesį neišklausytum. Ankstesnėse pastarųjų metų ekspedicijose taip pat yra surasta pavienių, nors ir ne tokų ryškių pasakotojų, tačiau jų pasakojimuose pirmenybė papras tai teikiama sakmiškoms temoms.

Kitas vertus, ir senosios klasikinės sakmės bei jose veikiančios mitinės būtybės šiandien žinomos labiau latentine forma, nes šiuos pasakojimus jau reikia kantriai traukti iš pasyviosios žmonių atminties, jie jau yra tarsi prarađę aktualumą ir adresatą. Kaip teigė viena pašnekovė, Svirkančių Lauminės pelkės laumėmis vaikus gąsdino tik jos vaikystėje. Vis dėlto prakalbintas net ir vidutinio lygio pasakotojas šiandien vis tiek dar gali porinti apie velnius, kaukus, laumes, degančius pinigus, užkastus lobius, laukiančius savo valandos, prie Virvytės ar Ventos klaidžiojančius žiburėlius, kitus paslaptinges baidymus ir mitologinėje erdvėje nutinkančius dalykus, apie pasaulio pradžioje vykusią jo kūrimo istoriją (etiologinės sakmės). Dar daugiau – šie ir dar kitokie žemaičių šiuolaikiniai naratyvai gana gyvai užčiuopia dabarties pulsą, nes siužetai dažnai grindžiami pakankamai aktualiais jau aptartais tikėjimais/netikėjimais, kuriuos apibendrinti glauštame rašinyje galima labai paprastai – šiuolaikinį žmogų tebedomina klaidinimai, vaidenimas, neramių vėlių gržimai, regejimai ir sapnai, baugiai išsipildančios pranašystės. Kalbančiajam apie šiuos dalykus ypač svarbi pati informacija, nes tekstai paprastai struktūriškai silpni, dažnai téra savotiški sakmiški pranešimai, įterpiami į nuosekliai arba ne visai rišliai plėtojamą pokalbio temą. Kartais tas kalbėjimas neturi nei aiškios pradžios, nei pabaigos. Keblu čia ieškoti ir istorinių tautosakos žanrų ribų, jie dažnai ištirpę, lyg ankstesnioji žanrinės sistemos upė būtų išėjusi iš savo krantų... Neatsitiktinai pasaulinėje folkloristikoje kalbama, jog pasakojimo žanrų atpažinimas ir įvardijimas visais laikais yra aktualus.⁵ Aišku viena – net jei tokį kalbėjimą prisiskirtume kokioms nors dabartinėms postfolklorinėms formoms (mūsų rytiniai ir kiti kaimynai tokį reiškinį jau pripažsta⁶), jos tikrai neišdygo tuščioje vietoje, veikiau priešingai – įvairiai giluminiai ryšiai yra persipynusios su senaja pasaulėvokos sankloda ir tebejaudina žmogų.

Grynu senųjų tikėjimų pavidalu jau niekam tikriausiai nebepasiseks sužinoti iš pirmų lūpų, kodėl apie Viešnius tiek daug pušyse įtaisyti „šventuolėliams“ skirtų koplytelių, kodėl apžadų kapelių kalneliuose iki šiol didingai tebeke-roja vien senos augalotos pušys. Vietinis šiandien dažnai gali tik nuvesti į laiko miglų aptrauktą šventvietę, kaip kad buvo paslaugiai parodytos ir mums prieš keletą metų nuvirtusios Kegrių šventosios pušies liekanos, smulkiai papasakoti, kas gyveno jos kaimynystėje, pasakyti, kad žmonės prie jos dar sovietiniais laikais éjo tai sveikatos, tai kitų malonių melsti. Gavome šiokių tokų paliudijimų, jog ir prie apžadų kapelių buvo eita ta pačia intencija, antai dar net menamas konkretus prie-

Iš kairės: Irena Žilienė, Paulina Gabalienė (daininininkė iš Gyvolių k.), Andžela Jakubynienė.

Devyniasdešimtmetis Zigmantas Dzindzelėta, geriausias pasakų sekėjas Viešnių apylinkėse.

karinis faktas, kad būtent čia pavasarį per Šeštines šilumos prašyta. Beje, patys apžadų kapeliai dar yra labai gyva realija, nors kitus su tam tikru sakralumu sietus gamtos objektus laiko tékmė vis labiau „išmitologina“, užmarštin nugramzdindama jų buvusias reikšmes: kalbėdamas apie akmenį su velnio pėda dažnas tik galvą kraipo ir akcentuoja kokį atmintinį įstrigusį vaikystės nuotykį prie jo ar mini knygines nuogirdas, daug rečiau galima

aptiki autentiškai paliudyti tikėjimų pėdsakus. Tik nuodugnesni tyrimai galėtų parodyti, ar vyriausioji vietinių gyventojų karta šiandien disponuoja iš tėvų bei senelių perimta, ar vien antrine, jvairiai kanalais juos pasiekusi informacija apie senųjų tikėjimų sistemą.

Ar daina tebéra žemaičių tapatybės ženklas

Kaip seniau, taip ir dabar folkloro rinkėjui iš paskos kaip koks šleifas velkasi prietaras, kad visada lengviausia yra užrašinėti dainas. Tik spėk paprašyti ir padainuos. Šiais laikais jau seniai taip nėra, ypač Žemaitijoje. Visų pirma derėtū atkreipti dėmesį, jog pati dainavimo tradicija čia labai nevienalytė, sąlygiškai galima skirti dvi šiuolaikines jos atšakas: pirminę ir antrinę. Pirmoji sietina su vis dar gyvastinga mada dainuoti sau ir būryje per šeimos, kaimynų suėjimus, džiuginti daugiabalsiu dainavimu save ir kitus. Senesniosios kartos geri dainų vedėjai, kaip ir pritarėjai, plačiai žinomi ir vertinami iki šiol. Kadangi progų susirinkti į būrį vis mažėja, kiekvienas balsą turintis pasigenda ankstesnių laikų, kai taip smagu būdavo darbų metu ar laisvalaikiu dainuoti. Aštuoniasdešimtmečiai kaip savotišką jaunų dienų etaloną sutartinai išskelia dainų, šokių ir žaidimų klestėjimą bei jaunimo dorovingumą. Jiems įkandin tokj vertinimą kartoja ir šiandien jau pagyvenę jų vaikai, gerai prisimindami vaikystėje ir vėliau čia pat namuose bei pas kaimynus skambėjusį dainų repertuarą. Tiesa, pastarasis jau anuomet, prieš keliasdešimt metų nebuvo grynai žemaitiškas, nes ir tuomet nuolat atsinaujindavo savo laikui būdingais, visuotinai plintančiais miestietiškais romansasis ir šiaip naujoviško klando dainomis. Tačiau tuometinės seniausios dainuojančiųjų dalies pagrindinę dainų bazę vis dėlto sudarė vietinės žemaičių klasikinės dainos. Kaip matyti iš tų laikų lauko tyrimų, dar septintame dešimtmetyje nesunku matyti dainavimo tēstinumą iš kartos į kartą, nes beveik kiekvieno dainuojančiojo atmintyje buvo aptinkama bent pora dešimčių mamos, tévo ar bočiaus dainų. Dabar dažnai prisimenama tik viena kita tiesiogiai iš šeimos ar giminės narių paveldėta dainelė. Ganétinai nuskurdės apskritai visas aktyviau vartojamas, t. y. lengviau prisimenamas dainų fondas, jei jis nesurašytas į sąsiuvinį. Primintina, kad institutas laikosi metodikos fiksuoти kiekvieno pateikėjo visas mokamas dainas: kad liktų kuo aiškesnis konkrečios vietovės bendras dainavimo tradicijos lygmuo. Visiškai tikslų vaizdą, žinoma, sunku susidaryti, bet po ekspedicijos kalbėti apie apytikrį jo kontūrą su išryškėjusioms pagrindinėmis tendencijomis jau turime pakankamą pagrindą. Dainų jvairovė mažėja dėl daugelio aplinkybių: retėjančių progų dainuoti bei vis menkstančio poreikio skaidrinti savo būtį daina, dėl ligų ir kitų gyvenimo nemalonų ardomos žmonių atminties – kalbu apie tuos atvejus, kai, aplinkinių teigimu, dar neseniai tas ar anas buvo nepralenkiamas dainininkas, o dabar kokios negalios prispaustas tik graudinasi dėl pamirštų dainų...

Kai suka galvą, kurios iš mūsų tirtų vietų dainavimo situaciją plačiau pristatyti, pasirinkau šiuo atžvilgiu gana iškalbingą, nors kažin ar visai tipišką Virvytės pakrantėje esantį Gyvolių kaimą, į kurį pastaruoju metu traukia žmonės iš visos Lietuvos, norėdami įsigyti sveikatą sugrąžinančią Jadvygos Balvočiūtės vaistažolių. Jų arbata vakarais ir mums padėdavo atgauti jėgas... Kaip galima spręsti iš čia dirbusių A. Jakubynienės ir I. Žilienės pirminio garso įrašų registro ir kaip jos pačios teigia, joms ne itin sekėsi prakalbinti šios didelės gyvenvietės žmones (maždaug 95 % kalbintų žmonių dėl jvairių priežasčių – nieko nežino, nieko nemoka ir pan. – nenorėjo bendrauti). Būtent dainų joms pavyko daugiau čia užrašyti. Dainuojančių moterų užfiksotas repertuaras, kaip ir kitur Lietuvoje, mirguoja į akis krentančiomis meilės peripetijas anonsuojančiomis dainų pradžiomis: *Ar pameni vakarą ramą, Kai aš ją pamačiau, Tamsioje audringoje naktelėj* ir pan. Šias visą Lietuvą apkeliavusias dramatinių bei tragiskų išgyvenimų dainas jau tik retsykiais atmiešia vietinio klasikinio repertuario pavyzdžiai: visų pirma šmaikštaus žemaitiško humoro prisodintos (*Pirmadienio dieną Oné grėbė šieną, Oi Juzi Juzeli, kame vendravoja*) ar iš seno čia savitą tradiciją turėjusios nuotaikings, lyg kokį žvérių epą primenančios dainos iš gyvūnų gyvenimo.

Apie spėtą pagauti čia pristatomą iš esmės kulkų Gyvoilių žemaitiško dainavimo vaizdą nebūtų vertėję atskirai kalbėti, jei ne keli nūdienės, gyvos ir labai autentiškos dainų tradicijos reprezentacijos atvejai. Paulina Gabalienė klasikiniam žemaičių dainų paveldui priklausančias keturiaskesmit dainų (iš spėjamo tikrai daug didesnio jos mokėto dainų kiekio) padainavo ekspedicijos dalyvėms užėjus penktą kartą, kai jas jau laikė savomis ir vadino dukrelėmis. Muzikalumu kadaise išsiskyrė visa jos giminė, motinos šeimos nariai geri „patriūbočiai“ buvę, pūtė dūdas, grojo smuiku, basedla, kuriuos patys gebėjo pasidaryti. O štai Paulinos vaikai jau nebedainuoja, net jei mėgina – nesuskamba: „Mata, vyrs bebalsis, ta ir eina po seniu...“ – juokési kiek apgailestaudama. Beje, jau nystėje jai nepatiko dainuoti senovines tévelių dainas, branginti jas émusi tik į senatvę. Specialiai prašoma taip ilgai nesiryžo dainuoti dėl vienos jai pačiai labai aiškios priežasties: ji niekada nebuvo dainų vedėja, anksčiau jvairomis progomis tik pritardavo, ypač kai jos dviese su pusessere dainuodavo. Nors moteris gerai atsiminė ir tekstus, ir melodijas, bet vis tiek vienai esą sunku – guodési neturinti „kur atsiremti“. Jai apskritai labai svarbu geras dainų skambėjimas, „kad balsai sueitū“. Iš didelio reiklumo dainavimo kokybei dar sovietiniai metais ji net néjo į tuomet susibūrusį Gyvoliuose ansamblį, baimindamasi, kad gali neprilygti čia esančioms geriausiomis dainininkėms. Tų pačių ambicijų skatinama ir šikart dainavo, gindama kaimo garbę, nuogąstaudama, kad nieks gražiųjų dainų, ko gero, mums nebepradainuos. Pabrėžė, jog visos jos dainos (*Pro pušynėlį, pro beržynėlį, Saulėlė raudona, Žali gojai birštvynėliai* ir kitos) paveldėtos iš tėvų,

iš savos giminės, pavyzdžiu, ir šiandien žemaičių dainų dešimtuko viršunėje galinti būti *Koks ten lengvas poilsėlis* – iš senolio.

Ar tik nepasirodys mūsų laikais dar tipiškesnė kita Gyvolių dainų atstovė – aštuntą dešimtį bebaigianti Antanina Avižūnienė-Grybauskaitė. Jos motina Emilia Grybauskiė (gimus 1914 m.), Viešnių krašto tautosakos metraštiniinkės Amelijos Urbienės liudijimu, kadaisė buvo geriausia Gyvolių dainininkė.⁷ Tad labai natūraliai ir jos dukra Antanina išlaikė meilę dainoms, tiesa, ją reikšdama jau saviškai, rašto kultūrai būdingomis priemonėmis. Be pomėgio dainuoti, lietuvių dainų tradicijos istorikams tikrai būtų įdomu studijuoti jos seniai rašomą „dienoraštinį dainų sąsiuvinį“, kuriame sužymėtas ištisas moters kultūrinis lobynas: patarlės ir kitokia išmintis, jai brangios liaudies ir estradinės dainos, pamėgtų dainininkų nuotraukos, išskirptos iš laikraščių ir savos kūrybos eiléraščiai, kurie kartu su dainomis sąsiuvinio sudarytojai atrodo toks vieninges ir neatskiriamas kūrybinis blokas. Tai nėra negirdėtas dalykas, vis dažniau kartu su dainomis, o dar dažniau vietoj jų pateikėjas nedrąsiai siūlo ir savo poeziją... Šiuo atveju kažkodėl į galvą lenda kita jau istorinė paralelė iš rašto kultūros istorijos, kai ir laiškas kaip kultūrinė inovacija dainuojančiųjų ir nedainuojančiųjų buvo rašomas kaip daina. Kad ir kaip žiūrėtum, daina ir dainavimas iki šiol vis dar vienaip ar kitaip siejasi tiek su senaja, tiek su modernija kultūrine saviraiška.

Kalnų net per laidotuves patys gyvoliškiai dabar nebeigeda. Išmirė senieji giedoriai, trūksta balsų, ypač vyriškų. Per laidotuves samdomi profesionalai giesmininkai, dūdoriai iš kitur. Ne vienas dėl to džiaugėsi sumažėjusiais rūpesčiais: užmoki ir per pusantros valandos (vietoj keturių, penkių) viskas atlakta. Tik įsikalbėjus iškils ne vieno širdyje glūdintis vidinis ilgesys pačių atliekamos šios ritulinės dalies. Matyt, dėl to taip lengvai, iš esmės vietinių žmonių iniciatyva pasisekė suburti grupelę, kuri ryžosi mėginti pagiedoti. Dvi valandas be pertrūkių giedojo kalnus, patys jausdami, kaip „nebesueina“ balsai. O ruoštasi buvo kaip neeiliniam bendruomeniniam renginiui, pasikvietus net giminaičių, príruošus patiekalų, net karštų...

Aukščiau minėta antrinė dainų ir apskritai liaudiško muzikavimo tradicija paprastai siejama su senojo paveldo gaminimu, kai dainuojantieji specialiai buriasi ar buriami į folkloro ansamblius, kur siekiama iš naujo mokytis dainų, kad būtų palaikomas ir propaguojamas pirmiausia vietinis repertuaras. Ekspedicijos tyrimo plote domėtasi ir šios rūšies dainų bei instrumentinės muzikos sklaida: buvo filmuojami Viešnių folkloro ansamblis „Poilsėlis“, kapelos „Jonkelis“ atliekami repertuarai. Apeita daug muzikantų, armonika, akordeonu, smuiku ar klarnetu grojančių savo jaunystės šokius.

Lieka priminti, kad straipsnyje buvo pateikiami tik pirmieji poekspediciniai įspūdžiai, tik bendrais bruožais peržvelgus praėjusios vasaros lauko tyrimus. Prieš akis liko

ne mažiau svarbi veikla – užrašytos medžiagos studijos, kurios leis tiksliau nustatyti gyvosios žemaičių folklorinės tradicijos situaciją, aiškiau pasakyti, ar daina šiandien tebėra kultūrinės savasties ženklas.

Vykdamis į Viešnius žinojome, kad išsiruošėme į šviesų Žemaitijos kampą, kur gimė ir augo lietuvių kultūrinio paveldo puoselėtojai broliai Biržiškos, kur iki šiol dar galima aptiki palikus čia klestėjusios dvarų (Daubiškių, Santeklių, Daugirdo, Pačerinsko ir kt.) kultūros pėdsakus. Be apskritai įvairiomis prasmėmis čia patirtos senesnių ir dabantinių laikų daugiasluoksnės kultūrinės dvasios, „gryno produkto“ parsivežta per 40 mažųjų diskų, t. y. garso įrašų pavidalu užfiksuotos (art 60 valandų trukmės) medžiagos. Todėl nuoširdžiai dėkojame visiems Viešnių ir aplinkinių Gyvolių, Palnosų, Užventės, Dainorų, Kegrių, Čekų, Svirkančių, Kapėnų ir kitų kaimų gyventojams už jų skirtą laiką espedicijos dalyviams. Už visokeriopą pagalbą su padėka lenkiamės viekšniškei mokytojai Nijolei Kontukienei ir palnosiskiui kraštotoyrininkui, bibliotekininkui Bronislavui Kerui, maloniai mums atvėrusiam jo kruopščiai ilgus metus kauptą ir tebekaupiamą Viešnių krašto kultūros istoriją. Tokio gražaus supratimo tikimės ir kitais metais per numatomas tolesnes žemaičių kultūrines žvalgytuves, šįsyk Židikuose bei Ylakiuose.

NUORODOS:

1. Stundžienė, Bronė. Folkloro lauko tyrimai Žarėnų krašte. Iš: *Tautosakos darbai*, t. XXX, 2005, p. 133–139.
2. Ivanauskaitė, Vita. Nepabaigiami folkloristų darbai Žemaitijoje. Iš: *Tautosakos darbai*, t. XXXII, 2006 (iteikta spaudai).
3. Sauka, Leonidas. *Tikra ir netikra liaudies kūryba*. Vilnius, 1983, p. 108–111.
4. Būgienė, Lina. Nuo tada netikiu į baidymus: pasaulėžiūros lūžių atspindžiai sakmėse. Iš: *Tautosakos darbai*, t. XVIII (XXV), 2003, p. 109–119.
5. Kaivola-Bregenhoj, Annikki. Pasakojimas ir pasakojimo pateikimas. Iš: *Tautosakos darbai*, t. XXII (XXIX), 2005, p. 204.
6. Voigt, Vilmos. Ar labai tamsūs pasakojamosios tautosakos horizontai? Iš: *Tautosakos darbai*, t. XIX (XXVI), 2003, p. 60.
7. Urbienė, Amelija. Viešniškiai grajija ir dainuoja. Iš: Aš išdavau visas daineles. Sudarė ir parengė D. Krištopaitė. Vilnius, 1988, t. 2, p. 457–460.

REGIONAL CULTURE

Features of Samogitian Folklore

Bronė STUNDŽIENĖ

Bronė Stundžienė describes the field research for the third year carried out by the Lithuanian Literature and Folk Institute in Samogitia. The aim of the research is to detect the main trends in the contemporary folklore tradition of this region. Last year the research was conducted in the land of Viešnių. Stundžienė concludes that the fairy tale and song tradition is dying out. The extremely talented story teller, ninety year old Zigmantas Dzindzelėta, met during the expedition is considered to be a rare exception.

Prigimtinio tikėjimo globalizacija, arba prie prigimtinio tikėjimo grįžtanti Lietuva

Metodologiniai svarstymai

Eglutė TRINKAUSKAITĖ-JOHNSON

Ivedus krikščionybę Lenkijoje (966 m.), Skandinavijoje (IX–XI a.) ir apsikrikštijus rytų slavams (988–989 m.), „užkietėjusiais pagonimis“ Europoje liko baltai ir tuo patraukė krikščionių misionierių dėmesį. Romos katalikų šalimi Lietuva tapo 1387 m., jos valdovams politiniai sumetimais nusprenodus priimti Vakarų krikščionybę. Senosios baltų religijos liekanos ilgainiui sumišo bei susiliejo su sekulariaja materialine kultūra ir taip pasislėpė po „liaudies kultūros“ priedanga. Kai kurie tradicijos dėmenys išliko kaip tik dėl to, kad atsidūrė už „religijos“ akiračio. Sovietų režimas tėsė baltų tradicijos, atvirų jos apraiškų priespaudą, nuo 1973 iki 1988 m. persekiodamas jos dvasinius bei intelektinius vadosus, kaip antai Joną Trinkūną.¹ Ir nors šiandien Lietuva – demokratinė šalis Europos Sąjungos sudėtyje, senojo baltų tikėjimo bendruomenė tebėtesia savo kovą už teisę vadintis religija.²

Mano įsitikinimu, Lietuvoje būtina skleisti šiuolaikinę požiūrio į prigimtines (*indigenous*) religijas metodologiją, nes nūdien senojo baltų tradicija tegali gyvuoti marginaliai – kaip „folkloras“ ar „subkultūra“. O šios kategorijos yra pejoratyvios.³ Dalykas tas, kad, suvokiamas kaip „folkloras“, ši tradicija negali atsiliepti į aktualiausių aplinkos bei kultūros problemas.⁴ Pavyzdžiui, kaip folkloras ji negali prisdėti prie miškų vogimo problemos sprendimo, taip pat negali mesti iššūkio įstatymams dėl privačios nuosavybės, posovietinėje Lietuvoje tapusiems „šventa teise“. Tuo tarpu įstatymai dėl privačios nuosavybės pakerta gilias lietuviško santykio su aplinka šaknis. Prigimtinės religijotyros metodologija Lietuvoje padėtu iškelti senąją baltų tradiciją kaip teisėtą prigimtinę religiją su sava svarbių vertybų sistema.

Prigimtinės religijotyros metodologija būtina ir adekvacių interpretuojant šiuolaikinius religinius judėjimus Lietuvoje. Kadangi prigimtinė tradicijų tyrinėjimas remiasi ne tekstais, jis turi būti nuolat atviras einamiesiems realaus pasaulio reiškiniams. Norint suteikti žodį pačiai senajai baltų tradicijai, manau, itin svarbu atsi-

žvelgti tiek į visą daugiabalsį foną, tiek į atskirus subjektyvius balsus – toks priėjimas prigimtinių tradicijų tyrinėjimui suteikia geroką postūmį ir tvirtesnį pagrindą, nes šios tradicijos ne taip jau lengvai leidžiasi objektyvuojamos.

Šiandien dauguma lietuvių senąją baltų tradiciją tapatina su folkloru, arba subkultūra, o savo elgesio įpročių, siejančių juos su gamta, nelaiko religiškais. Jiems tai paprasčiausiai „gyvenimo būdas“. Nors senojo baltų religija seniai liovėsi veikusi plačiu socialiniu mastu, tokie sekularūs, materialūs įpročiai kaip grybavimas, medžio drožyba, bitininkystė bei tradicinė pirtis išliko kaip tik todėl, kad buvo giliai įsišakniję protėvių tradicijoje. Perduodami iš kartos į kartą, šie įpročiai tebepaklūsta nebyliai, tačiau neginčiamai protėvių sankcijai. O atsižvelgiant į senuosius baltų tikėjimus apie vėles bei metempsichozę, šiuos atkaklius įpročius galima pastebeti remiantis giliu žmogaus giminystės medžiam, bitėms, grybams bei kitoms gamtos apraiškoms išgyvenimui. Prigimtinės religijotyros požiūriu, šis giminystės ryšys yra būtent religinis.⁵ Apibrėžti šiuos įpročius ir sudėti juos į atitinkamas dėžutes religijotyrininkams buvo sunki užduotis.

*Dėl „primityvumo“ kategorijų:
pagonybė, folkloras, prietarai.*

Senoji baltų tradicija yra patekusi į menkinančių apibūdinimų gniaužtus: populiaruoju lygmeniu ji vadina „pagonybe“, o jos apeigos bei religiniai ritualai laikomi „folkloru“ arba „prietais“. Béda ta, kad šios kategorijos savaime mena „primityvią“ kultūrą arba „primityvią“ religiją. Ilgą laiką Vakarų Europos mokslininkai nežinojo, kaip artikuliuoti bei surūšiuoti periferinius septynių ryškiausiu pasaulinių religijų atžvilgiu religinius reiškinius. Evoliucionistinės nuostatos⁶ prigimtasių tradicijas patalpino vystymosi skalės „primityviajame“ gale. Taip

primityvumo samprata, išreikštai ar neišreikštai, tapo prilipinta visoms prigimtosioms, arba pagoniškosioms, tradicijoms. Kadangi šios tradicijos, galios požiūriu, jau atrodė išstumtos iš Vakarų istorijos, jos visos tapo suplaktos į krūvą kaip nereikšmingos.⁷

Tarptautinis terminas *paganism „pagonybė“* prigimtosioms religijoms visiškai netinka. Jis netgi sudarytas prieštaragingai: iš lotynų žodžio *paganus*, kuris reiškia „kaimietis, kaimo“, ir graikiškos priesagos *-ism*, menančios tam tikrą pažiūrų sistemą, o tai neįmanomas derinys. Pagoniškose graikų bei Romos civilizacijose kaimiečiai neturėjo jokios „pažiūrų sistemos“. Pacituosiu K. Dowdeną:

„Vieninteliam pagonys, laikęsi kokių nors pažiūrų sistemas, šiaip ar taip, buvo filosofai, kurie, būdami pagony, filosofavo kaip apie visa kita, taip ir apie religiją. Romos imperijos laikų filosofijai būdinga tai, kad ji tolydžio tapo įtraukta į religijos sampratą bei apibrėžimą, o tai savo ruožtu palengvino jos inkorporavimą į krikščionybę. Terminas *paganismus* tam tikrai religinei aplinkai žymėti buvo išrastas krikščionių IV amžiuje, kad jie galėtų apie ‘tai’ kalbėti taip pat kaip apie krikščionybę ir judaizmą“.⁸

Religinės praktikos remiasi daugiau tam tikros rituali – ne tikėjimų ar pažiūrų –sistemos laikymusi. Tačiau tokios šiuolaikinės religijos kaip krikščionybė „tikėjimą“ pabrėžė tokiu mastu, kad šiandien teisėtū religijos pagrindu teliko „tikėjimas“.⁹ Prieš iškylant neopagonybei, „pagonybė“ per visą istoriją buvo vartojama kaip menkinati savyoka visoms kitoms, ne krikščioniškoms, religijoms įvardyti. Viduramžių dokumentuose „pagonybės“ savyoka plačiai vartota kaip barbarybės sinonimas, kalbant apie „perėjimą nuo pagonybės prie krikščionybės ir nuo barbarybės prie civilizacijos“.¹⁰ Terminu „pagonybė“ iki šiol tebežeminamos ir prieškrikščioniškosių Europos religinių praktikos, o tam jis ir buvo nukaltas.¹¹ Dauguma žmonių Europoje „pagonybės“ savyoką arba sąmoningai romantizuoją, arba paprasčiausiai nežino jos pirminės paskirties. K. Dowdenas tai panašina giliau: „Žodis *paganus* reiškia kaimietį. Kodėl būtent šiuo žodžiu imta vadinti „*pagonis*“, neaišku. Zahnas 1899 metais iškėlė mintį, kad jo reikšmė buvo išplėsta, kai juo pavadintus ‘vietinius gyventojus, ne karinius’ imta priešpriešinti ‘kareiviams’, kovojusemiems kilnių kovą metaforiškoje Kristaus kariuomenėje“.¹² Nors iš kaimiečius iš tikrujų buvo žiūrima kaip iatsilikusius, labiau linkusius į pagonybės paklydimus, pagonimis, pereinant prie krikščionybės, pradėti vadinti ir miestų gyventojai:

„Problema ta, kad žodžiu *pagani* vadinti ne tik kaimo gyventojai, bet ir miestiečiai. Mégindamas išspręsti šią problemą Chuvinas 1990 metais pasiūlė grįžti prie pirmesnės interpretacijos ir suprasti žodį žymėjus ‘pa-

prastus vietas gyventojus, nesvarbu, kaimo ar miesto, kurie laikėsi savo vietinių papročių, priešingai žodžiu *alieni* ‘svetimšaliai’, tarp kurių tolydžio vis daugiau buvo krikščionių“.¹³

Anglų *heathen*, germaniškasis lotynų *paganus* bei *rusticus* ‘kaimietis’ atitinkuoja, pažodžiu ižymėjo tuos, kurie gyvena tyruose, laukuose bei giriose (*heath*) – toli nuo kultūros centrų. Suprantama, kad prigimtinės religijos žmogus pasijusdavo giliai įžeistas, europiečiams atėjus gelbėti jo nuo jo „pagonybės“ bei „laukiniškumo“.

O būtent „*pagonimis*“ bei „*laukiniai*“ krikščionių misionieriai ir teutonų riteriai vadino Lietuvos žmones su jų religija.

Šiuolaikinės Europos mokslininkai jau yra mėgine prieškrikščioniškosios Europos religijas apibrėžti kaip „liaudies religijas“.¹⁴ Akademiniame pasaulyje liaudies religijų samprata turi du šaltinius. Pirmasis – tai vokiškas terminas *religiöse Volkskunde*, kurį galima suprasti žymint „liaudies kultūros religinį matmenį, arba liaudies kultūrai priklausantį religijos dėmenį“.¹⁵ Antrasis šaltinis – tai katalikybės ir prigimtųjų religinių praktikų sinkretizmas. „Prigimtojo katalikiškojo“ sinkretizmo tyrinėjimai pirmiausia buvo atliekami Pietų Amerikos bei Karibų jūros regiono kontekste. Europoje, regis, buتا ryškensio skirtumo tarp oficialiosios religijos ir liaudies tradicijos, kurią Ch. Lelandas jau XIX a. pavadino „senaja religija“ (*la vecchia religione*).¹⁶

Prigimtosios religijos kategorija

Prigimtosios religijos kategorija apibūdinama religija kaip integralus gyvenimo dėmuo arba kaip „pats gyvenimas“, nelengvai telpantis į dailias reiškinių klasifikacijas. Kaip kad yra pasakės mohaukų dvasinės lyderis Tomas Porteris, „neįmanoma to sudėti į dėžutes. Kol mes kvėpuojame ir gyvename, tol – tai mūsų religija“.

Pasireiksdama nuolatinėmis praktikomis, prigimtoji religija nuolat atgimsta, plėtojasi ir neišvengiamai išsineria iš bet kokių jai primestų suvaržymų. „Jie liepia mums mesti savo apeigas, bet mes jas vis tiek atliekame“, – prisipažista onondagų Bebro klano vadas Irvingas Powlessas. Prigimtinės tradicijos spiečiasi¹⁷ anapus netinkamo bei žeminančio „primityvių religijų“ apibūdinimo, teigdamos save ir susigrąžindamatos sau pagrindą tiek lokaliu, tiek globaliu mastu.

Siekiant prigimtosios religijos kategoriją įvesti į akademinę religijotyrą, kai kuriems tyrinėtojams pavyko patiekti naujų ir gana vykusiu religijos apibrėžimų. Pavyzdžiu, Charles'o Longo religijos kaip „pamatinės orientacijos“ apibrėžimas jau palieka vienos ir prigimtinėms religijoms: „religija reiškia orientaciją, pamatinę orientaciją, tai yra, kaip žmogus suduria galus su pamatinė savo gyvenimo pasaulyje prasme“.¹⁸

Protėviai bei prigimtis kaip nauja epistemologinė nuostata pasaulio atžvilgiu

Prigimtinumo globalizavimas – tai jė ateitj orientuota metodologija, atsižvelgianti į mūsų gilę ryšį su žeme kaip gyva būtybe. Senoji baltų tradicija Lietuvoje tokį religinių santykij išreiškia geriau nei bet kas kita. Dauguma lietuvių šiandien religiją pačiu populariausiu lygiu supranta vakarietiškai, o toks supratimas anaipolt neatliepia šiuolaikinės Lietuvos gyvenimo „pamatinės prasmės“. Iš tikrujų tik trylika procentų lietuvių laikosi viešai priimto religinio reglamento.¹⁹ Mano įsitikinimu, lietuvių prigimtasis religingumas didžiaja dalimi pasireiškia kasdienio gyvenimo įpročiais, kurie ir tėsia senają baltų tradiciją: kaip kad grybavimas, meilė gamtai, miškams, natūralemiems vandens telkiniams, žvejyba, tradicinė bitininkystė ir kt. Tai verčia pažvelgti į religinguą Lietuvoje per prigimtosios religijos prizmę, remiantis, Ch. Longo žodžiais tariant, „nauja epistemologine nuostata pasaulio atžvilgiu“:

„Prigimtis kaip empirinė realybė ir hermeneutinis, epistemologinis principas mena vidurį *tarp* visų šiuolaikinio pasaulio sukurtų binarinių opozicijų ir nesišlejia né prie katros iš jų. Sąvoka ‘prigimtinis’ galėtų nubrėžti ne tik naują epistemologiją, bet visai kitokį, alternatyvų pažinimo būdą, kuris išlaisvintų mus iš atšalaus, objektyvistinio, pozityvistinio bei racionalistinio pažinimo, nustatyto šviečiamosios ideologijos. Turinio ir prasmės krizė šiuolaikiniame pasaulyje – tai kartu ir sielos krizė, ir tų sielai brangių dalykų, nuo kurių ji priklauso, ir galimybės keistis tais dalykais su kitais krizės. Jokios iš tokio pobūdžio problemų neįmanoma išspręsti toliau laikantis įsigalėjusių šiuolaikiniame pasulyje ideologijų. Ir būtent čia pasaulio prigimtosios religijos atveria išeitį, šaltinį ir kviečia susimąstyti apie tokią globalizaciją, kuri pasaulį žmogui išsaugotų gyvą“.²⁰

NUORODOS:

1. Trinkūnas, J. *Baltų tikėjimas: Lietuvių pasaulėjauta, papročiai, apeigos, ženklai*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2000.
2. Prigimtinėms religijoms „turėtų būti rodoma tokia pat pagarbba, kokia laikoma tinkama didžiosioms ‘pasaulinėms religijoms’“ (žr. *Indigenous Religions*, ed. Harvey Graham. London–New York: Cassell, 2000, p. 18).
3. Dėl to, kaip „prigimtinės religijos“ samprata apeina „primityvumo“ kategorijas, žr.: *Sacred Landscapes and Cultural Politics: Planting a Tree*, eds.: Philip P. Arnold, Ann Grodzins Gold. Aldershot–Burlington VT: Ashgate, 2001; taip pat minėtąjį *Indigenous Religions*.
4. Dėkoju profesoriui Philipui Arnoldui, pabrėžusiam ši svarbų punktą.
5. *Indigenous Traditions and Ecology: the Interbeing of Cosmology and Community*, ed. John A. Grimm. Cambridge, 2001; Duke, W. La *All Our Relations: Native Struggles for Land and Life*. Cambridge: South End Press, 1999.
6. Yoder, D. Toward a Definition of Folk Religion. Iš: *Western Folklore*, Vol. 33, No. 1, p. 2–15.

7. Smith, J. Z. Religion, Religions, Religious. Iš: *Critical Terms for Religious Studies*, ed. Mark C. Taylor. Chicago: University of Chicago Press, 1998, p. 280.
8. Dowden, K. *European Paganism: the Realities of Cult from Antiquity to the Middle Ages*. London–New York: Routledge, 2000, p. 3.
9. Ten pat, p. 2.
10. Ten pat, p. 1.
11. Ten pat, p. 3.
12. Ten pat.
13. Ten pat.
14. Yoder, D. Toward a Definition of Folk Religion. Iš: *Western Folklore*, XXXIII, No. 1, p. 2–15.
15. Ten pat, p. 2.
16. Ten pat, p. 12.
17. Anglų k. veiksmažodis *swarm ‘spiestis’* remiasi daiktvardžiu *swarm*, kurio reikšmes noriu skaitytojui priminti: tai ir bičių spiečius, vienu gaistu paliekantis avilį ir, vedamas bičių motinėlęs, išskrendantis pradėti naujos kolonijos; ir bičių spiečius, vienu metu gyvenantį avily; ir būrys, minia, daugybė žmonių, ypač jiems judant; biologijoje – konglomeratas skrendančių ar plaukiančių ląstelių arba organizmų. Savo ruožtu veiksmažodžio *swarm* galimos reikšmės – išskristi drauge iš avilio naujai bičių kolonijai pradėti; spiestis, būriuotis apie ką nors, ties kuo nors ar pan., kalbant apie daiktus, žmones ir kt.; tiesiog spiestis į būrius, būriuotis, pasirodyti būriu; būti gausiam; grūstis, pripildyti, užplūsti; būti pilnam, pertekusiam ko (pagal: *Webster’s Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*, New York: Gramercy Books, 1983).
18. Long, Ch. *Significations: Signs, Symbols, and Images in the Interpretation of Religion*. Philadelphia: Fortress Press, 1986, p. 7.
19. Remiantis „Lietuvos rytu“: <www.lrytas.lt>; žiūrėta 2005-11-09.
20. Long, Ch. H. Indigenous People, Materialities, and Religion: Outline for a New Orientation to Religious Meaning. Iš: *Religion and Global Culture*, ed. Jennifer I. M. Reid. New York: Lexington Books, 2003, p. 179.

READINGS

Globalising Indigeneity,
or Re-Indigenising Lithuania:
Methodological Considerations
Eglutė TRINKAUSKAITĖ-JOHNSON

The Lithuanian anthropologist Eglutė Trinkauskaitė-Johnson working at the University of Syracuse (USA) is considering the possibility of applying the anthropological concept of indigenous religion to the case of Lithuania. This, in turn, would allow using respective methodological approach in the research of the relics of the old belief, the so-called “paganism”, and such new phenomena as the folklore movement “neo-paganism” among others. The main principle of this approach is that religion is determined not by what people think and say about their religious beliefs, but rather what they do about it, not necessarily consciously perceiving their behaviour as religious practice. In this respect, the author believes that simple attachment to nature such as the desire to spend more time outside mushroom-picking or fishing among other things might be the remnants of the old religion of “nature”.

Šia publikacija pradedama nauja žurnalo rubrika „Atmintis“, kurioje šiais metais daugiausiai dėmesio bus skiriama XX a. antrosios pusės kraštotoiros sajūdžio dokumentavimui, jo dalyvių atsiminimams ir liudijimams, tikintis atkurti 7–9 dešimtmečio atmosferą – kompleksinių ekspedicijų, folkloro ansamblų kūrimosi, kalendorinių švenčių gaivinimo laikus.

Pirmai skirtinges balsus sutelkiant viešnia – dainininkę Veronika Janulevičiūtė-Povilionienė, visiems pažįstama ir visų mylima, dosnai besidalyjanti savo širdies šiluma. Ji atstovauja senajai, iš tėvų, giminės paveldėtais dainiškajai tradicijai ir nuolatos išmègina naujojos skambesio galimybes, dainuodama su kitokios muzikinės stilistikos, kitų žanru atlikėjais. Sava kiekvienam kartu muzikuojančiam ar tiesiog šalia esančiam žmogui, ji jau yra tapusi ir simbolinė figūra, ne kartą pavadinta Dainų motina ar pramote... Šiame numeryje pradétame pokalbyje Veronikos klausiamame apie prieitį, jī pasakoja apie savo gyvenimą – prie vienų epizodų ilgėliau stabteldama, apie kitus tik užsimindama. Pokalbio pradžiai – trumpas gyvenimo ir veiklos aprašymas, paskelbtas 2005 m. Veronikai sykiu su Alma Adamkiene, Marijonu Mikutavičium ir Vytautu Kernagiui tapus H. K. Anderseno jubiliejaus ambasadore Lietuvoje. Antroji publikacijos dalis, skirta pastaruju dešimtmečių muzikiniams projektaams, – kitame žurnalo numeryje.

Kalbantis prie Veronikos darbo stalo Vilniaus mokytojų namuose, nuolat įsiterpiant telefono skambučiams, vis užsukant Veronikos projektą dalyviamas ar bičiuliamas, žavintis jos vadybiniais sugebėjimais, jai išsprūsta atviras prisipažinimas: „Aš vis tiek esu kaimietė, prie miesto gyvenimo, jo būdo aš, po teisybei, iki šiol nepripratau.“ Bei „Atminties“ rubrikai svarbi nuostata: „Dažniausiai visi straipsniai yra apie vieną žmogų, bet folkloras yra viso gyvenimo dalis, svarbi ir aplinka, kurioje pritapau prie man brangių vertybų. O pats svarbiausias dalykas, kad toj epochoj gyvena be galio daug žmonių ir mes visi tarpusavy susiję, nors kartais visai skirtingai į viską žiūrime.“

Kitų nemažiau svarbių pašnekovų, folkloro pasaulio autoritetų – Zitos Kelmickaitės, Evaldo Vyčino, Antano Foko – klausiamame ir apie Veroniką, ir apie tą laiką, kai Vilnius pratrūko dainuoti. Judriame, kasdienių rūpesčių kupiname pasaulyje ir į prieitį gręžiamasi vos trumpam stabtelėjus, bet ir per tuos pusvalandžius prisimenamos nemarios istorijos, spėjama pasakyti apie kitą žmogų tai, kas kartais lieka neįvardyta ir dešimtmečiais darbuojantis greta. Čia atsiminimai klostosi spontaniškai, išnyra netikėtos praeities detalių, žavus emociinis jų vertinimas.

Trumpučiai pokalbiai leidžia pajusti, jog pašnekovų kultūrinės patirties klomai vos tepraskleidžiami, tad tikimės, kad šie pašnekesiai tėsis ir taps mus visus siejančia kultūrine atmintimi.

Saulė MATULEVIČIENĖ

VERONIKA

Gimiai 1946 metais dainingame krašte – Dzūkijoje, Lazdijų raj., Kareivonių kaime. Mokiausi Kapčiamiesčio vidurinėje mokykloje. 1976 metais baigiai Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakultetą, lietuvių kalbos ir literatūros specialybę. Universitete rimčiau susidomėjau liaudies dainomis, su VU organizuojamomis ekspedicijomis važinėdama po Lietuvos kaimus iš senųjų dainininkų išmokau daugelį dainų, kurias dainuoju iki šiol. Liaudies muzika tapo mano gyvenimo būdu ir specialybe. Apgyniau diplominį darbą apie Adutiškio krašto dainas ir nuo 1974 iki 1986 metų dirbau Liaudies muzikos teatro trupės dainininke. Pasakui ilgą laiką buvau Liaudies buities muziejaus dainininkė, o nuo dešimtojo dešimtmečio pradžios – Kauno etnokultūros centro dainininkė ir nuo 1991-ųjų metų vadovauju dainos

klubui „Blezinga“. Nuo 2002-ųjų dirbau Lietuvos liaudies kultūros centro Papročių ir apeigų poskyrio vyresniaja specialistė. Rūpinausi šviečiamaja veikla, liaudies meno tradicijų puoselėjimu didžiuosiuose miestuose ir regionuose. O dabar dirbu Vilniaus mokytojų namų renginių vadybininke.

Su solinėmis ir bendromis programomis esu koncertavusi: JAV, Australijos, Didžiosios Britanijos, Vokietijos, Prancūzijos, Olandijos, Belgijos, Norvegijos, Suomijos, Švedijos, Vengrijos, Ispanijos, Danijos, Graikijos, Lenkijos, Rusijos, Ukrainos, Rumunijos, Bulgarijos, kitų šalių koncertų salėse ir, žinoma, Lietuvoje.

Esu atstovavusi Lietuvai įvairiuose svarbiuose renginiuose, tarp jų: Euromuzikos festivalyje Graikijoje ir Danijoje; Expo 2000 Hanoverje, Vokietijoje; prestižiniuose Detroito

1950 m. – Veronikai ketveri.

(JAV) ir Perto (Australija) džiazo muzikos festivaliuose. Du kartus buvau pakviesta į visame pasaulyje folkloro tyrinėjimais garsaus Smithsonia instituto renčiamą festivalį Vašingtone, JAV.

Vaikystė

Mano pirmieji mokytojai buvo tėvai. Mes su močiute dainuodavom mišparus [.....], iki šiole atsi-menu – ant pečiaus atsisėdė, močiutė groja su armonika bosais, o aš dainuoju tokiu storu balsu. Dédé Juozas, mano krikšto tėvas, buvo geras muzikantas. Visa giminė dainuodavo, ir iš tėvuko pusės, ir iš mama, o kai mama mirė, tai ir iš pamotėlės pusės – visi dainingi buvo. Atsimenu, kad antrą Kalėdų ar Velykų dieną tiesiog specialiai atsisėdavom ir padainuodavom. Paskui su amžinatilsi mama Jane, kaip aš vadinu (mano mama buvo Ona, bet jinai mirė ir mane išaugino mama Janė), kai lukštindavom „šabalonus“, taip mes vadinom pupeles, tai dainuodavom iš pradžių visas šventas giesmes, o paskui jau tas „svietskas“. Dabar, po teisybei, aš tų giesmių jau nebeatimenu – jų net nebegirdžiu, ir bažnyčiojau repertuaras kitoks.

Visko buvo, ne tik liaudies dainos, bet jos tais laikais užėmė tikrai ne paskutinę vietą.

Anksčiau vaikai dainuodavo tai, ką išmokdavo iš suaugusiųjų. Dabar griežtai skirtom, kas yra vaikų repertuaras, o kas ne. Kai aš augau, visos dainos buvo bendros. Mano tėvukas pasakojo, vis atsimindavo ir tetos, tokį kuriozinį atvejį, kaip aš, trejų metų vaikas, dainuodavau: „Ant kalno malūnėlis, pakalnėj ezerėlis, ten gailiai verkė jauna mergelė, ne tekio, o bernelio“, nes „tekis“ – pas mus yra paršas. Aš vis galvodavau, kad tai koks humoras, nes nesuprasdavau nei dainos žodžių, nei prasmės. O yra – „netekusi bernelio“... Aš – pokario metų vaikas, ir tais laikais, bent kai aš mokiausi mokykloje, labai daug skambėjo ir partizanų dainų. Tiesiog sueidavo mergos ir dainuodavo. Kad niekas nenubaustų, tų dainų žodžiai būdavo pakeičiami. Pavyzdžiui, dainuojama: „Per mažą kaimelį upelė tekėjo / ir plaukė laivelis žvejų, / o toje valtelėj mergelė sėdėjo / ir laukė sugrižtančio jo“. Ko jo? Aš tik dabar, praėjus jau nežinia kiek metų, sužinojau dainos pabaigą : „Čekistai sugavo tavo bernelį / ir pervėrė širdį peiliu. / Draugai, kurie matė, norėjo neduoti, / bet jie negalėjo užstoti“. Kartais per pokylius, jeigu užvesdavo tą dainą, sakydavo – gal šitos nedainuokit, jusdavo situaciją, kada tinka. Kai gyvenom kaime, Kareivonyse, kur aš ir gimiau, tiesiog naktį ateidavo vieni, o ryta – kiti. Kai tėtis parsivežė mamą Janę, bijodami, kad mūs neišvežtų, persikéléme prie Marijampolės ir tėtis dirbo cukraus fabrike. Buvau vaikas ir labai daug ko jau nebeatimenu, visi tie dalykai išdilę iš atminties.

Labai pasikeitė repertuaras, kai j kaimą atėjo radijas. Radijų tada kaimuose buvo nedaug. Gal kokias 1960 metais tėvukai parsivežė iš Gardino. Ten jau skambėjo visai kitos dainos, labai daug

1973 m.

rusiškos muzikos, tegu ji buvo ir verstinė. Ir mokyklos choroose mokytojams buvo liepiama jas dainuoti. Parsineši kokią išmoktą dainą iš mokyklos ar išgirsti per radiją ir dainuoji – ir šeimoj, ir visur. Dainuodavom daug gruzinų dainų – „Suliko“ buvo išversta, atsimenu, buvo ir meksikietiškos, pavyzdžiui, „O, vėjau, nešk mano dainą...“. Vėliau jau atsirado dainynėliai.

Tuo metu kaime dar nebuvo nunykę kolektyviniai dorbai. Pavyzdžiui, uogaut jeigu eidavom, tai kokios septynios moteriškės. Būdavo moteriškių, kurios į tuos uogavimus neimdavo nieko, bet dažniau eidavo kokios aštuonios devynios ir aš, kaip vaikas. Uogas rinkdamos moteriškės dainuodavo visokių dainų, ir kai susėsdavo pietų, ir kai grįždavom pauogavę namo. Lygiai tas pats buvo, kai mano pusserė Genė sodino mišką. Merginos eidavo girininkijon ir dainuodavo, dainuodavo, dainuodavo. Dar būdavo ir talkos – prie rugių, prie šienų ir prie bulviakasio. Jau pjautuvaus niekas rugių nepjaudavo, dalgais pjovė, bet per pietų pertraukas moteriškės sustoja ir padainuoja. Ir tai nebūtinai liaudies daina. Tiesiog dainuojama, kad graži. Padainuodavo net prie bulvių. Per bulviaką tau ateina padėti kokios šešios moteriškės, ir tu toms šešioms eini „atkasinėt“. Jau tokios talkos gal ir nunykę, nežinau. Vyrai dar dainuodavo vyriškų dainų apie žirgus, bet aš jų jau nebeatsimenu. Nuėjė po darbo prie upės nusimaudyt ar dar truputį „šnapsiuko padarę“, kokie trys keturi – kur tau kaip girdėdavosi, gražu klausyti būdavo.

Vilniaus universitete

Į kursą daug mūsų susirinko iš kaimo, bet buvo ir mie tiečių. Daugiausia merginos. Aš iš mokyklos atsivežiau per traukinį dainavimą – tai mus labai siejo. Susirinkdavom ir traukdavom per pertraukas tarp paskaitų viską, kas ant sei lés būdavo. Dainuodavom kažkaip patys, dėl smagumo. Labai dainuodavom bendrabučiuose – ir „Taure“, ir dar čia, Stuokynėje [studentų bendrabutis Dominikonų ir Universiteto gatvių sankirtoje – S.M.J., gyvendami. Gyvenimo sąlygos tuomet buvo prastesnės – viename kambaryste 30 žmonių, tai dalindavosi ir duona, ir druska, ir viskuo. O vasarą atsidarydavom langus ir dainuodavom. Tuo mūsų kursas buvo išskirtinis. Toks bibliotekininkas buvo, Aurelijus, germanistas Antanas Šiuša, Antanas Račas – seimūnas buvęs, Vytautas Vitkūnas. Alma Kurpaitytė iš Šilutės – vėliau Lapinskienė, dabar ji dirba Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. Balčienė, filosofo Jono Balčiaus žmona, dar tokį žemaičių nuo Šilutės, kitų ir pavardžių neprisimenu.

Taip išmokdavom ir daug naujų dainų. Kaime buvo tradicinės, na, gal romansinės dainos, o Universitete atsivérė visai kitokie dalykai – čia jau ir estradinės, ir rusiškas repertuaras. Lietuviškai dainuodavom labai daug verstinių dainų – nuo caro, maro, karo... Aš ir dabar mielai dainuočiau visokias... Tai 1964–1968 metai. Po to nustojau ir nustojau.

Tuomet labai garsus buvo Vilniaus universiteto dainų ir šokių ansamblis, ir aš ten stojau, bet jo vadovas, rodos, A. Balčiūnas, tuomet sako: „Tavo toks balsas, kad reikės

1973 m.

specialiai dirbtį, eik pas Sližį, ten visokie tinkai.“ Nuėjau, ir išties priėmė. Susitikimas su Pranu Sližiu, Universiteto choro vadovu, man turėjo didžiulės reikšmės. O choras buvo be proto didelis – gal 150 žmonių, ten ir gerai dainuojančių buvo, ir šiaip sau.

Prisimenu, po apžiūros Kaune, kurioje užėmėme trečią vietą, Audronė Jakulienė (Kaukienė) pasiūlė: „Kadangi Veronika tiek daug moka liaudies dainų, gal susirenkam pas mane padainuoti.“ Ji gyveno Antakalnyje ir turėjo savo namus. Susirinkome gal aštuonios, o po to dalis nubyrojė, ir likome trise – Marytė Razmukaitė, Jakulienė ir aš.

Tada Ramuva rengė Vydūno minėjimą. Alfonsas Andriuškevičius, Jonas Trinkūnas ieškojo, ką čia pasikvietus, tai aš kažkaip mus ir įskundžiau – sakau, mes galim padainuoti porą sutartinių, dainų... Nuo Vydūno minėjimo (1968 m. ankstyvą pavasarį – kovo mén.) viskas ir prasidėjo. Po ilgo ilgo laiko pirmą kartą buvo padainuotos sutartinės,

Rasos šventė Kernavėje, 1970 m., centre – Veronika, iš dešinės – Marytė Razmukaitė.
Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka.

Švenčiant Lietuvos liaudies buities muziejaus atidarymą – Veronika, Dalia Krikščionaityė, Saulius Norvaiša, Jūratė Stauskaitė. 1974 m., Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka.

dar nebuko né Povilo Mataičio... Minėjime buvo ir Jadvyga Čiurlionytė – ji mus išbučiavo, sukinėjo į visas puses, kaip čia mes atrodome: „Merginos, tik dainuokit, tik nepaleiskit ir dainuokit tas sutartines...“ Sutartinių išmokė Jakuliéné – aukštaitė nuo Kupiškio. Iš jos aš pirmą kartą išgirdau tokį dainavimą. Dar pagalvojau, kaip ir mano tėvukas išgirdės sakę, na kas čia per daina – viena dainuoja, kita milina (trukdo). Man, kaip dzūkei, tai buvo labai neįprastas dainavimas, bet kuo daugiau dainuodavom, tuo gražiau būdavo. Mes trise dar pakoncertuodavom.

Sližio choro vadovo padėjėja buvo Aldona Ragevičienė, tai jos buvo paprasyta: „Tu nepaleisk tų merginų, jūs galite parengti kokią programą.“ Ir Ragevičienė nusprendė paruošti, rodos, pavasario švenčių – Sekminių, Jurginių – dainų programą. Mūsų fakultete buvo apžiūra, pirmakurses lituanistes išmokiau kelių dainų ir jos laimėjo pirmą vietą, nes komisijoje sėdėjo Sližys, o jam liaudies daina buvo viskas. Tada mes, atsimenu, kartu koncertavom M. K. Čiurlionio meno mokykloje, dar kažkur, ir taip prasidėjo, švelniai tariant, „Ratilio“. Pasakui liko tik tos pirmo kurso mergaitės, atėjo ir daugiau žmonių, ir Stanislovas Kavaliauskas, ir susikūrė ansamblis. Aš jau dirbau Universitetu bibliotekoje.

Tuomet prasidėjo švenčių šventimai su Ramuva – čia Antanas Gudelis ir Jonas Trinkūnas buvo didžiausi entuziasmai. Atsimenu, prieš Rasos šventę pirmą kartą nuvažiavau į Kernavę, ir jি paliko milžinišką įspūdį: trys piliakalniai vienoje vietoje. Dar ten buvo labai daug žydinčių pienių. Man kažkaip tas vaizdas ir užsiliko. Ir naktis, ir bičiuliai, ir daug kas, bet svarbiausia buvo vieta.

Labai svarbus buvo ir žygeiviškas judėjimas, per jį aš susipažinau ir su savo vyrų. Keliavome po visą Lietuvą ir šventes švēsdavom. Tas žygeivų judėjimas buvo tikslinis – Dariaus ir Girėno gimtinių ar 1963 metų sukilio vietų lankymas. Tuo metu buvo labai išvystytas „zuičių tinklas“ – studentai važinėdavo be biliety... Čia dalyvaudavo ir Ramuviškiai, ir Kauno turistų klubas, atvažiuodavo ir klaipėdiškių.

Priklasumas Ramuvai buvo nerašytas ant popieriaus. Tada mobiliųjų telefonų nebuko, paskambinti, susirasti kokiam bendrabutyje žmogų labai sudėtinga, bet kažkaip visi viską žinodavo. Darbar visi šaukia – néra informacijos, o tada susižinodavom – aš nežinau né kaip.

Ir Donatas Sauka mane vis susirasdavo ir labai švelniai pastūmėdavo: tu nueik ten, pasidomėk tuo, važiuok į ekspediciją... Universitete Sauka dėstė lietuvių tautosakos kurss. Jeigu Saukos ko nors paklausdavai, o jis pradėdavo aiškinti, tai mes, durniai, nieko nebesuvokdavom, bet labai jি megom. Gal iki gyvenimo galо atsiminsiu, kaip išgirdau Sauką deklamuojant Putiną – nežinau, kokia proga, gal buvo mūsų kurso draugų vestuvés. Eilėraštis buvo apie muzikantą – „Smagiai bégioja muzikanto smičius per keturias smuiko stygias....“ Taip gerai deklamuojant aš nieko negirdėjau.

Žodžius išmokau tuo pat ir atsimenu iki šiol. Per jį mes suvokėm kažką daugiau – ir apie muziką, ir apie gyvenimą, ir visas aplinkybes, kuriomis mes dainavome tas dainas. Man tai buvo didelė paskata, aš tau nemokū pasakyti. Tas eiléraštis privertė į daugelį dalykų pasižiūrėti kitaip – ar jis buvo laiku pasakytas, ar kažkas kita... Mes supratome, kad Sauka – neeilinis dėstytojas.

Ekspedicijose

Universitete turėdavom važinėt į kalbines ekspedicijas, o tautosakos patys daug atsiveždavom iš visokių savo būčių. Kadangi nebuvovo magnetofonų, tai dažniausiai tik dainų žodžius. Dabar tiksliai neatsimenu, kaip aš atsidūriau kompleksinėje ekspedicijoje.

Ar ekspedicijose žmonių netrikdė jūsų prašymas padainuot?

Ekspedicijose žmonės stebėdavosi tik vienu dalyku – jeigu būdavai su didele kuprine, tai labai gailėdavo: „Tai jus čia taip varinėja, tai jums už tai moka?“ Apie 1964–1970 metus, kai aš išstojau mokyties, žmonės buvo ganėtinai pri-gąsdinti, jie vengdavo kalbėti apie išvežimus, visokius kitokius dalykus, bijodavo ar kaip gudriai išsisukdavo... Po teisibei šnekant, tų dalykų nelabai klausinėdavom, nes nelabai ir mokėjom paklaust. Žinodavom, kad gal kiekviena šeima turėjo kažkokią paslapčią, kurios nesakydavo, gal kartais koks kaimynas paliežuvaudavo...

Tada žmonės tikrai gyveno blogiau, bet mažiau skýsdavosi. Kaime jau nežinau kokiu tinginiu reikia būt, kad būtum alkanas. Pasisodina morką, bulvę, turi karvę ar ne, bet jau iš to gali išgyvent. Nepasakysi, kad valgė prabangiai, bet, dievuliau mano, dar ir tame pavaišindavo. Žmonės, ypač vyresni, šnekėdavo apie kitokius dalykus. Nesvarbu, kokius sunikius gyvenimus jiems buvo lemta nugyventi, bet visi labai

Liaudies muzikos teatro dainininkės Rumšiškių Liaudies būties muziejuje:
Veronika, Regina Kazlauskaitė, Dalia Krikščionaitytė, 1975 m., Dalios Mataitienės nuotrauka iš TMKM archyvo.

Veronika su vaikais Kaune, 1983 m. Romualdo Rakausko nuotrauka.

džiaugdavosi, kad jie buvo jauni. Vyresnieji pateikėjai labai daug ir labai gražiai šnekėdavo apie savo jaunystę, apie savo šeimas, o dabar apie šeimas niekas nenori net šnekėti, o jeigu ateini pas žmogų, jis pirmiausia išsipasakoja savo bédas. Tais laikais žmonės rūpindavosi ne tik, kad būtų pavalgę, apsi- renge, bet kad turėtų gerą vardą – kad žmonės jų neapšnekėtų, kad nepadarytų blogų darbų... Aš negaliu sakyt, kad visi šventi buvo – ir mergų su vaikais būdavo, ir visko, dievuliau mano, bet gyvenime vis dėlto buvo džiaugsmo.

Antras dalykas, atsimenu apie romansus. Kartą ar Krakėse, ar Dubingiuose ekspedicijoje Norbertas Vélius sako: „Toks balsas tos merginos, bet dainuoja viską – ir „Ten už Dubysos“, ir „Ant aukšto Ebros kranto...“, ir labai seną dainą, – viskas sukas ant vieno rato“. Atsimenu, jis mane pasi- kvietė, atsisėdom, pasikalbėjom, jis sako: „Tu skirk, yra tokia daina ir tokia daina...“

Tų romansinių dainų nė neužrašinėjom. Tada tiek buvo geros tautosakos, kad klausinėt apie kažkokius romansus buvo „ne klasė“, na ką jau jūs... Vél gaila.

Vélių pažinau tiktais iš ekspedicijų, o paskui mes ir padaugaudavom, bet ten jau būdavo ir Leonardas Sauka, ir Kazys Grigas – visas Lietuvių literatūros ir kalbos instituto Tautosakos sektorius. Tuomet asmeninis bendravimas buvo labai svarbus. Vélius daug ką pasakodavo. Mes klausydavom ir klausinėdavom. Mes tokio lygio žmogaus dar ilgai neturėsim. Taip daug davusio, daug pasakiusio apie mūsų seną kultūrą. Labai gaila.

Ekspedicijoje Norbertas vis prašydamo padainuoti tą pačią dainą. Jis papasakojo tokią istoriją. Rietavo, atrodo, apy-

linkėse, kur dar neišykę juodieji gandrai, jis kažkur miške pasiklydo ir rado tokią trobelę, o toje trobelėje gyveno du senukai, beveik visai atskirti nuo pasaulio – viskas jau baigia nykt... Ir papasakojo, kad jie turėjo gerą gyvenimą, bet pardavė namus, vaikai viską pasiémė ir išvažiavo į miestą, o jie čia taip varguoja. Ir sako: „Vis tiek manyje glūdėjo tautosakininkas ir aš paklausinėjau apie dainas, o ta moteriškė sako: „Aš prasta dainininkė, bet mano vyras tai labai geras dainininkas, bet jis labai serga“. Ir pašaukė jį vardu. Iš skudurų krūvos nuo pečiaus pakilo tokia žmogysta, žmogaus pavidalas, vieni kaučiai ir „skūra“, ir tokiu drebančiu balšu uždainavo: „Aukštasis dangus, šviesios žvaigždės...“. Žemaitiškai.

Tai va, tokie buvo pašnakesiai. Kai rengiai programą „Kada sūneliai sugriš“, Norbertas man labai daug pasakojo, kas yra lietuviams karas. Jis atkreipė dėmesį, kad tarp mūsų senųjų liaudies dainų néra to-

kių, kur važiuojama užmušt – karas yra skausmas, bet ir šventas dalykas, jei kas tave puola. Po karinių istorinių dainų programos „Kada sūneliai sugriš“, parengtos su „Ratilio“ vyrais, visi mane sveikino už drąsą, o man buvo pikta, kad niekas nesveikino už sugarbėjimą... Nes ten tiek tos drąsos ir tebuvo. Gal kokie 1985 metai.

Gerai atsimenu, kai Krakių ekspedicijoje mes padainavome „Lietuva brangi“ (1972 metai), Vélius įspėjo – reikėjo laiku ir vietoj tą dainą padainuoti, o mes padainavom ne vietoj – ten už stalo sėdėdami, kažkas pasiūlė... Paskui vos tos mūsų ekspedicijos nenumaigė... Jis sakydavo: jei širdis su kuo nors nesutinka, tai nedaryk, ko nenori, bet jei gali – patylék – ateis dar laikas.

Keliose iš viso ekspedicijose buvot?

Oi nežinau, daug, aš niekad gyvenime nieko neskaičiuju... net kur kiek berti druskos... Nustojau važinėti gal kokiais 1975 metais, kai nutekėjau, nes gimė vaikai, ir jau labai sunku buvo išvažiuot. Bet mes dar daug keliaudavom su šeimyna, ir magnetofoną stengdavomės turėt. Dar ir Kaune sugebėjau užrašyti porą dainų, kuriomis Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto moteriškės labai džiaugėsi: krautuvėj su tikau tokias dvi bobutes, parsivedžiau namo ir jrašiau.

Bet šiaip visokių epizodų prisimenu. Atsimenu, kur užrašiau raudą „Vai kad žinotau...“. Man iki šiol stovi akyse ta moteriškė – kažkokia proga mes važiavom į Čižiūnų kaimą prie Varėnos. Dabar gal ir to kaimo nebéra. Atsimenu – toks keliukas, viršuj kalniukas, už jo tas Čižiūnų kaimas, lyg ir medis ten buvo, be lapų, jau baigiantis savo dienas. Tik tokia figūrelė stovi, o kai mes priėjome, tai ji nusisuko, ne-

sišnekėjo. Pradėjom klausinėt, kas ta moteriškė, tai, sako, čia tokia „nuo proto nušokus“... vis laukia savo vaiko. Išleido jį į karą, ir kai pranešė žinią, kad žuvo, tai jai protelis ir pasisuko. Ar abudu jos vaikai žuvo....

Grždama ją prakalbinau, aš visada visus keistus žmones kalbinu: „Močiute, ko jūs čia laukiat?“ „Gal mano sūnų suscikot?“ Sakau: „Kaime tai nežinau kuris ten jūsų sūnus, būtume pasakę, jei būtume suscikę.“ „A....“ Ir kažkaip labai sunkiai, sunkiai, kol jinai pravirko: „Vai kad žinotau, kada mano sūneliai sugrįš, / vai kad žinotau, kada sakalėliai sugrįš / Jei anksci rytelj, tai anksci keltau, jei vėlai vakarėlj, tai ugnelės nedegtau, savo sūnelių lauktau...“ Sako: „Žinau, kad jis negrįš, bet aš jo visciek laukiu“. Žodelius, ta raudą aš jsirašiau.

Ilgai buvau nemačiusi dainininkės Onos Pocienės iš Pamerkijų kaimo. Kai paskutinj kartą matémės, tai dar buvo gyvas jos vyras ir jinai dar neturėjo anūkų. O kai aš ją vėl susitikau, tai vyros jau buvo miręs ir anūkų turėjo. Jinai tik mane pamatė ir pradėjo: „Oi Verute, jau nebéra mano prisegélės, tai kap aš dar' gyvensiu. . .“. O pasiskus: „Ona, gi vaikas verkia, aik“. Viskas čia pat – ir skausmas, ir džiaugsmas: „Oi dzieveliau, kaip man dar'tés liūdna“ ir: „Ale pažiūrék, kokis gražus mano anūkėlis“. Jinai paverkauna paverkauna ir vėl kažką pasakoja, vėl paverkauna, paverkauna ir vėl.... Mano tolima giminaitė, kai mirė jos vyras, eidavo kiekvieną vakarą pasišnekėti su juo – nueina, atsisėda prie kapo ir pasakoja, ką ji veikia. Aišku, pasakoja negarsiai, bet kartą eidama girdžiu – net išsigandau, ar jai kas neatsitiko, ar neišprotėjo: „Tai žinai, sako, nusipirkau, dar'tés, pašaro, tai šiandien kiaulė susirgo...“ Ir aš pagalvojau, kad visko buvo šeimoj, nė jie ten labai gražiai sugyveno, bet, matyt, būdavo ir kažko daugiau, apie ką žmonės nešnekėdavo, bet viskas labai gerai jausdavosi.

Dzūkijoje buvote sava...

Mane kažkiek pažindavo. Bet dabar iš mano kaimo nieko jau nelikę, gal tik pora sodybų, kiti prisipirkę, prisistatę, o Kapčiamiesty, kur baigiau mokyklą, aš jau žmonių nepažįstu, tie senukai jau pamirę ir vaikų karta jau užaugę, jau turi savų vaikų... Ir tų etnografinių kaimų – viskas jau taip apnykę, kiti išėjė jau Anapilin.

Liaudies muzikos teatro trupėje

Buvau girdėjusi apie liaudies dainas dainuojančius Jaunimo teatro aktorius, man atrodo, kad jų iniciatorius buvo Algirdas Grassy. Kartą Birutė Didžgalvytė nuėjo į Konservatoriją [dabar – Muzikos ir teatro akademija – S.M] ir kažkas jai pasakė, kad yra žmogus, kuris labai „serga“ sutartinėmis. Tai jie mane pasikvietė, ir kai atsirado teatre laisva pedagoginės dalies vedėjos vieta (nežinau, ar dabar yra tokia), pradėjau ten dirbtis ir dainuoti.

Iš pradžių tai buvo Jaunimo teatro grupė, po to kažkaip tą grupę pasiėmė Rumšiškių Liaudies buities muziejus ir tam pomuziejaus padaliniu. Taigi Povilo Mataičio Lietuvių folkloro teatras išaugo iš tos Jaunimo teatro grupės. Gavom patalpas repeticijoms dabartiniame Rusų dramos teatre ir važinėdavom šeštadieniais sekmadieniais į Rumšiškes koncertuoti. Iš pradžių buvo tik dviejų dalių koncertai: pirmas dalis – sutartinės ir viena kita mano vienbalsė daina. Tiesą sakant, labai nedaug tų dainų dainavau. O antroji dalis – vėlyvesnio folkloro. Aš dainuodavau Valiūno „Birutę“, vyrų pūsdavo dūdas, ragus. Kaip profesionalūs muzikantai, rinkdavosi, grodavo kasdien.

Man atrodo, kad tuometinėmis sąlygomis trupė galėjo padaryti daug daugiau. Net nežinau kiek metų tas pats per tą patį – keičiasi žmonės, o repertuaras lieka. Sutartinės labai gražios, bet ir jų buvo galima pramokti daugiau... Dievas žino, gal buvo toks Mataičio matymas, jis buvo muzikos vadovas. Negaliu nei smerkt, nei reikalaut, bet man atrodė, kad yra be proto daug gražių dainų, tai galima jas ir padainuoti. Bet pažiūrékim ir į profesionalių scenos dainininkų repertuarą – ir jų repertuarė yra tik gal 30 dainų aukso fondas... O to neišvengiamai prasidėjo ir tie spektaklėliai...

Gražus Dalios Mataitienės nuopelnas – į sceną sugržinti tikrai puikūs tradiciniai kostiumai. Pirmąsyk buvo atkreptas dėmesys į autentiškus rūbus, sugržinti nuometai ir dar daug kas. Po to jau „Ratilio“ puoštis pradėjo.

Mataičio teatras gyvavo 1974–1992 metais. Nuo 1986 m. aš likau Liaudies buities muziejuje kaip pavienė dainininkė, o vėliau perėjau dirbtis į Kauno etninės veiklos centrą. Kai vyros išvažiavo į diplomatinius darbus, ir aš išvykau kartu su juo.

Veronika, Marytė Razmukaitė, Dalia Krikščionaitytė po koncerto „Poryk dukrela“ Vilniaus Menininkų namuose. 1981 m., Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka.

Mokyklose

Su Mataičio trupe žiemą važinėdavom po Lietuvą, koncertuodavom kultūros namuose, juk kažkokiu būdu duoną turėjome užsidirbt. Po mokyklas važinėti tuomet nebuvo labai populiaru. Pirmieji, pradėję važinėti po mokyklas, matyt, buvom mes su Evaldu Vyčinu. Tai jau apie 80-uosius metus. Mes tada su Evaldu, ypač aštuoniasdešimt kelintaisiais, labai daug važinėjom. Jis daug pasakodavo apie senuosius muzikos instrumentus, aš – apie dainas. Evaldas už koncertą gaudavo gal tris rublius, aš – gal šešis. Juokingi buvo tie įkainiai. Filharmonijoje, atsimenu, kartą už 20 koncertų gavau 20 rublių. Tai buvo visai nesuprantamas užsiemimas – sakyčiau, net mazochizmas, bet po Filharmonijos vėliava... Į mokyklas važinėti tuo metu buvo „ne lygis“... Vai-kai būdavo ir varu suvaryti – Dieve, kiek ten visko buvo... Bet tokį auklėjamųjų šviečiamųjų renginių ar laidų vaimams visada trūko. Aš labai gerai atsimenu, kaip Molėtuose viena mergaitė prašė: „Ponia Veronika, atvežkite mums tikrą baleriną, aš labai norėčiau pamatyti, kaip ji ten sukausi...“. Visos mergaitės tada norėjo būti balerinomis (dabar – manekenėmis) – plonus, gražios visos, išeina tokios baltos. O kas ten jų per darbas?

Kažkada Kultūros ministerijoje šnekėjau – ar nebūtų galinga skirti lėšų, kad pavažinėtų po mokyklas ir balerinos, ir orkestrantai... Dabar tokį projektą jau niekas nerašo... Daug važinėdavau ir vaikšiodavau į mokyklas ir kai dir-

bau Lietuvos liaudies kultūros centre. Šiek tiek ir mano, ir Centro iniciatyva, nes manau, kad tas darbas buvo labai reikšmingas. Tik tiek, kad, kaip mano mama amžinatilsį sa-kydavo, „viена šikna dešimt bankietų neapsési“. Tą turėtų daryti mokytojai. Ir turėtų daryti su labai didele meile. Jeigu tik ateisi, atsistosi ir padainuosis – nieko nebus. Ir vaikus reikia įtraukti, dainos istoriją papasakoti, kaip aš ją užrašiau, – tada jie visai kitaip ims žiūrėti. Vaikai atpažsta ir sugeba įvertinti autentišką dainavimą. Nei didaktika, nei moralizavimas, nei bandymas per prievertą įpiršti čia nepadės.

Pasvarstymai

Jaunimas dainų paprasčiausiai negirdėjęs. Labai dažnai kalta dėl to ir šeima, tėvai, nes šeimoje nedainuoja. Kalta ir valdžia, nes jos toks požiūris į mūsų senąją kultūrą ir į kultūrą apskritai.

Tradicija dar kažkiek per Marytės plauką laikosi, bet tik per mažą plaukelį. Atrodo, radijas, televizija labai turėtų prisidėti, kad ta tradicija labiau suklestėtų, bet kažkaip... nežinau, kas kaltas. Va, būtų dabar per Nacionalinę televiziją kokias šeštadieniais vaikams prieš miegą sekama pasaka, kokios dainos ar šokio pamokyty – tai pamatyumei. Kai teta Beta nustojo sekti pasakas, liko kažkokia spraga, vaikams tai buvo labai geras ritualas.

Kartais man sako: niekas nesidomi, niekam neįdomu, bet kai nerodai, tai ir nesidomi, ir neįdomu. Aš kalbu ne tik

Veronika, Antanas Gudelis, Liogina Gudelienė, Eugenijus Ignatavičius ir kt. Folkloro ansamblio VISI koncerte 1983 m. Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka.

apie folklorą, bet apskritai. Man visados rūpi, kad jaunimas suvoktu, jog muzika gali būti visokia – yra ir autostrada, ir keliai, ir labai gražūs dar neatrasti takeliai.

Yra dar vienas dalykas, prisi-minkim piemenų dainas – dabar surask kokį nors dešimtmetį vai-ką, kurį keltų anksti ryte, basą va-rytų per šalnas ginti gyvulių ir vie-nintelis būdas kojoms sušilti būtų gyvulių banda... Kiek čia tos ro-mantikos, na, vieną kartą gali taip padaryti, na, du... O ganyt tas kar-ves reikėjo, kaip išsiuksi? Gany-damas vaikas ne vien tą bandą re-gėjo, bet ir kylantį rūką, ir saulę, ir paukščius, ir uogas, ir grybus – jis dalyvavo visame tame atbun-dančios gamtos gyvenime. O kam jam dabar tas rūkas – jis jį mato kompiuteryje, neišeidamas iš namų, kam jam ta uoga – dabar nu-eini į krautuvę ir nusiperki.

Antras dalykas – iš esmės pa-sikeitė tik mechaniniai, fiziniai dalykai – dalgius, pjautuvus pakeitė kombainai, arklius pa-keitė mašinos, trobos gražesnės, niekas nekuria tos ugnies, jau dujos, elektra, jau niekas neaudžia, bet kas liko? Iš es-mės viskas liko – be duonos mes neapsieinam, ir kuo toliau, tuo labiau norisi, kad duona būtų švaresnė, ekologiš-kesnė. Anksčiau buvo visai nesvarbu, kaip augino kokius obuolius, dabar norisi jų nepurkštę, norisi visko, kas švie-žia ir kas padaryta žmogaus rankomis.

Kartais žmonės stebisi – tu pati darai varškėtukus, tu pa-ti darai koldūnus... Bet namuose gamintas maistas yra ska-nesnis, nes pats padarai su meile. Gal ir blogai, kad mes taip nutolome nuo natūrinio ūkio. Galbūt dabar žmogus turi daugiau informacijos, dar kažko daugiau turi, bet daug kas ir išnyko – ir maistas, ir gérimai, ir jausmai. Ir laiškai jau visai nunnyko. Pasaulis keičiasi, verčiasi, ir pats keitiesi, tik tiek, kad, kai sensti, tai labai imi bambéti....

Apie save

Aš labai gerai atsimenu kompozitorių Feliksą Bajorą: bu-vau jau pradėjusi dainuoti, jau visi intelektualai mane žinojo, tokia „važna“, tai vieną kartą po koncerto jis mane pasi-kvietė: „Ateik, –sako, – Veronika. Žinai, tu labai blogai vieną dalyką darai“. Aš jau klausau: „Kokį?“

„Na, žinai, – sako – tu anksčiau taip nedarydavai, tu anksčiau dainuodavai kaip dainuodavai, o dabar jauti, kad artėja kažkokia sunki nata, tai apie nieką negalvoji, tik kaip tą natą „paimti“ ir kaip gražiai išdainuoti.“ Sako: „Tu čia su tuo savo dainavimu esi paskutinėj vietoj, o didžiausias lobis ir grožybė yra pati daina. Tu kai dainuoji, tai galvok, ką

Užgavenės Liaudies buities muziejuje. 1986 m. Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka.

dainuoji. Tu ne natas dainuoji. Natas gali išdainuoti bet koks geras dainininkas, bet taip, kaip dainuoji tu, tai niekas negali padainuoti. O tu šito pradedi atsisakyti, tu daraisi daininin-ke, atlikėja.“ Todėl pradėjau nemėgti žodžio „atlikėja“.

Aš visa tai prariju, o po to taip ilgai, kokią valandą, éjau namo ir galvojau: „Jézau, koks jis teisus“. Tai mane priverté pajusti, kad aš čia esu tik mažas akmenėlis, daina jau yra, jos niekaip jau negali paleist, jos dvasia jau yra, gali tik suga-dinti. Ir nekenčiu, kai žurnalistai manęs klausia, ką aš jaučiu, kai dainuoju. Aš nieko nejaučiu, aš dainuoju.

Aš niekada savęs nelaikiau kažkuo dideliu. Aš visada maniau, kad esu eilinė moteriškė, kuri turi rūpintis savo šeimyna, buitim ir t.t., ir ne mano nuopelnas, o visos mano ben-druomenės, visų mano prodziedų, promočių – tos dainos jų yra. Tai yra mūsų tautos kūryba – mūsų pamatas, kuriuo visi naudojasi. Esu dar užsilikusi iš tų žmonių, kurie, kaip aš vadiniu, yra pirma karta nuo žagrės. Na, taip išėjo, ir aš čia sau kokių nuopelnų nepriskiriu. Pagaliau liaudies daina néra koks grožio konkursas, kur aš esu viena graži moteriškė, jeigu da-vé man Dievas veidą, tai turiu juo ir pasinaudot... Man atro-do, kad liaudies daina iki šiol naudojosi visi, lygiai taip nau-dojuosi ir aš, gal tik tų besinaudojančiųjų liko daug mažiau, nes visi nuojo Anapilin. Tad tas mano žvaigždiškumas, ar kaip ji pavadinti, néra joks labai didelis mano nuopelnas, tiesiog mes visi semiam iš tos pačios versmės, tą patį vande-nį, tik man jis yra labai skanus, o kitiems gal jis yra ne toks. Man visados norisi pasakyti žmonėms, kad tas vanduo yra skanus... Man labai patiko mano sūnaus Skomanto žodžiai. Kai jo paklausė, kodėl pasirinko kariuomenę (jis dirba krašto apsaugoje), jis atsakė – iš egoizmo. Labai teisingai. Nes, sako,

Su vyru, Kovo 11-osios akto signataru, Vidmantu Povilioniu. Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka.

aš labai myliu savo namus, savo seserį, broli, tėvus, aš labai myliu Lietuvos gamtą, žodžiu, viską, kas yra Lietuvoje, ir aš noriu, kad joje būtų gyventi gera. Čia egoizmas. Pagalvojau, ko gero, ir aš iš to egoizmo. Jeigu aš geriu ir man tas vanduo skanus, aš neperšu, bet tikrai noriu dar kartą visiems pasakyti – o tu paragauk, jeigu tau šį kartą buvo neskanu, gal kitas gurkšnis bus skanus? Tai yra tavo, niekieno kito, tavo.

Kai žmones vežė į Sibirą, trémė, tai vežėsi ne tik lašinius, ne tik patalus, bet ir armonikas, ir smuikus, ir tautines vėliavas. Ten, atrodo, ir nereikia tokią dalykų. O ēmė ir išlaikė, ir parsivežė, kas išgyveno. Tokiomis ekstremaliomis sąlygomis mūsų senosios vertybės padeda išgyventi žmonėms. Dabar vyksta tų vertybų perkainavimas ir tokia maištasis, kad labai dažnai atrodo, kas sava – tai taip ir bus, o kas yra svetima – reikia mokyti, žiūrėti.

Lygiai tas pat, kai atrodo, kad tévas su motina visą gyvenimą gyvens ir bus šalia. O va ateina laikas, pasenstam, numirštam, ir, atrodo, aš ir to nepadariau, ir to nepaklausiau, pagaliau, gražaus žodžio nepasakiau. O liaudies dainoj, kaip sykis, labai daug yra gražių žodžių, ir mažybinių, malonybinių. Jie kažkaip nyksta, labai keičiasi mūsų kalba, skurdėja. Retai užgirsi – „sesutė“ arba „broliukas“, arba „motutė“, „mamutė“. Dar senesnei moteriškei gali pasakyti „mociute“, bet kad savo mamai taip pasakytm – na, nebent mažas vaikas. „Mama“, ir viskas. Man labai šito gaila. To švelnumo, tos meilės dainose, ypač lopšinėse, yra apstu. Bégant metams jau nori, kad tau kas ir galvą paglostytų, ir gražų žodį pasakyty, bet tu jau to negirdi. Ir tau pačiam ji pasakyti savo mylimajam ar vaikui jau kaip ir „sarmata“.

Pabaiga

Jei kas norit pamatyti laimingą žmogų, tai esu aš – turiu puikų vyrą, turiu puikius vaikus ir turiu Dievo dovaną – dukros su žentu dukrą, anūkę Liepą. Mano dukra šiuo metu studijuoja Dailės akademijos menotyros doktorantūroje. Sūnus Skomantas – kariškis, nesenai grijo iš Afganistano. Kaip toj dainoj, parvezė man labai gražią kašmyro skarą. Antras sūnus – Tautvilas – skulptorius. Vyras, tarp kitko, buvo politinis kalinys, tad jam visi laisvės, tévnės ir tautos reikalai yra nesvetimi.

Mano namuose nekabo jokios juostos ir lentynos ar stalo kojos neišraitytos jokiais raštais.

Man dažnai sako: „Jézau, Veronika, tu neturi jokių molinių indų, o juk tokia folklorininkė.“ Žodžiu, jei esi folklorininkas ir dainuoji liaudies dainas, tai esi pasmerktas niekada nevalgyti su šakutėmis. Tik su mediniais šaukštais... Gyvenimas juk gerėja, ir man atrodo, kad galbūt darbo dainos, pie-menavimo dainos išnyks greičiau, bet kalendorinės dainos, kurios néra susietos su kokiu konkretiu veiksmu, gali gyvoti tūkstančius metų ir jos bus vis jdomesnės ir gražesnės, ir jas drąsiai gali dainuoti ir prie sidabrais apkrauto stalo.

...Koncertuoju ir su liaudiškais ansambliais, ir su džiazo muzikantais, ir su populiariosios muzikos atlikėjais, ir su kariniu orkestru, ir su styginių kvartetu. Aš tiesiog dainuoju

liaudies dainas, o ką ten daro aplinkui – tai jų sąžinės reikalias, bet jeigu jie tai daro jdomiai, talentingai, tai aš manyčiau, kad taip tik praplečia liaudies dainos ribas. Man dažnai sako, žinai, Veronika, tos liaudies dainos man nei gražios, nei ką, tačiau kai tu dainuoju su Petru Vyšniauskui, tai.... Bet taip sakydami jie taip pat neteisūs, nes dažniausiai visiškai nepažsta tos liaudies dainos ...

Tai jau kito pokalbio pradžia, kuriame su Veronika aptarsime pastaruju dešimtmecijų koncertines keliones, irašus, jdomiausius muzikinius projektus, kviesime savo mintimis pasidalysti jų dalyvius. Vis dėlto pirmieji šį kūrybinės veiklos tarpsnį vertins šios publikacijos svečiai – folkloro ansamblio „Ratilio“ vadovė, Lietuvos teatro ir muzikos akademijos (LTMA) docentė, etnomuzikologė Zita Kelmickaitė, tautinės kapelijos „Sutaras“ vadovas Antanas Fokas, LTMA etnomuzikologas, instrumentalistas, folkloro ansambliai „Ievaras“ ir „VISI“ vadovas Evaldas Vyčinas.

Zita KELMICKAITĖ

Pirmą kartą išgirdau Veroniką per televiziją, nes buvo kalbama apie kažkokią merginą, kuri Vilniaus universitete dainuoja liaudies dainas. Bet jstrigo tik tai, kad dainuoja ir todėl nusipelno televizijos dėmesio. O jau susipažinau, sužinojau, kas yra Veronika, pirmojoje ekspedicijoje – 1971 metais. Tai buvo Dubičiai, Varėnos rajonas. Priėjo panelė ilgom kasom ir atrodo, kad tu jau šimtą metų ją pažinojai.

Aš buvau Konservatorijos studentė. O mūsų kursas buvo toks „trinktelėtas“ truputį. Konservatorijoje visi sakė, kad tokio kurso kaip mes nebuvo 20 metų, nes visi labai mėgom dainuoti. Mes labai gerai visi mokėmės ir, pavyzdžiui, po fizinio lavinimo užsiėmimų persirengimo kambaryje plėšdavom liaudies dainas, rengdavomės, kelnes maudavomės ir visos traukdavom: „Jojau dienely tamšių nakteli...“

Iš kur tos dainos, iš namų atsivežtos?

Buvo Gražina Putrimaitė, Alė Kraucevičiutė – jos iš M. K. Čiurlionio meno mokyklos, o meno mokykloje, kai buvo kokios vienuoliuktokės, jas jau vežė į ekspediciją, jos jau tada visos žinojo, kas yra Vėlius. Aš tik pirmojoje ekspedicijoje susipažinau, tai jos jau buvo už mane pranašėnės, vis girdavosi.

Kaip dabar prisimenu – buvo organizuojama kompleksinė ekspedicija, susirinko 150 žmonių Katedros aikštėje ir priėjo prie mūsų, studentų, švytintis Vėlius, ir kiekvienu studentu tarsi sau lygiu kolega nuoširdžiai džiaugėsi: „Jūs dabar važiuosite rinkti dainų!“

O man keičiausia, baisiausia, pamačius ant kokios kėdutės ar kuprinės sédinčią amžinatilį Šimkūnaitę... Dieve, o ką gi čia ta moteriškė veikia? Tokia su lietpalčiu, ji man atrodė kaip kokia benamė. Sakau: „Jézau, čia dabar kas, argi priima čia tokius?“ O man sako: „Čia gi garsioji Šimkūnaitė.“ Aš tada ją iš arti pamačiau pirmą kartą.

Tie folklorinių ekspedicijų žmonės buvo labai įvairūs: pavyzdžiui, buvo toje kompanijoje linksmuolė filologė Bronytė (dabar – Bronė Stundžienė, Lietuvių literatūros ir tautosakos

Zita Kelmickaitė dainininkų Ratkevičių sodyboje, Kriokšlio kaimas, Dubičių ekspedicija, 1971 m.

instituto direktoriaus pavaduotoja), vienintelis kavalierius filologas garbanius keistu vardu – Bonifacas (profesorius, habilituotas daktaras B. Stundžia), grojės armonika visas vakarones. Vyrų buvo nedaug, bet visi ypatingi – kompozitorius Mindaugas Urbaitis, poetas Rolandas Rastauskas, režisierius Gytis Padegimas, altininkas Evaldas Vyčinas – visi su šortais, apželę, ilgais plaukais, kuriais papiktindavo visas kaimo boubutes. Sakydavo: „Atėjo toks bernes kap merga, visas ty apželęs, ale ir dainų moka, ir pagrot....“. Ir iškart įsileisdavo, nesvarbu, kad keistai atrodė, bet visi mokėdavo tuo surasti bendrą kalbą.

Tos kompleksinės ekspedicijos, kur susitikę skirtinį specialybų žmonės papildydavo vienas kitą, mums buvo dižiulis dalykas.

Štai tame kontekste buvo ir Veronika. Ji iš tų žmonių, kurių net nepažinodamas galėjai iškart pasakyti: „Man bėda, padék“. Kitiems taip nepasakysi. O jai gali išsiverkti ant peties, iškart. Kitas dalykas, kad niekada nemokėjo puikuotis, pabrėžti savo ypatingumo. Ji visa savo esme kaimo žmogus – atvira, paprasta, nepaprastai draugiška, beatodairiškai patikli, net, galima sakyti, šventai naivi. Tai yra kaimo žmogaus savybės. Tikra sodietė, kai atrodo, kad tikrai vyno upės apie jos namus teka.

Tie, kas tuomet važiavo į ekspedicijas, čia neišsiskyrė ir Veronika, buvo kupini beatodairiško dvasinio siautulio. Dabar, kai prisimenu, tai ir pati patikėti negaliu – tai linksmys-

bei mes niekas nevartojom alkoholio. Net nežinau, ar kam nors į galvą ateidavo nuvažiuoti ir nusipirkti vyno ar alaus dėžių dėžes. Jeigu kaimiečiai pavažindavo, tarkim, Aukštaitijoje įpildavo stiklinę alaus – išgerdavom. Ir kaimiečiai – mes matydamov yų akis – sakydavo: „Žiūrékit, negérę, o dainuoja visą naktį.“ Taip ir buvo.

Aduiškyje, atsimenu, mes jau visi buvom prisidainavę iki užkimimo, tai prasidėjo polkų maratonas, šokom iki aušros be perstojo. Ir mes su Veronika likom ilgiausiai – aš šokau tada su Regimantu Pranaičiu, o ji su kuo – neatsimenu. Ir iš kur tų jégų... Ir staiga, jau auštant, kažkokia mergina mane sugriebė su lietpalčiu, apsupo ir sako: „Bégam“. Pasirodo, kad mano suknelė, kuri buvo per nugara su užtrauktuku, jau visa atsitraukė, atsiknijojo, aš net nepajutau, tai kad nebūtų labai nepadoru, taip apsaugojo mane nuo striptizo...

Jau brékštant nuėjome į turgų. Tas turgus aptvertas, mes perlipome tvorą, nes ten suolai, stalai sudėti, sėdim ir dainuojam. Pradėjo į turgų rinktis žmonės – mums taip įdomu stebėti juos iš vidaus, o tie žmonės žiūri pro lentas. O mūsų koks penkiolika, ir dainavome mes gražiai. Staiga Veronika durniuodama atsistojo ant stalo ir, kadangi ten žmonės atvežė gyvulius parduot, tai atsistojusi užtraukė: „Ésk, karvute po pievą, nešk pienelio po viedrą...“ Ir tik visos karvės: „Mūūūū...“ Visi mirštam juokais, o tie žmonės nesupranta, kas čia darosi... Nusprendėme jiems padaryti įspūdį. Su-

stojome prie vartų iš abiejų pusių – o tie vartai mediniai, dideli, kai atsidaro, ir užtraukėm: „Sveiki gyvi, sveteliai...“. Kaimo žmonės veda tuos gyvulius ir nesupranta, kas čia yra, o mes kad plėšiam visi – mums smagu, mums antras kvėpavimas... O moterys, išsidėliojusios savo ryšulėlius, puolė neštį sūrio, kita medaus, agurkų. Joms stebuklas, kad čia jauni tokie – mes antro kurso studentai – ir senoviškas dainas dainuojam. Va tai tokia buvo pažintis su Veronika. Nuo to laiko jau mes ir nebeišsiskyrėm.

Atsimenu, sutikau ją vienąkart Gedimino prospektے – eina, visa švyti. Klausiu: „Ko tu čia tokia kaip rublį radus, švyti?“ Sako: „Įsimylėjau“. Taip ir nuėjo. Veronika yra tipiška lietuvių moteris, nešanti visus moterystės įžadus, kuriai tikrai labai svarbu namai, vaikai, jos vyras. Kantriai kenčianti be jokių feministinių pasireiškimų...

Veronika, pradėjusi dainuoti Vilniaus universitete, ekspedicijose, tampa Povilo Mataičio teatro nare...

Tuomet jis buvo profesionalus tarpininkas tarp sustandartinto dainų ir šokių ansamblio „Lietuva“ ir unifikavimui besipriešinančių vis aktyviai ir tvirčiau savitą balsą pradedančių reikšti folkloro ansamblį. Povilo Mataičio teatras buvo reiškinys. Jeigu jis būtų šiandien, tai visai kitaip jį vertintume.

Aš labai gerai atsimenu, kaip profesorė Jadvyga Čiurlionytė, dėsčiusi mums Konservatorijoje liaudies kūrybą (mes buvom paskutinis jos kursas), džiaugėsi ta pirmaja Mataičio programos dalimi: „Kaip gražu, kaip tauru, o antroji dalis, – sako, – tai taip sau – ten šokiai, „vakaruška“ tokia“. Visai smagi ta jų antroji dalis, bet archaikos visi buvo pasiilgę labiau. Taigi net profesorė atmetė tą buitinę muziką. Tas noras visą laiką tarsi pagražinti, sureikšminti, sukultūrinti, tarsi sušukuoti liaudies dainą buvo silpnoji Mataičio pusė, kurią nusvérė puikūs Dalios Mataitienės tautiniai kostiumai. Visi jau buvo ištroskė natūralumo, tam tikro atsivėrimo, ir, pavyzdžiu, Veronikos buvimas ansamblyje, jos spontaniškai, kuriančiai, improvizuojančiai natūrai buvo kaip savotiški pančiai. Šiek tiek pančių Veronikai reikia visada, bet jei žmogus 12 metų turi dainuoti „Oi aš pjaunu, pjobėjėlė“ arba „Oi tu eglele“ nuo tos pačios gaidos, negalėdama pakeisti tonacijos – tai čia jau buvo dalykas nekuriantis. Perdėm buvo išnaudojamas jos tembras – sodrus, tamsus, gilus... P. Mataičio sceninio monolitiškumo, ypatingo reikšmingumo siekis pavertė Veroniką ne dainuojančią improvizuojančią dzūke, bet rékiančią folklorininkę.

Aš manau, kad jai ir jiems visiems nebuvo leista improvizuoti – repertuaras buvo visiškai išmokstamas. Ir dar jį kiekvieną dieną reikėjo repetuoti, nors tą dainą moki, bet ateini 9 valandą į darbą ir turi repetuoti. Tai tas dalykas labai gyvenimą édė. Nors Veronika savo nuoskaudos arba didelio nepasitenkinimo niekada neišsakė. Vėl sodetiška prigimtis – su niekuo nesipykti, ant nieko blogai nesakyti, kaip yra – tebūnie, jau praéjo...

Mataičio programose Veronika vis dėlto įgavo tikros sceninės patirties – kaip scenoje elgtis, kaip būti – jau negalėjai scenoje sliūkinti, o Mataitienė išmokė visus dėvėti drabužius, ryšeti nuometus.

Jie daugiausia koncertuodavo Rumšiškėse – tai buvo ideali vieta, ir labai gerai, kad ta vieta buvo, bet jie visą laiką buvo aktoriai, jie negalėdavo ateiti prie minios, pavyzdžiui, koncertui pasibaigus, ir su minia padainuoti dainą. Jie visą laiką buvo tarsi už stiklo. Galbūt jie jau ir jautėsi aktoriai – juk po spektaklio personažai neateina su visais glėbesčiuotis. Tačiau čia, kai taip norėjosi, kad ta daina įsilietu, jie tokios misijos net ir neturėjo. Užtraukt čia pat dainą iš klausos – ne....

Tai, kaip Veronika dainavo, yra užfiksuota Folkloro teatro įrašuose. Bet kai jি išėjo iš teatro trupės, ji norėjo tarti savo, dainininkės, žodį, įrašyti savo plokštelę. Mes tą plokštelę rašėme gana sunkiai, nes aš norėjau, kad ji kaip tik labai laisvai dainuotų, kad improvizuotų, kad nedainuotų nuo to paties garso, kad ji leistų sau taip, kaip galėjo, kaip jai pačiai norėjosi, ir kad nerėktų – nes buvo specialiai pratinama visas dainas vienu tembru dainuoti. Ji pati prisipažino: „Tu prašydavai manęs kartot tiek kartų, kad manydavau – išbėgsiu iš tos įrašų salės ir tave pasmaugsiu...“. O Veronikos dainų kompakte, įrašytame miške, man paukščiukų buvo jau perdaug, nes jie kiekvienoje dainoje čiulba. Ne visas dainas dainuosi miške. Nors ir lopšinę gali kur po medžiu vaiką migdydama padainuoti... Man perdaug pasirodė fono.

Kokia Veronikos popularumo paslaptis?

Ji turi tiesiog dievulio duotą labai natūralų ir gražų balsą, kuris natūraliai rezonuoja, yra aksominio tembro, pakankamai garsus, neturi pašalinio – nosinio ar gomurinio kniurkimo. Ji atvėrė burną, ir viskas yra...

Ji yra iš tikrujų ta kaimo Marcelė, kurią visi žino, nes ji yra lyderė, ji yra vedlė, labai autentiško ir natūralaus kūrimo.

Yra du kaimo dainininkų tipai. Vienus per kelis kaimus visi žinodavo, be jų neapsieidavo. Kaimo žmonės visada pabrėždavo: „Jau Anelkos néra, ir néra vakaruškos“, „Jau Marcelės néra, ir néra šokį“, nes visi žinodavo, kas gražiausiai griežia, kas gražiausiai šoka, kas gražiausiai dainuoja. Ir patys dainininkai tuo didžiuodavosi. Viena suvalkietė, amžinatilė Dudurkevičienė, gyresi: „Mane net čigonai pasikviesdavo, pasistatydavo ant stalo, ir aš dainuodavau. Tokia paauglė buvau, piemenė, ir visi stebėjosi mano labai gražiu balsu.“ Tie žmonės neneigdavo, kad yra žinomi, būdavo drąsus, gyvi, smagūs visada.

Bet juk gali būti ir toks žmogus, kuris gyvena šalia ir moka dainų, bet jo niekas nežino. Jis galbūt yra ramus, galbūt nedrąsus. Kitas galbūt galėjo būti drąsus, bet jo gyvenimas toks sunkus, kad jis net niekada nebuvo vestuvėse. Suvalkijoje esu aptikusi tokią dainininkę, padainavusią daug dainų. Visi nustėro – jinai moka dainų? Iš savo tautosakos rinkimo praktikos daug tokų pavyzdžių žinau. Jei žmogus niekur néjo, tai niekas ir negalėjo pasakyti, ką jis geba, ką jis gali.

O Veronika kaip tik tas žmogus, aplink kurį gali suktis pasaulis, gali suktis žmonės, ji gali patraukti, ji gali juos vesti paskui save. Ir balso stipraus. Silpno balso žmogus gali būti labai individualus, bet jei néra stipraus balso, jis negali būt lyderis.

ATMINTIS

Ne tiek daug turim žmonių, kurie taip natūraliai tėsia tradiciją.

Kitas dalykas – turi priimti tradiciją, kokia ji yra, matyt, kaip ji vystosi, kaip ji kinta. Ją žmonės labai natūraliai priimdavo. Man labai gražūs buvo "Kupiškėnų vestuvių" pirmio Petro Zulono sesers žodžiai, kuri savo anūkės, kai ji atvažiavo iš Vilniaus, paprašė: „O tu padainuok, kokių ten dainų išmokai“. Ta dainuoja, nes kaip tik dalyvavo folkloriniame ansambllyje, tai ta bobutė sako: „Tai pala, čia mūsų dainos. Aš klausiu tavęs, o jūsų kokios? Kodėl jūs mūsų dainas dainuojat? Kokios jūsų laikų dainos?“

Vadinasi, kaimo žmogus supranta, kad dainos kinta. Tie dalykai kaip tik rodo, kad turi būti labai tolerantiškas ir pakantus. Kaimo žmonės yra labai tolerantiški ir pakantūs. Kai, tarkim, skirtingų etnografinių sričių žmonės važiuoja autobusu, na, pavyzdžiui, jie grįžta į Vilnių, ir aukštaičių, dzūkų, suvalkiečių ansambliai prisėdės pilnas autobusas, ką jie dainuoja? „Atskrend sakalėlis“. Jie dainuoja visas bendras dainas. Kai aš jų paklausiau, nes taip jau buvo nekart, kodėl jie taip, tai sako: „Bet tos tai mūsiškos, o mūsiškų tai

nemoka kiti“. Jie supranta, kad jei nori bendrai, tai turi dainuoti paprastesnę dainą, kad ir kiti prisijungtų. Tu negali prisijungti prie tikro aukštaičio, prie tikro žemaičio...

Veronika yra ta, kuri gali prie visko prisijungti, su vienais susijungi ir viena atsijungti, kai reikia. Jinai būna ir kartu, ir viena.

Veronika visus patraukia, nes gali apsikabinti ir dainuoti „Žygiuoja kareiviai per smėlį“ su santechniku ar su visiškai prasigérusiu Valkata. Jai jie visi – žmonės, jai nėra prestižinės ar neprestižinės publikos. Veronikai kiekvienas – draugas, bičiulis, brolis. Ji juos mato. Ji neteigia – dabar aš jums padainuosiu „Žydžia klesčia radastėlė“, arba – aš jums padainuosiu unikalią dzūkiską dainą apie obelélé. Tie vyrai, kiek pagérę, priims tame kaip draugę, jei dainuos tai, ką jie moka. Ir Veronika nusileis, padainuos su jais tą dainą, o tada jie išklausys su didžiausiu dėmesiu ir „Oi tu eglele“, o tada sakys: „Ot, boba su mumis dainavo, ot, balsas koks gražus“. O jau tada – „Vai žydék, žydék“ ji gali traukt, ir tie visi pusgirčiai gali klausytis.

Mes dažniau matome Veroniką televizijoje arba scenoje...

Birutė Didžgalvytė, Idalija Krikščiūnaitė, Regina Kazlauskaitė, Veronika, 1975 m., Dalios Mataitienės nuotrauka iš TMKM archyvo

Bet ji daug važinėja po rajonus ir ten nuvažiavus, pasibaigus kokiam renginiui, žmonės susėdė prie stalo nori bendrauti, nori dainuoti, nori buti. O Veronikos repertuaras milžiniškas ir neapsiriboją 30, 50 ar 100 dainų. Ji moka daugybę dainų, nes visą laiką yra tarp žmonių. Ir dėl tos priežasties ji yra kiekvienam prieinama.

Daugelis dailininkų atėjo į folklorą per Veroniką – nes jie išgirdo, nes ji bendravo. Ji prisėda su jais, nori – padainuos romansą, nori – padainuos tas dainas, kurias esi girdėjės, nori iš animacinio filmo – prašom. Ji neatsiriboa.

Veronika neatsinešė iš savo namų tiek daug senoviškų, kaip mes dabar įsivaizduojame, dainų – ji jas susigaudė ekspedicijose, ji išmoko iš kaimo dainininkų, kurie jai padarė įspūdį, ir atėjo į folklorinį gyvenimą jau su savo nuostata, su labai aiškiu gebėjimu pasirinkti, atmetti, vertinti... Kaimo žmogus nemoka vertinti, jis vertina kitaip, pavyzdžiu, kai dainininko paklausi, kuri daina graži, jis sako – ta daina graži, nes ji mena kažką gražaus.

Ir visiškai natūralu, kad atėjo visi jos „pasaulio muzikos“ projektai. Jos negalėjo nepastebeti džiazo muzikantai, nes čia atėjo nauja muzikinė materija. Tai jiems buvo naujas iššūkis, kaip ir Petru Vyšniauskui. Iš tikrujų – ne nauja, nes tos dainos buvo čia pat padėtos. Bet kol jų neigarsino Veronika...

Kartais sako, kad žmogus turi dainuoti tiktais sau ir nepaisyti publikos. Netiesa. Veronika kaip tik patraukia muzikantus savo visuotinumu, todėl ir naudinga visiems – „Vairui“ ir Žas’ams, Petru Vyšniauskui ir Pulauskui, Krašto apsaugos orkestrui ir kt.

Galbūt jai, kaip tokiai tikrai individualiai kūrėjai, vis dėlto kitą kartą trūksta žvilgsnio iš šalies. Bet vėl akcentuoju – ji yra tiek autentiškas žmogus, visu savo gyvenimo būdu, kad ji to nepajaučia... Jos gyvenimo ratus sukasi, ir ji néra ta šiuolaikinė prodiuserė, kuri galėtų viską susirikiuoti. Ji daug daugiau galėtų išlošť – net ir pinigų. Bet ji yra spontaniškas žmogus, ji tuoju pasiduoda, tuoju kuria, jai nepatogu atsakyti, jeigu kas nors nepatinka.

Ar galėtumėte daugiau papasakoti apie Jadvigos Čiurlionytės paskaitas?

Čiurlionytė niekada nebuvó folklorinė davatka, ji buvo labai plačių pažiūrų. Ji labai džiaugėsi, kad mes važiavome į kaimus, apsidžiaugė, kai pamatė, kad mes suprantam ir momam dainų. Nors ji niekada atvirai savo jausmų nereiškė. Kitas dalykas, net ir skaitydama paskaitas, ji folklorą pristatė kaip muziką apskritai. Folklorą galėjo sugretinti su Brhamsu, Griegu – kartais visai tolimalis dalykais. Kartais kokį ekskursą padarydavo, kaip jie su Baliu Dvarionu studijavo Leipcige. Ir ta daina jai nebuvó koks kaimo palėpés atributas. Tai buvo Muzika didžiaja raide. Todėl ir kurse visi mėgo liaudies dainas, mes visi dainuodavom iki pat studijų pabaigos. Baigėm Konservatoriją, buvo išleistuvės, o kitą dieną išvažiavome visi į ekspediciją. Ir aš taip apsidžiaugiau, kai tą patį padarė ir mano studentai – kai buvo Algis Klova, Rūta Goštautienė, Vida Šatkauškienė, Vida Aleksandravičiutė-Piekurienė – mes atšventėme išleistuvės ir ryte išvažiavome į ekspediciją, į Žemaitiją. Buvau jų kuratorė nuo pirmo kurso, tai pradėjome Žemaitiją ir baigėme Žemaitiją.

Antanas FOKAS

Kalbėti apie Veroniką yra gana sudėtinga ir atsakinga. Nes, savo veikla išvariusi didelę plačią vagą, ji liko šiltas žmogus, su kuriuo visada malonu bendrauti. Jos yra visur – renginiuose Mokytojų namuose ar pasidainavimuose festivalyje „Skamba, skamba kankliai“, Užgavėnių šventėje Rotušės aikštėje ar Rumšiškėse, kur ji vienu laikotarpiu taip buvo prigijusi, knygų pristatymuose... Jos veikla gana įvairiapusė ir žanru atžvilgiu – ji dainuoja ir archajišką dainą, ir su įvairiomis grupėmis, įvairiose scenose įvairaus amžiaus žiūrovams. Ir nenuostabu, kad ją žino ir jaunesni, ir vyresni, jos bendramžiai ir jos bendraminčiai – populiarus žmogus, vienaip ar kitaip, ir girdimas, ir matomas.

Pasakai „Veronika Povilionienė“, ir visi žino – bus kažkas susiję su liaudies tradicija, jinai nepradės nei paveikslų piešti, nei diskotekų vesti, nei romanų rašyti – jinai yra valtakiai, jinai yra Daina. Ta prasme, jinai yra tapusi dainos simboliu. Lietuviui brangiausias žmogus yra motina, tai ir ji yra lyg Dainos motina, tam tikra prasme – Dainų skrynia.

Ta jos energetika pulsuoja apie ją pačią – kur ji pasirodo, ten jos ir yra. Jai lyg ir nereikia reklamos, jai nereikia didelių investicijų, kad parodytų, ką daro. Jinai tyliai sau viską daro, ir tas darbas duoda tam tikrus rezultatus.

Ir tas jos paprastumas – su ja galima kalbėti apie bet ką, bet kiek, jinai visiems randa laiko. Ji néra tas žmogus, kuris sako: ateik rytoj, o rytoj vėl néra laiko... Su ja paprasta bendrauti, jinai yra šilta – žmogiška, nesužvaigždėjusi, todėl jai visur ir kviečia. O kitas dalykas – ji yra aktyvi. Tai jinai vieną programą rengia, tai kitą – tai Motinos dienai ką nors nori padaryt, tai parengti partizanų dainų repertuarą, tai su dūdū orkestru padainuoti. Ir šiaip susitikus: „Žinai, mes dar to nepadarėm, dar mano jaunystės laikų dainas reikėtu kažkaip išleisti ar aranžuoti – kažkokia programą parodyti“. Jai iniciatyvos netruksta, ir tai yra gerai...

Gal galėtumėte papasakoti apie Veroniką Povilo Mataičio teatre – ką ji davė teatrui, ką jai teatras suteikė?

Gal man netikėtų apie tą laikotarpi kalbėti, – manęs dar tada teatre nebuvó... Pradėčiau gal taiip: tuo laikotarpiu buvo ne vienas bandymas prikelti iš užmaršties mūsų tradicinės kultūros lobyną. J. Čiurlionytės bandymus paskui tėsė ir P. Mataitis. Vienas iš tikslų buvo prikelti daugiabalsį giedojimą – sutartinių įrašai išlikę tik 1936–1937 m., paskui kaip ir nieko nebéra, tad pabandyti jas atgaivinti ir pagiedoti scenoje P. Mataičiui labai rūpėjo. Tuo metu vyko aktoriaus meistriškumo, sceninio judesio užsiémimai, šokių repeticijos, davusios daug naudos kūno valdymui, scenos matymui, ansamblio pajautimui. Be abejo, kiekviename teatre tai yra svarbūs dalykai. Mataičio teatro laikų artistai mokėjo scenoje ir nusilenkt, išbėgti į sceną ir iš jos išeiti, bendrauti su publika ir išlaikyti kontaktą tarpusavy. Dabar, kai išeina į sceną ar nuo staklių, ar iš studijų suolo – tai yra kitas lygis, masinės menas, kuris visada ir liks masinės. O ten buvo teatras, buvo meistriškumas, buvo kažkokia kokybės kartelė, kurios negalėjai nuleisti. Buvo ten visokį dalykų,

bet buvo ir gerų, pavyzdžiu, – važiuojame kur nors autobusu, išlipame, ir žmonės sako – matyt, kad važiavo artistai. Ir savo išvaizda, ir laikysena artistai žinojo ir rodė savo vertę, brangino savo darbą. Tai nebuvo koks nors teatrūkštis, kur su tais pačiais džinsais ir lovoj miega, ir į sceną išeina. Žmonės iš šalies matydvavo. Dalia Mataitienė ypač žiūrėjo aprangos, su visomis smulkmenomis, ir žmonės išeidavo į sceną ne taip, kaip dabar – marškiniai pilkai balti ar baltais pilki, to tai nebuvo. Ta mokykla žmonėms išliko visam gyvenimui. Penkiolika mano tame teatre praleistų metų taip pat paliko žymę.

Veronikai tas laikotarpis buvo gana sudėtingas – tuo metu formavosi jos gyvenimas, jinai pati brendo po studijų ir kūrė savo šeimos pamatus, gimdė vaikus. Ji turėjo ir scenoje būti, ir šeimą auginti. Daug laiko praleido Kaune, ir jos darbas tame teatre buvo epizodiškas – tai jinai pasirodo, tai ir vėl ilgam néra.

Teatro vadovo P. Mataičio asmenybė nebuvo vienareikšmiška, jisai turėjo savo metodiką, savo specifiką, savo charakterio bruožus, požiūrių į artistus ir kolektivo parinkimą... Jisai ne tik Veroniką, bet ir daugelį to meto ryškesnių žmonių, tuos, kurie buvo labiau iniciatyvūs, stengési truputį pri-laikyti – jūs būkit, ateis dar jūsų laikas. O su tais, kurie buvo mažiau gabūs, siekė daugiau „pazūbrinti“, pasiekti tam tikrą lygi, todėl repeticijų vieniems būdavo perdaug, o kitiems jų nepakakdavo. Nepasakyčiau, kad Veronika buvo iš tų žmonių, kuriems nebuvo leista pasireikišti – jinai programose dainuodavo keletą dainų. Bet ji nebuvo tokia Veronika, kokią ją dabar išsivaizduojame – aktyvią, solistę, individuālybę. Jinai buvo viena iš kolektivo dainininkų.

Vieni dainininkai bandė liaudies dainos interpretavimą, dainavimo stilių įvaldyti iš įrašų – buvo daug muzikos įrašų klausymo, studijavimo: magnetofonas įjungtas ir turi pajauti dvasią. O Veronika lengvai tuos dalykus priėmė ir perprato. Ji turėjo savo repertuarą, atėjo su savo dainavimo tradicija. Vadovas formuodavo jos repertuarą iš to, ką pati atsinešė – pasiklausydavo tą ar kitą dainą ir paskui nuspręsdavo – dabar šitą dainuokim. Žinoma, buvo kažkiek korekcijų, kažkas pagludinta, kažkas labiau akcentuojama, bet vis tiek jinai jau buvo susiformavęs žmogus ir į sceną išejo be jokių didelių pastangų, natūraliai – tokia, kokia yra. Natūralumas jai ir padėjo.

Daug koncertuota rajonuose, kaimuose, kultūros namuose, kažkokiuose klubuose, išvažiuodavom koncertuoti savaitėi ir daugiau. Mūsų koncertinės programos buvo gana sudėtingos – ir sutartinių būdavo, ir solo dainų, baudžiavos laikų pasakojimų ir dainų. Tai buvo anaiptol ne pramoginės programos, daugiau didaktinės, šviečiamosios. Ateidavo įvairiausio amžiaus žmonių – ir seneliukų, kurie daugiau klausė, ir jaunimo, kuris daugiau kalba, bet kai uždainuodavo Veronika, iš karto pajusdavai salėje tam tikrą aurą – žmonės nutyla. „Oi ant kalno, ant aukštojo“ ir „Rūta žalioji“ buvo jos pagrindinės dainos. Kai ji savo „vargonais užpila“ – rodos, plaukai šiaušiasi, piestu stojasi – toks išpūdis. Tai jausdavosi – ji be jokių pastangų atsistoja, paeina į avansceną ir uždainuoja. Ji sugebėdavo mobilizuoti save ir publiką, per dainą pasiekti

tokį kontaktą, kuris, be abejo, ir jai sugrždavo, nes ji dainuodavo, publika klausė, o jinai tai jautė...

Dabar liaudies dainininkai išeidami į sceną susideda rankas kaip operos solistai, apsižiūri, ar jų klauso, ir po to jau užplėšia. O su ja buvo kitaip. Na gal tada tokas laikas buvo – juk nepalyginti 1975–1977 metų ir dabartinės aplinkos – publika visai kita buvo, meno supratimas kitas. Tada tikrai žmonės buvo atidesni, ir publikos bendravimas su atvažiuojančiais artistais, kurie ne taip dažnai pasirodydavo kaimuose, buvo kitas. Dabar požiūris lengvesnis: eina žmonės per balą kojų nesušlapdami, o tada būdavo to vargo – brisdavo kaip reikiant. Tokie išpūdziai iš Veronikos koncertinės veiklos, jos solinių numerių Lietuvijos folkloro teatro programose. Mes turėjome ir daugiau solisčių – kai Veronikos nebūdavo, tai dainavo kitos, bet ir išpūdis buvo kitas. Tai žmogus, sutvertas dainuoti, ir dainuoti tai, ką ji dainavo.

Mataičio laikais jinai ir pati brendo kaip artistė. Artistų santykiai su Mataičiu buvo gana sudėtingi, ir, matyt, ji vienu metu nusprendė, kad metas baigti su teatru. Po to, kai išejo, pradėjo jau laisviau reikštis kaip solistė, prasidėjo ir jos bendravimas su Petru Vyšniauskui, kitais menininkais. Matyt, jos požiūriu, reikėjo folklorą skleisti tautai įvairiausiais būdais – ir archajiška daina, ir truputėli perdaryta kompozicija, kad jaunesnės generacijos piimtų kaip savo kūrinį. Su „Vairu“ bandė transformuoti folklorą, dainą pateikti kitaip, kito sceninio įvaizdžio. Atsimenu, Palangoj, Vasaros estradoj, vasaros estradinių dainų festivaliuose – ir šukuosena jos pasikeitė, ir judesiai scenoj dainuojant...

Muzikiniai eksperimentai galbūt néra visi pasiteisinę 100 %. Kurių, žinote, kaip tévui vaikai – kiekvienas gražus, kiekvienas geras, bet žiūrint iš šono – vienas dalykas labiau pavykęs, kitas mažiau. Kiekvienas kūrybinis aktas, kontaktų su kitu kolektivu, su kitu muzikantu ieškojimas yra sunkus dalykas. Juk kiekvienas turi savo pasaulėžiūrą, kiekvienas kitaip supranta tą pačią melodiją ar dainą, o tu turi visus suderinti, įtikinti ir pasiekti kažkokį rezultatą. Tai natūralus gyvenimo dėsnis – kai kas geriau, kai kas prasčiau pavyksta, yra hitų ir daugiau ar mažiau vykusių variantų, bet visi jie gana įdomūs. Tai jos darbo rezultatas, jos supratimas ir pateikimas.

Manyčiau, kad jos bendravimas su Vyšniauskui ir vienam, ir kitam davé didelio kūrybinio polėkio ir improvizacijos laisvės, tačiau žanro tradicija buvo išsaugota. Jie parodė, kad dainą galima atliki daug laisviau nei ji būtų kokiam dainyne paskelbta, natom užrašyta, į kažkokius rėmus įkišta. Man labai patinka P. Vyšniausko požiūris į dainą. Teko daryti įrašus, kai Petras prideda saksofoną prie jau anksčiau Veronikos įrašytų dainų. Jisai tik pasiklauso, pajaučia dainos alsavimą ir iš kartoto: junk, rašom. Užgroja vieną, kitą, trečią kartą, po to balsus sujungia į vieną – išeina tarytum kažkoks saksofonų chorallas... ir atrodo, kad jis tos dainos orkestruotę girdėjo dar prieš peržengdamas studijos slenkstį. Ir Veronikai šitas Petro požiūris yra daug davęs dainos įvaldymui, jos formas pajutimui – kiek galima ją pratęsti, transformuoti. Iš čia gal išplaukia ir kiti jos eksperimentai, su kitais ansambliais ir atlikėjais.

Pabendravusi, pabendradarbiavusi su Petru, ji jau daug drąsiau jaučiasi – ar su „Blezdinga“ kuria programą, dainuoja

literatūrines dainas, ar su Paškevičiumi dainuoja baladę. Nėra taip, kaip pas mus įprasta – žiūrėti į liaudies meną kaip į kažkokį pamestinuką, kažkokį devintą pusbrolių. Ji dainą pakélė į lygavertes pozicijas su džiazo improvizacijomis, liaudies daina duoda pagrindą, plotmę tolesniams muzikos vystymui.

Bet, nepaisydama eksperimentų, kad ir su Žas'ais, – ji vis tiek turi savo kelią. Bandymai lieka bandymais. Bet ji sugebėjo išlikti ta šilta Veronika, dainuojančia „Oi ant kalno, ant aukštojo“, raudančią ar kykaujančią su vaiskais. Geriausias pavyzdys – pa-kaunės miškuose įrašyto dainos, akompanuojant miško paukščiukams, po kojomis traškant medžių šakelėms, dūzgiant vabzdžiams. Tai – jos natūralumo, laisvo bendarvimo su ją supančia aplinka proveržis. Jai natūraliai norėjosi gamtoje išlieti savo emocinę būseną – per dainą bendrauti su gamta ir ją supančiu pasauliu.

Veronikos balsas, kas per fenomenas?

Tai Dievo pabučiuotas žmogus, kuris sugebėjo tą bučinių atskleisti. Kitas galbūt ir numiršta nesužinojęs, kad galėtų tą ar kitką. Balsas nėra sugadintas – jinai natūraliai dainuoja. Kažin, ar ji žino ką nors apie gerklas – kaip jas atidaryti dainuojant, kaip balses tarti, kaip išsižioti, ką nuspausti, ką pakelti. Kai žmogui duota, tai nieko daugiau nereikia. Gal ir gerai, kad nei Mataitis, nei ji pati nesikreipė į jokius muzikos pedagogus. Kitas dalykas – ji jaučia dainą, o tai labai svarbu.

Ar kas galėtų Veronikos vietą užimti – ją turėdami jaučiamės labai turtingi... Ir tą stilistiką, ir dzūkišką monodiją – ar mes ją beturime, ar tiesiog mes dar turime Veroniką?

Čia kaip upė – nutekėjo ir antrą kartą į tą patį vandenį neįbrisi. Ir istorijos nesugrąžinsi, to 8-ojo ar 9-ojo dešimtmecio, – o jinai tuo laikotarpiu kaip tik ir buvo. Jai galbūt pasisekė, kad gyveno tuo metu, kai mums į liaudies dainos sąvoką sutilpo labai daug dalykų. Ne taip kaip dabar: paimi ir dainuoji – va, čia liaudies daina. Tuomet dainuot ir drąsos reikėjo, žinom, kaip į mus žiūrėjo, ir seklių būdavo, ir visko. Atsimenu, koncertavome kažkokiamame Aukštaitijos rajone per Vasario 16-ąją, sako, ten dar kažkas tuo metu ir trispalvę vėliavą iškėlė. Žinote, kas tai buvo tuo metu... O čia dar ir liaudies menas, susijęs su tuo metu smerkiama vadinančia nacionalistine ideologija. Dabar liaudies dainą bepigū dainuot, o tais laikais... Veronika sugebėjo įteigti sau, kad ji dainai reikalinga, ir daina jai reikalinga, todėl viena kitai ir padėjo.

Galbūt šiandien ir gims koks talentas su dar didesne gerkle, bet jis jau nebus tas, kas Veronika buvo tada. Jinai jau iрéžusi savo vagą, savo vardą dainos, tradicinės muzikos

Antanas Fokas ir Folkloro teatro dainininkės, 1982 m.

istorijoje. Aišku, labai ryškų. Kitas dalykas – tada buvo ir daugiau dainuojančiųjų, bet visi buvo jos šešelyje. Jinai sugebėjo būti aukščiau, garsiau, galbūt įdomiau negu kiti. Gal protingiai... Daug kas išeidavo į sceną ir pažiūrėdavo, ar jo klauso. Jinai nežiūri, ar jos klauso, jinai tiesiog pakyla ir dainuoja. Gal kitą kartą kaip sau dainuoja, gal toms gegutėms miške... Ir tai žmonės pajusdavo – būdavo, kalba kalba ir nutyla. Atrodo, padainuot nėra sudėtinga, bet kas gali padainuot, bet padainuot iš širdies – tai ne kiekvienam duota. Aš sakau tai, ką jaučiu, ką mačiau.

Kaip jūs pradėjote draugauti su folkloru?

Posūkis buvo netikėtas galbūt ir man pačiam – studijavau fortepijoną, Šiauliouose baigiau fortepijono specialybės kursą technikume. Su pianistu Romualdu Lukošium laužydavome fortepijonus grodami duetu populiaras to meto melodijas, direktorius mus pagavęs varydavo apsikirpt... (Tuo metu buvo madingi ilgi plaukai.)

Po to tarnyba sovietinėje kariuomenėje pučiamujų instrumentų orkestre. Man buvo likę tarnauti du mėnesiai, kai ten apsilankė P. Mataitis, ieškodamas žmonių, kurie galėtų pakeisti šauktinius iš tada įsikūrusios Liaudies muzikos teatro trupės. Buvaus suplanavęs gyvenimą visai kitaip – planavau važiuoti į Klaipėdą... tačiau nesigailiu. Pradėjės dirbtį teatre buvau koncertmeisteriu, vėliau ir inspektoriumi, bai-giau Konservatorijos Klaipėdos fakultetus ir tapau diplomuo-tu liaudies muzikos orkestrų vadovu.

Dirbdamas recenzijas, straipsnius rašydvadavau „Komjani-mo tiesai“ ir „Nemunui“, „Literatūrai ir menui“ apie popmuziką, įvairias grupes: „Police“, „Led Zeppelin“, Eltoną Džoną, Rodą Stewartą ir kitus, apie kuriuos dabar kiekvienas išmano daugiau, negu tie, kurie kartu su jomis užaugo.

Tuo metu ir literatūros nebuvu, nebent kokie lenkiški, čekų ar vokiečių žurnalai – gaudy davome tiesiog. Nors nuo vaisystės pradėta rinkti roko plokštelių kolekcija jau tada buvo skaičiuojama tūkstančiais. Varšuvos radijas buvo didžiausia laimė – pagrodavo kokią nors „ABBA”... jauteisi kaip danguje. Bet tai buvo toks istorinis laikmetis, o aš nugrimzdau į folklorą ir atsidavau jam. Pažindamas, kaip pianistas, klasikinę muziką, turėdamas kažkokius džiazo pagrindus ar popmuzikos istoriją išmanydamas, tai, ką įgyjau, vėliau panaudojau folklorinėje veikloje – vieną kartą sėkmingiau, kitą – mažiau sėkmingai. Susipažinau su tradicine muzika – su repertuaru, su regioniniais skirtumais, su vokaline, instrumentine muzika. Ir mano visas gyvenimas susijo su folkloru, tai tapo ir duona, ir kūnu. Ir aš nesigailiu.

Evaldas VYČINAS

Mano gyvenime Veronika išnyra maždaug 70-aisiais metais. Atsimenu vieną ryškų susitikimą – tai buvo keliautojo Antano Poškos vakaras, jis pasakojo apie savo keliones, o Veronika dainavo tame vakare, po to vakaronėje.

Dar atsimenu vakarą su Donatu Sauka, kai jis parašė ir išleido knygą „Tautosakos savitumas ir vertė” – buvau ją nusipirkęs, skaitęs, ir man padarė didelį įspūdį – atsimenu, Veronika pristojome prie Saukos, kad jis būtinai turi padainuoti: „Na nors vieną posmą...”, ir visaip, bet Sauka sukosi, sukosi ir išsisuko. Veronika nebuvó renginio vedėja, tiesiog iš salės pristojome. Ji tokios drąsos turėdavo. Visa tai vyko Ramuvoje, rinkdavosi dažniausiai M. K. Čiurlionio meno mokyklos salėje. Tokie pirmieji susitikimai, tada dar žiūrėjau iš šono. O artimiau susipažinome ekspedicijoje Aduiškyje.

Tai buvo mano trečioji kompleksinė ekspedicija, pirma – Gervėčiuose, antra – Dubičiuose ir 1973 metais Aduiškyje. Prieš tai, mokydamasis M. K. Čiurlionio meno mokykloje, su mokytoja Genovaite Četkauskaitė esu buvęs kelių dienų išvykose Merkinės ir Rudnios apylinkėse.

Iš Dubičių – Zita Kelmickaitė, iš Gervėčių – Norbertas Vėlius ir visa didžioji kompanija – Vacys Milius, Rimvydas Kunskas ir Antanas Tyla. Toje ekspedicijoje susipažinau su labai daug žmonių. Tai buvo mano pati pirmoji rimta kompleksinė ekspedicija, ir tiesiog kaip kirviu per galvą man buvo suduota. Ir J. Čiurlionytė buvo atvažiavusi,

Dormantas Guliokas, Mindaugas Urbaitis, Evaldas Vyčinas įrašinėja kaimo muzikanto D. Belejūno grojimą. Aduiškio ekspedicija, 1973 m.

ir Robertas Verba. Verba pristoj, kad mes su Mindaugu Urbaičiu būtinai turime jį nuvesti pas atrastus muzikantus. Tai, atsimenu, su „Volga“ važiavom pas A. Rinkevičių. Tas Rinkevičius buvo smuikininkas ir lumzdeliu grojo, mokėjo ir cimbolais skambinti, bet cimbalų nebeturėjo. Negana to, kad grojo, jis dar ir šoko – tai jiems labai patiko tas seniuko gyvumas. Viskas buvo nufilmuota, bet vargu ar kur nors panaudota. Tada statė filmą apie J. Čiurlionytę, kaip M. K. Čiurlionio seserį, ir ten man teko dalyvaut – paprašė, kad pasėdėčiau ant slenksčio, nostalgiskai, basom kojom, žiūrėčiau į bobutes. Graži buvo ekspedicija, tikrai. Turiu net nuotrauką. Bet čia ne apie Veroniką. Gal ir Veronika ten buvo, bet man ji neįstrigo, nežinau, gal ir nebuvovo...

Veroniką labai ryškiai atsimenu iš Adutiškio – tuomet buvo draudžiama vakaroti, net laužus kūrenti mums draudė. Po Kalantos įvykių Kaune ir kraštotoyrinės judėjimas buvo labai suvaržytas. Pirmą kartą nebe Vėlius vadovavo, jis buvo nušalintas, o vadovauti pavesta Bronei Kerbelėitei. Atsimenu, kad niekas nekreipė į tuos draudimus dėmesio, dar su didesniu įniršiu vakarodavom ir dar didesnius laužus kūrendavom palei Akmeną... Tokia pieva buvo, tai ten mes rinkdavomės, toli nuo mokyklos... Mes vienoje mokykloje gyvenom, o Vilniaus universiteto studentai – kitoje. Dabar nerandu to namo, gal jo jau nebéra. Buvau neseniai, bet neatpažinau Adutiškio – nuvažiuojti ir to paties jau nerandi, kažkaip keista, persistatęs visas.

Tai aš iš tos ekspedicijos Veroniką labai gerai atsimenu – mes su Mindaugu Urbaičiu kaip tik užrašinėjome Antanų kaime, o ten ežeras yra, bet mums niekad nekilo mintis (o gal laiko nebuvosi?) maudyti. Ir staiga žiūriu – mergos eina, traukia prie ežero, dvi seserys – tokios plepios abidvi, geraširdės, ir Veronika. Tai buvo neišskiriamos draugės – trisios vaikšiodavo. „I pirtį, – sako, – nenori?“ Na man, jauniai, su mergom į pirtį – kažkaip labai egzotiška, net minčių nekilo tokių. Taip ir nenuėjau aš į tą pirtį, neišdrjsau. Tai va. Po to, matau, jos jau gržta, įraudusios, patenkintos. Vėliau vakaronėse susitikdavom, ir visos tos dešimt dienų tikrai labai gražiai prabėgo.

Gal dar ankstesni mūsų susitikimai žygeiviams kelionėse – teko ir su Veronika keliauti. Sėdam į traukinį ir važiuojam kur nors. Kažkur netoli Žaslių buvo turistų bazė, tai ten dažnai vykdavo vakaronės – prie laužo dainuodavom, šokdavom. Tokios linksmybės.

Tai Veroniką anksčiau įsidėmėjote kaip merginą, ne kaip dainininkę...

Veronika buvo jauna, liekna, o dainas dainuodavo tas pačias, kokias ir dabar dainuojam – „lslék sakale“, „Šių nakty“, „Ne bet kokia aš mergelė buvau“, „Koki dzívai, koki do prajovai“, „lškasiau šulinelj“. Tokios paprastos vakarių dainos.

Vienu metu aš šiek tiek lankiausi Dainų klube – dabar neatsimenu, kur jis buvo, gal ant Tauro kalno Profsažungų rūmuose – tai ten ateidavo ir Veronika. Miesto Dainų klubui tuomet vadovavo Marytė Razmukaitė. Koks ten vadovavimas – tiesiog ji atnešdavo dainų. Aš ir dabar turiu namuose jos atspausdintų dainų pluoštelį: „Pasakai, mergela,

pasakai, jaunoji“, „Daumilių sodžiu daug jaunimo“ ir pan. Iš to klubo ir aš, ir Veronika mokam tas pačias dainas.

Tai Vilniuje buvo daugybė vietų, kur buvo galima susirinkti ir padainuoti? Ir Ramuva, ir Dainų klubas... Kas ten rinkdavosi?

Labai daug kas – tas pats Rimantas Matulis, Vladas Motiejūnas... Kol neišvaikė, Ramuva kiekvieną savaitę rinkdavosi M. K. Čiurlionio meno mokyklos Didžiojoje salėje, o koks mažesnis renginys – Mažojoje. Kai dar buvau moksleivis – dešimtoj, vienuoliktoj klasėj, tai man labai buvo patogu nueiti. Aš ten visą laiką matydavau tą pačią kompaniją – ir Jonas Trinkūnas, ir Alfonsas Andriuškevičius, ir Veronika. Visa ta senoji gvardija...

1975–1977 metais aš jau nutolau nuo folkloro. Nebevažinėjau į ekspedicijas. Bet dar kokiai 1973 ar 1974 metais buvo renginys, kur vėl Veronika labai pasireiškė. Mes patys įkūrėm Konservatorijoje Kraštotoyros būrelį, mane išrinko pirmininku, prabuvau metus, vėliau vadovavo Urbaitis. Konservatorijoje taip pat vykdavo vakaronės, mes kviesdavomės įvairius žmones – Česlovą Kudabą, Norbertą Vėlių ir kitus. Kartą sugalvojome surengti diskusiją apie liaudies dainų autentišką dainavimą. Pasikvietėme ir Veroniką – aš, jau kaip draugas, ir buvau įpareigotas ją pakvieti. Kitą, kas pažinojo, turėjo pakvieti vokalistų. Buvo tuometinis Vokalo katedros vedėjas Zenonas Paulauskas atėjęs, kviestas ir Virginijus Noreika, bet neatėjo, buvo Giedrė Kaukaitė ir dar gal kas iš jaunesniųjų. Mes dar buvome studentai, ir mums patiemis rūpėjo išsiaiškinti, kas yra tas liaudiškas dainavimas, apibūdinti skirtingą estetiką. Kodėl vokalistų toks vibrato, kodėl tarmės néra. Iš studentų daugiausia reiškėsi Zita Kelmickaitė ir Mindaugas Urbaitis. Nuo vokalistų daugiausia kalbėjo Paulauskas, net supykės: „Kaip nesuprantat, kad jūsų toks dainavimas – grubus, netašytas“. Tada šoko ir Veronika – ginti. Tai buvo labai ryškus, matyt, nemazai ir jai davės vakaras.

Buvom suorganizavę Konservatorijoje ir liaudies dainų dainavimo konkursą. Ir mane išstumė tame konkurse dainuoti. Aš vakaronių dainų tai nedainuosiu – išsirinkau iš Čiurlionytės rinkinio. Mokėjau ir tévo dainų, bet tai buvo gana populiarios kupiškėnų dainos: „Kad aš jojau per žalių gireli“, tokio lygio. Jas man atrodė „per žema“ dainuoti tokiaime konkurse, reikia kokios daug mažiau žinomas dainos. Aš nieko nelaimėjau, nes, kaip visada, tyliai išėjau, padainavau vos ne sau, o kiti nieko nesuprato... O laimėjo chorvedys – dabar jis, atrodo, yra Operos ir baletų teatro režisierius, Valius Staknys. Paskui jie įsivažiavo ir tokius konkursus rengė kelerius metus.

Vėliau gal ketverius metus su Veronika tik gatvėje susitikę pasišnekėdavom, bet daugiau nesueidavom.

Daugiau bendrauti pradėjome, kai aš ėmiau vadovauti folkloro ansambliams – apie 1983–1984 m. Gal Kazimierui Kalibatui kilo idėja, kad „lievarui“ reikia moteriško dainavimo pavyzdžio. Sumanėm pakvieti Veroniką – gal sutiks. Veronika tada dirbo pas P. Mataitį, gyveno Kaune, bet gana dažnai atvažiuodavo ir į Vilnių, nes P. Mataičio ansamblis rengė Vilniuje. Tai tėsėsi gal 4–5 metus. Buvo dvi paskatos –

Veronika koncertuoja su folkloro ansambliu „levaras“, 1985 m.

pamokos ansamblio moterims, antra vertus, ir Veronikai para-ma – neprošal jai buvo tie pinigai. Tuo metu Skaičiavimo mašinų gamykla buvo galinga, mokėjo atlygi ir kostiumams skyrė pinigų. Veronika dar atsivesdavo iš Mataičio teatro tokią Audronę, tai jos dviese pamokydavo ir sutartinių. Po Veronikos pabuvimo moterys išties tvirčiau pradėjo dainuoti, nemažai buvo džūkių ir daugelis tikrai neblogai perémė tą manierą.

Išėjusi iš Mataičio, Veronika pati pradėjo ieškoti kažkios veiklos. Mes dažnai važiuodavom koncertuoti į Kauną, o Veronika vis kviesdavo užeiti, tai iš tų pasišnekėjimų jos namuose Kaune kilo ir bendrų koncertų su Filharmonija idėja. Jie prasidėjo maždaug 1985–1986 metais. Iš pradžių mes dviese važiavome – jinai dainuodavo, aš demonstruodavau instrumentus, padainuodavau pritardamas kanklėmis kokią dainą, po to programą išplėtēme – buvo įtraukti ir ansambliai „Jievaras“, „VISI“. Vieną savaitę per mokyklas važiuodavom dviese, kitą – su „VISI“ ar mažesne ansamblio grupe. Po to ir vieni, be Veronikos, mokyklose koncertuodavom.

Filharmonijos direktorium tuo metu buvo A. Budrys, o jo pavaduotoju buvo V. Gaidamavičius. Jis sugalvojo, kaip praplėsti filharmonijos koncertų spektrą, kad gali būti ne tik estrada, skaitovai, vokalistai, kameriniai ansamblukai, bet dar ir toks variantas, ir jį labai palaikydavo. Aš su Filharmonija nuolat palaikiau ryšius – esu surengęs savo solo koncertų su altu, esu koncertavęs ir su kitais atlikėjais, gal dėl to pasiūlė ir šiuos koncertus. Tai tėsėsi iki to meto, kai Filharmonija pradėjo griūti. Kai baigėsi visos jos kolektyvų kelinės po Lietuvą, baigėsi ir mūsų.

Važiavom kartu su Veronika ir į užsienį. Pakviečiau drauge su „Jievaru“ vykti į Vokietiją, Norvegiją, porą kartų į liaudies meistrų stovyklą Telemarke, Norvegijoje, važiavome dviese.

Su Maryte Razmukaite, mano žmona Daiva Vyčiniene ir Dalia Krikščionaityte apie 2000 metus koncertavome Vokietijoje, Greifsvalde. Tai buvo paskutinis mano bendras koncertas su Veronika.

Dar papasakokite apie koncertus mokyklose...

Vidurinėse mokyklose koncertai būdavo ir jaunesniems, ir vyresniems moksleiviams, dieniniai ir popietiniai. Per vieną dieną – trys keturi koncertai 10–20 km spinduliu. Sakykim, Šiaulių rajone – Kuršėnai, Šiauliai, Meškučiai ir kokie Bubiai. Važiavom ne tik į paprastas, bet ir į profesinės mokyklas. Ten koncertuoti būdavo gana sunku – jiems negalėdavom dainuoti ramių, lėtų dainų, iškart šumulys salėj, tai būdavo paeiliui keletas ritminių dainų skanduočių. Ir Veronika čia su raudomis jau neprasidedavo. Šiaip visuomet, net ir mokyklose, būdavo ir raudū, ir karių istorinių dainų, ir visko. Vaikams Veronika visada dainuodavo lopšines.

Rengdavote šviečiamąsias programas?

Kartais jas organizuodavo muzikologas A. Puišys. Jisai mus pristatydavo, pats papasakodavo kokį epizodą apie pie-menokus, kaip jie gandyavo, o mes pademonstruodavom, kaip jie muzikuodavo, kaip dainuodavo įvairias daineles.

Tokio lygio muzikantai, pristatantys įvairių žanrų folklorą, mokykloms tiesiog dovana...

Atrodo, sovietmetis, o kaip tik su nepriklausomybe visa tai baigėsi. Tuomet to tautinio auklėjimo reikėjo daugiau ne-gu dabar. Čia akibrokštas kažkoks. Dabar viskas institucionalizuota, yra vadovėlių, mokymo priemonių, bet gyvybės néra. Gal kas ir važinėja po mokyklas, bet tikrai ne Filharmonijos padedami. Tada nuveždavo, parveždavo, afišas pakabindavo. Atlygis buvo simbolinis – penki rubliai už koncertą,

prieš tai – dar mažiau. Tik paskutiniaisiais metais Filharmonijoje atsirado pusiau privatūs vadybininkai. Jie ėmėsi iniciatyvos organizuoti koncertus su bilietais, jau nebe mokyklose.

Kas vertė važiuoti?

Iš dalies važiavome ir dėl pinigų, bet užsimerkę ir žiovaudami nedainuodavome. Visas tų kelionių repertuaras ir dabar man galvoje. Kai koncertai vos ne kas dieną, gali iutraukti vis naują dainą, pabandai – ne, neklauso šitos dainos, ir atpuola. Tokia atranka vykdavo nuolat. Kai prisimestu, kad daina kažkur labai pritiko, ir dabar norisi ją padainuoti. Pavyzdžiui, „Tupi gegužėlė, ląkštingalužėlė ant putinėlio šakos“ iš Juškų dainyno – prisimenu, Panevėžio J. Milčinio teatre pilnut pilnutelė salė, jau sédédamas negaliu dainuot, tai atsistojęs, pasikabinęs kankles traukiu tą dainą... Pilnutelė dramos teatro salė ir mes, du durniai, įsivaizduoj? Taigi ne teatras... Kokie dalykai buvo. Čia jau gal 1988 metai. Buvo tokius koncertus, kad sunku žodžiais apsakyti.

Mes tiek daug važinėdami ir koncertuodami įgijom tikrai labai gerą formą. Vieną žiemą, atsimenu, buvo 30 laipsnių šalčio, tai mums patarė apsvyvinti kojas laikraščiais ir kišti į batus. Taip dvi tris dienas ir tirtenom scenoje. Klausytai irgi šaldavo, bet sédėdavo. Tai tiek užgrūdino, kad koncertuoti pasidarė labai paprasta. Tai nereiškia, kad nesijaudindavom, bet ta patirtis labai daug davė – kaip kiekvieną kartą įveikti naujają auditoriją, vis naujają salę. Atvažiuoj, čia pat per 10 minučių apsirengi ir eini – jokiam prasidainavimui laiko nebūdavo. Veronika paprastai pasakodavo, aš mažai kalbėdavau, tik apie instrumentus ar pristatydavau savo dainas – iš kur, kokios jos. Po to dainuodavom – žemaitišką dainą, porą aukštaitišką, dzūkišką. Keisdavom dainas – viename konerte vienas, kitame – kitas, kad nesikartotų, kad patiemis nebūtų nuobodu. Stengdavomės dainuoti to krašto dainas, į kurį atvykdavome. Pavyzdžiui, Pasvalio rajone – pasvalietiškas dainas, pamokydavau Veroniką dainų iš ekspedicijų. Įsimintini koncertai – su „VISI“ ir Veronika Kauno kunigų seminarijoje 1988 metais, VU Kiemo teatro salėje – tai buvo tokios viršūnės. Diskutuodavom, kokia programa būtų įdomi, gerai klausyti. Pagal įprastą logiką reikėtų pradėti nuo archajiškesnių dainų, vienbalsių, sutartinių ir po to dainuoti daugiabalses, o praktika parodė, kad atvirkščiai. Kad kartais reikia pamaišyt, nes neklauso... Tos vėlesnės dainos – visos aukštaitiškos ar žemaitiškos – monotoniiškesnės, ir daug jų sunku išklausyti.

Veronika tose kelionėse dainuodavo be saiko – ir koncertuose, ir kelionėse autobuse, visiškai negailėdama savo balso, mažai kas galėjo tiek atlaikyti... O iš ryto atsikelia – ir vėl iš naujo. Tada buvo toks begalinio nesitausojimo laikas, nei užkimdamov, nei ką, buvo lengva.

Kokia Veronikos balso paslaptis?

Jis vidurinio registro, maždaug mecosoprano, ir turi labai gilių krūtininio balso atspalvių. Su ja labai patogu kartu dainuoti vyrams. Ir kai viena dainuoja, kiekvienas tonas turi labai daug obertonų, ir girdisi visas spektras, labai lengva įsivaizduoti visą harmoniją. Pavyzdžiui, taip dainuoja liaudies dainininkė Marytė Kuodžiutė-Navickienė. G. Četkauskaitė ir sako, kad ji dainuoja vienu balsu, o girdėti trys balsai.

Ir čia tas pats, kai labai daug virštonių, tai susidaro tokis fenomenas, kad, atrodo, dainuoja vienu balsu, o girdi visą harmoniją – tarsi kas pritarty, todėl jos vienos dainavimas visiems teikia labai daug malonumo. Jinai labai tiksliai žino savo aukštį, niekada jo nepameta, žino, kur skamba jos visi rezonatoriai. Dabar, kai pradėjo eksperimentuoti, dainuoti su visokiomis grupėmis – tai ne visada įmanoma. Nes čia pat dainuojant su fortepijonu ar kokiui kitu instrumentu, čia pat su kvartetu, o paskui solo, nebeįmanoma savo balso optimaliai panaudoti. Gal reikia daugiau patirties, paprasciausiai per mažą patirties dainuoti su pritarimu – kiek stipriai reikia dainuoti, tave dengia ar nedengia... Šito trūksta. Net kai ji dainuoja pritariant saksofonu, ne visada girdžiu žodžius – šiek tiek ji išlošia, šiek tiek ir pralošia taip eksperimentuodama. Ir didelių praradimų, ir kvailysčių būna. Kiekvienu atveju kitaip: ilgametis buvimas kartu su Petru Vyšniausku jau kažką duoda, jau kažkas limpa, jau ji žino savo optimalųjį registrą; projektai su kompozitoriumi V. Bartuliu visiškai kitaip, tai nauja ir, matyt, dar nesusigulėję. Reikia laiko tokiems dalykams.

Gal tokie projektais liaudiškąją tradiciją padaro priimtinę skirtingo skonio klausytojams?

Čia turėtų atsakyti tyrėjai, statistika. Aš, pavyzdžiui, nežinau, ar buvo tokius, kurie atrado folklorą vien dėl to, kad Veronika su kažkuo dainavo. Nepasakyčiau, kad kažko danguai atsiranda, kai folkloro pakaišoma į kitus žanrus, kuriu anksčiau nebuvo. Manau, kad čia yra išpūsta – dainuodami su rokeriais arba popsininkais patrauksite popsininkus prie liaudies kūrybos? Niekas nepasakys, ar ką nors patraukė, ar dar labiau atstumė. Néra tokius tyrimus. Vien tiktais besiklausančius, visiškai nesidominčius nei etnologija, nei istorija žmones patraukti prie folkloro tikrai neįmanoma, ne taip paprasta. Čia kaip oži tempt iš kopūstų daržo.

Parengė Saulė MATULEVIČIENĖ

MEMORY

VERONIKA

The new column "Memory" designed to document the Folk movement of the second half of the 20th is launched with a story on the most famous Lithuanian folk singer, Veronika Povilionienė. This is an autobiographical story, in which among other things she remembers her childhood in rural Dzūkija, the songs she heard there, the amazing outbreak of the singing tradition in the sixties at the University of Vilnius, her first public concerts, her experiences at region studies expeditions, and work at the Folk Theatre. She also shares her views on the promotion of the tradition culture nowadays. The other part of the publication consists of famous folk activists' memories of Veronika, who is known as the Song Mother in Lithuania and is often called by her first name only. They tell the stories of their friendships and collaborations with her as well as venture some original judgments on her work.

Antrieji „Aukso vainikai“: tarp liaudies dailės vertinimo sūkurių

Su vertinimo komisijos pirmininke, Kultūros, filosofijos ir meno instituto Sakralinės dailės skyriaus vyriausiaja mokslo darbuotoja dr. Gražina Marija MARTINAITE kalbasi Juozas ŠORYS

2006 m. gruodžio 16 d. Marijampolėje buvo suorganizuota antroji visos Lietuvos konkursinė liaudies meno paroda. Parodos rengėjas – Lietuvos liaudies kultūros centras, partneriai – Marijampolės apskrities administracija, Marijampolės kultūros centras, Lietuvos tautodailininkų sąjungos skyriai. Vertinimo komisijos (pirmininkė – dr. Gražina Marija Martinaitienė, narės – dr. Skirmantė Žeimienė, dr. Dalia Vasiliūnienė, Asta Giniūnienė, dr. Alė Počiulpaitė, Teresė Jurkuvienė, Laisvė Ašmonaitienė) sprendimu geriausiais metų liaudies meistrais pripažinti: vaizduojamosios dailės srityje – medžio skulptorius Kazimieras STRIAUPA (Dovainių k., Plungės r.), taikomųjų dekoratyvinų darbų grupėje – audėja, suvalkietiškų kaišytinių prijuosčių meistrė Valė BABINSKIENĖ (Vilkaviškis). Laureatams iškilmingai ant galvų uždėti patys garbingiausi šios meninės raiškos srities apdovanojimai – „Aukso vainikai“. Vaizduojamosios dailės srityje antraja prizininke pripažinta grafikė Odetta Tumėnaitė-Braženienė (Utena), o trečiąją premiją laimėjo medžio drožėjas Adolfas Teresius (Kauko r.). Taikomosios dekoratyvinės dailės grupėje antruoju pripažintas keramikas Vytautas Valiušis (Utenos r.), o trečiaja – daugiausia rankšluosčius audžianti Petronėlė Olendrienė (Tauragė).

Prieš aptardami antrujų „Aukso vainikų“ autorius ir jų kūrinius, apžvelkime bendrąją liaudies meno, kaip žanro, kaip istoriškai kintančios specifinės meninės raiškos būdo dabartinę situaciją. Veikia kelių tūkstančių narių Tautodailininkų sąjunga, jos skyriai (beje, sudaryti be aiškesnio teritorinių ribų apsibrėžimo, nesutampa su apskričių plotais), pluša beveik kanonizuotos asmenybės, gabūs liaudies meistrai, amatininkai, mėgėjai, niekdariai uždarbiautojai... Prikuriama, pridaroma, prigaminama, pritiražuoja ma daugybė... Ko? Liaudies meno ar...? Tautodailės? Ar darinių, paženklintų mėgėjiškumu, geru arba prastu amatininkiskumu, elementariu, tik bet kokiui būdu parduoti skirtu kiču? Išvairiomis šių pogrupių atmainomis, samplaikomis? Susiduriame ne tik su vertinimo, bet dar pirmiau, matyt, su įvardijimo keblumais arba, tiksliau sakant, su terminijos klampyne. Nors menotyrininkai yra, regis, atšipinę

estetinius „dantis“ ir pojūcius analizuodami akiratin pakliūvančius kūrinius (arba ju imitacijas), bet ar nebūtų pravartu atšviežinti savyokų ūki? Sistemiskai terminologiskai, pagal rangų lentelę pažvelgti, kas yra kas?

Visų pirmą, man gaila, kad nepaprastai sumažėjo dailėtyrininkų, besidominčių neprofesionaliaja kūryba, pajėgos. Kol kas naudojuosi šiuo terminu – tai kūriniai tų žmonių, kurie, formaliai žiūrint, neturi meninio pasirengimo, užbaigto meno mokyklos diplому. Atskira tema, dėl kokių priežasčių minėtosios pakraipos dailėtyrininkų sumažėjo. Užtektų vienos rankos pirštų tokiems dailėtyrininkams suskaičiuoti. Dabar yra laikotarpis, kai primityvioji dailė nėra madinga, tas metas dar ateis, gailėsimės, kad daug ką praleidome tarsi nemačiomis. Iš to kyla pirmoji bėda, kad stinka neprofesionaliosios dailės analizei skirtų straipsnių, todėl dažnai Jūsų minėtos ir neminėtos atmainos lieka be démesio. Kas be ko, yra įsigalėjusi ir didelė terminijos painiava. Vengiu tautodailės termino, nes manau, kad jis apima visą šalies kūrybą, t.y. ir profesionalią dailę. Kodėl, pavyzdžiu, Antanas Gudaitis néra tautodailininkas? Pukliausiai, nes jis buvo grynas lietuvis. Kita vertus, man kelia abejonių dailės matavimas, vertinimas pagal priklausymą konkrečiai tautai. Manyčiau, kad naudotinas liaudies dailės terminas, apibrėžiantis tam tikrą kuriančiųjų socialinį sluoksnį ir tai, ką vadiname tradicine daile. Tai dailė, turinti motyvų stilizacijos pobūdį; ji daugiausia vis dėlto buvo kuriama provincijos žmonių. Pirmasis tarp požymių – išraiškos primityvumas. Ir taip toliau, ilgai čia tektų juos vartoti. Žodžiu, naudoju liaudies kūrybos, liaudies meno pavadinimą ir naudosiu jį toliau. Ir tegu mano nuomonė kas nors pabando paneigtį – neturėsi nieko prieš, jei tai bus pagrįsta įtikinamais argumentais. Arba tegu bent pabando motyvuotai tuo klausimu su manimi ginčytis.

Tautodailės pavadinimo ištakos man labai suprantamos. Tais laikais, kai prasidėjo išsivaduojamieji sajūdžiai iš sovietinės priespaudos, žinoma, pirmasis tų veiksmų požymis buvo išdrįsimas viešai pasakyti žodį „tauta“. Iki tol buvo galima sakyti ir rašyti tik „nacija“. Paskui prisikasėm ir prie tautodailės kaip M. K. Čiurlionio ir kitų XIX–XX amžių sandūros atgimimo veikėjų naudoto termino, iргi pabrėžusio, įreikšminusio mūsų tautinę tapatybę. O dabar po tautodailės kepure jau slepiasi didžiulė mišrainė. Visos tos at-

„Aukso vainikų“ laimėtojai Valė Babinskienė, Kazimieras Striaupa ir kiti laureatai.

mainos, kurias išvardijote... Iš viso to aiškėja išvada, kuria galima įrodyti ir paskutinėja mūsų aptariama „Aukso vainiko“ paroda-konkursu Marijampolėje. Labai sunku rasti vertinimo kriterijus. Nes ten tilpo ir primityvioji liaudies kūryba, ir pusiau profesionali dailė, kurios kūrėjai yra pasimokę arba stipriai mėgdžiojantys profesionaliąją dailę, ir kūryba tų, kuriuos derėtų laikyti liaudies meno stilizuotais arba kičo darytojais.

Būtų aptinkamas ir toks tarsi suspaustas tarpsluoksnis – mėgėjiskasis liaudies menas...

Liaudies meistras laikau tuos, kurie nėra ragavę dailės mokslų. Tuos, kurie nesimokė dailės aukštosiose arba buvusiose aukštesniosiose mokyklose (technikumuose). Ten, kur mokymo procese supažindinama su žmogaus anatomija, su spalvų dėsniais, su visu tuo, kuo kurdamas remiasi profesionalus menininkas. Juk, pavyzdžiui, jis turi gerai išmanyti žmogaus sandarą, anatomiją, kad paskui sugebėtū tikslingai deformuoti žmogaus figūros dalis. Grynuolis liaudies menininkas, norėdamas pavaizduoti žmogaus figūrą, dažnai ją perkeičia atsižvelgdamas į norimą suteikti prasmę. Viena vertus, dailėtyrininkai dažnai mėgsta sakyti, kad liaudies menininkas padidina šventuko galvą todėl, kad kitaip padaryti nemoka, pasirinktame medžio gabale galva jam tiesiog netelpa. Atrodo, kad tai tik iš dalies teisybė – tiesiog jam ta galva pati svarbiausia, todėl ją ir padidina, o kojoms, rankoms, sijonams – kas lieka. Primitivistų kūryba išskiria formos, stilizacijos, natūros sampratos vienti-

sumu. Jie vienodai suvokia ir vaizduoja visas kūno dalis – jei kalbame apie figūrą. Jei tai yra dekoratyviniai motyvai (augalai, gėlės, įvairūs daiktai), atsižvelgiant į santykį su figūra, tam skiria skirtingą reikšmę. Reikia atsiminti, kad mūsų liaudies menui, ypač dekoratyviniam, architektūrai, memorialiniuose paminkluose naudojamoms gamtos formoms būdingas meistrų nenoras jas realistiškai vaizduoti. Tai yra kai kurių mūsų kaimyninių tautų liaudies meno požymis. Lietuviai jas stilizuoją, plokština, apibendrina, dekoratyvina. Tai stengiamės iškelti įvairių parodų vertinimuose, nes tai mūsų ryšio su senuoju liaudies menu tasa. XX a. atsirado ir tolydžio stipréjo kita kryptis – liaudies kūrėjo siekis prilygti profesionaliajai dailei ir tiesioginis mokymasis iš jos. Tai matome kiekviename šios sritys renginyje ir ypač spaudos iliustracijose. Kartais su apmaudu pamatau, kad propaguojamas toks kūrėjas, kuris mėgdžioja profesionalųjį meną, bet dažnai persistengia ir padaro arba rėksmingus, arba sugrubintus, negražius kūrinius. Be to, tenka pastebėti, kad turbūt visą lietuvių tapybą stipriai veikia vaizdinės komunikacijos priemonės. Televizija žmones pratinia prie ryškių, ypač suaštrintų spalvų, ir visa tai atispindi žmogui suvokiant koloritą. Dėl to ima kisti žmonių estetinė jausena. Be to, veikia ir tos komunikacijos priemonės, kurios atnešė kitų kraštų (ypač sovietmečiu – rusų) liaudies meno patirtį. Pavyzdžiui, Rusijoje buvo labai paplitę pasakų herojai, žaisliniai miesteliai vaikams, babos Jagos ir visokie kitokie dalykai. Jie po sovietinę erdvę lankstančius lie-

Kazimieras Striaupa.

Valė Babinskienė.

tuvius pripratino manyti, kad tai yra gražu, gerai, ir todėl jie savo kuriamus siužetus émë apkrauti tokiomis detalémis, kokioms jos yra natüroje. Panašaus vaizdavimo atgarsiu matéme ir aptariamoje parodoje. Tai daré ir Lionginas Šepka, bet jis tai pajungé tradicinés formos sampratai. Jis stilizavo tokias formas, to nepaneigsime – jų daug, bet jos suvestos į vientisa, stilistiškai vieningą visumą.

Dabartinéje liaudies kūryboje émë labai gauséti naudojamų elementų. Pavyzdžiui, stogastulpis – jo pagrindas yra statinio struktūra, o dekoras ją tik paryškina, papildo, bet labai saikingai, taupiai. Paskutiniuoju metu pastebimas siekis kūrinius perkrauti detalémis ir elementais. Dažnai dekoras ima gožti, ypač tai matyti architektúroje – tiek pastatų, tiek memorialinių paminklų puošyboje. Tai pastebima ir parodiniuose darbuose – ypač matyti noras kūrinj smarkiai padidinti. Tai svetima tradiciniam liaudies menui. Važinéjant po Lietuvą kapinése, šventoriuose galima išvysti gigantiško masto Rūpintojelius. Didžiulés skulptūros... Tai iš dalies buvo būdinga lenkų statulų plastikai – ne itin malonios veidų išraiškos, matyt, norint pabrëžti kančią, Rūpintojelio susirūpinimą žmonių likimais. Labai dažnai tokios veidų išraiškos tampa grimasomis. To lietuvių mažojoje liaudies skulptúroje labai retai tepavyks rasti. Kenčiantis ant kryžiaus Kristus arba parpuolęs po kryžiumi (retokas siužetas, bet kartais sutinkamas) – juose Kristus (arba šventasis) niekada nebūna išsiviepęs. Tradicinės skulptūros savybë – santūrumas išreiškiant žmogaus išgyvenimą. Rimtis. Santūriai išreikštasis jausmas. Apskritai, ir mes patys dabar labai keičiamés – rékiam, darkomés, ką tik norim išdarinéjam, nes dabar tai leistina. Mano vaikystés ir paauglystés metais kiekviena gatvėje sutikta moterišké būty pasakiusi – vaikeli, negražu taip elgtis!

Jau Paulius Galauné išskyré dvi liaudies dailés kategorijas – primitivujį ir pasimokiusių žmonių meną. Tarp pasimokiusių XIX a. pabaigos – XX a. pradžios mene atsiranda darbų, darytų amatininkų dailidžių ir stalių. Jie jau moka medj nuglaistyti, nulyginti, sugeba gerai dirbtį įrankiais, kai kurie iš jų – tobulesnés konstrukcijos. Tai tēsési ir véliau. Neminékim čia judojo sovietmečio, kuris jvedé savają siužetiką ir visa kita, kolektyvinj darbo metodą, taip pat ir kūrybos būdą, kai procesui vadovauja profesionalūs dailininkai. Esu ir aš lankiuusi tokius liaudmeistrių kursus, kuriems vadovavo Juozas Mikėnas, Marija Švažienė ir kiti dailininkai. Buvo toks metas, kai manyta, kad liaudmeistrius būtina mokyti meno... Dailininkų garbei reikia pasakyti, kad jie meistrus vis déltu orientavo į gyvają liaudies kūrybą. Tikindavo, kad tai gražu, išraiškinga, o dalis tų kursų lankytojų grėžiodavosi ir sakydavo – ne, tai negražu, noréčiau daryti taip, kaip, pavyzdžiui, Juozas Zikaras. Dar vienas pokytis, kad imituodami liaudies kūrybą jos maniera émë dirbtis pasimokiusieji dailés meistrai. Juk dabar didžiąją liaudies meno kūrėjų dalį sudaro žmonës, mokësi dailés mokyklose. Reiškia, keičiasi akcentai, ir dažname kūrinjyje matyti, ko liaudies meistras toje mokykloje yra išmokęs. Pavyzdžiui, vieną kūrinio dalį jis daro taip, kaip tai atliki priklauso profesionalui, o kita dalis tokia, kad matyti, jog jis gal praleido užsiémimus ar jų nebaigé. Yra dailininkų, kurie specialiai dirba liaudiška maniera. Imituoja tokj stilių todél, kad

nesenais laikais, ypač sovietmečiu, tai turėjo nemažą pasiseki-mą. Apie tai rašė spauda, spausdino darbų reprodukcijas, tai buvo giriama, nes tokia kryptis tiko ir valdžiai, ir „vartotojams“. Toks dvigubo patikimo pavyzdys – Ablingos skulptūrų telkinys.

Gal šiuo atveju išskirtina atskira ir specifinė liaudies meno raidos atmaina – tarybinis liaudiškumas? Socialistinio internacinalinio turinio, bet esą nacionalinės formos darbai.

Kalbininkų apmaudui, nevar-toju žodžio „tarybinis“, kadangi nebuvu jokių tarybų, nieko jos netarė ir su niekuo nesitarė. Tai buvo tik iš Rusijos importuoti so-vietai, todėl buvo sovietinis lai-kotarpis ir sovietinis menas.

XX a. ir ypač sovietmečio produktas – parodinė neprofesionalios kūrybos paskirtis. XIX a. gal koks vienas kitas mokslininkas, pasirinkęs liaudiškų skulptūrelį, nuvežė jas eksponuoti į prestižines parodas (žinomi tokie atvejai), bet ma-siškiau tai vyko jau XX a. O dabar kūriniai skiriami arba parduoti (kolekcionieriui, mègejui, dovanai), arba parodyti parodose (kartais tie siekiai sutampa). Parodinė darbų pa-skirtis nulémé, kad jais kone siekiama nenusileisti profesionaliajai kūrybai.

Ar tai néra „meškos paslauga“ jiems patiemis?

Iš dalies – taip. Viena vertus, malonu, kad žmogus daro kažką gražaus, išreiškia save (madingi dabar žodžiai!), nori būti pripažintas, bet vèlgi atsigréžkime į tai, kad pas mus trüksta tikrų liaudies meno vertintojų. Jei jų ir yra, jų krite-rijai irgi bùna įvairiopis. Pavyzdžiui, kai kurie masinio pobūdžio leidiniai, jų įtakos veikiami, rašo ir reprodukuoja tokius „menu“s, kad bent kiek rimčiau šioje srityje „besi-maudančiam“ nuo jų norisi bégti laukais ir labai garsiai rékti: „Gelbékit nuo tokio meno!“. Tenka matyti ir butus, ir bažnyčias, puošiamas tokiu menu, kad vaje vaje... Yra įvai-rių netgi „chaltūrininkų“, kurie važinéja po bažnyčias ir klebonams pigiau nei įprasta siūlo įsigyt su krikščionybe susijusių darbų, ypač popiežių atvaizdų. Jie labai neigia-mai veikia žmonių skonį, nes tuose darbuose iš esmés pro-fanuojamos ir spalvos, ir forma.

Tie klebonų įgyjami darbeliai, matyt, tiražuojami pagal vieną šabloną...

Be abejo, tai yra paveikslėliai, kuriuos sulanguoja, pas-kui padidina, nutapo labai ryškiomis spalvomis... Juolab kad žmonės jau pripratę prie ryškių spalvų, ir jiems tai gra-žu. O kai, pavyzdžiui, į vieną bažnyčią atvežé restauruotą dvylikos apaštalų tapybos ciklą, nutapytą Vilniaus meno mokyklos maniera, žmonéms buvo negražu. Sako, tokius pinigus sumokėjot, o jie kaip buvo rudi, tokie ir liko... O

Parodos-konkurso dalyviams koncertavo folkloro ansamblis „Žibinyčia“.

ryškių spalvų kičas yra plūste užplūdės bažnyčias. Iš dalies tai atsitinka ir todél, kad, matyt, ruošiant dvasininkus gal-būt jie menkai parengiami įvertinti ir atskirti menišką ir ne-menišką kūrinius. O kas moka, tas užsako muziką. Bažny-čių klebonai, stokodami pinigų, žinoma, nori, kad jos būtu gražios ir kad tai nebrangiai kainuotų. Beje, dabar jau ne visose bažnyčiose rastume vietos audėjų audinių. Atsime-nu, buvo užplūdusi nailoninių užuolaidų, iš kurių siūdavo baltuosius liturginius kunigų rūbus, kamžas, banga. Dabar jau atsiranda ir nérinių, bet kaimiškos drobės néra. Ko ir noréti... Nebéra jos – naudojami fabrikiniai audiniai. Puoštu tuo, kuo savo baltuosius skalbinius puošé mūsų kaimo žmo-nės (taip pat ir kai kurie miesto), miestelių bažnyčiose ma-zai beužtiksime.

Ar Jums visiškai aiškiai nusibréžia riba tarp vaizduoja-mo meno ir taikomosios dekoratyvinės dailės dirbinių? Gal esama pereinamujų zonų?

Sunkokas klausimas... Žinoma, teoriškai riba visai aiški – tai visiškai skirtinės išraiškos priemonės. Vertinant susi-daro tam tikrų keblumų. Kaip grupuoti vietas tarp skirtinę išraiškos priemonių darbų?

Dar labiau sutraukus, suspaudus mintj – kokiais esmi-niais kriterijais komisijos narės vadovavotės vertindamos parodoje Marijampolėje pateiktus kūrinius?

Komisija vienbalsiai pagrindiniu kriterijumi pasirinko ryšį su tradicine liaudies daile ir tai, kaip kūrinyje atspindi-mi regioniniai bruožai. Nors ir maža mūsų Lietuva, bet pa-stebimi labai ryškūs skiriamieji regioniniai liaudies meno požymiai. Žinantys niekaip nesupainios aukštaitiško sto-gastulpio su žemaitišku. Žiūrėjome, kaip mano minéti du pagrindiniai vertinimo kriterijai tiko eksponuojamiems kū-riniams, atrinktiems iš vietinių devynių apskričių parodų-konkursų.

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Neabejotinai pirmosios vietos priklausė žemaičiui medžio drožėjui Kazimierui Striaupai ir suvalkietai audėjai Valėi Babinskienei. Šie meistrai savo kūrinių grupėse buvo geriausiai.

Kuo papirko Kazimieras Striaupa? Kūrinių stilistiniu vieningumu. Meistras vienodai suprimitvino visas vaizduojamas žmonių figūras. Įvedė žemaičių medžio drožėjams būdingų, jų kūriniuose vos pastebimų, tarsi lūpų kampeliu išreiškiamą regioninių niuansų. Lyg būtų ir humoro, ir, kita vertus, aiškiai perteikiamo dramatizmo. Tai jis išreikšė figūrų forma. Tuo, ką profesionalus skulptorius daro visiškai sąmoningai – šešėlį deda ten, kur jam to reikia. O Kazimierui Striaupai taip išėjo natūraliai. Kūriniuose veikia šviesotamsa, personažų pozos, judesiai padeda išreikšti tai, ko jis nori. Dar nežinodama meistro pavardės (sąmoningai nežiūrėjau į lapelius su autoriu pavardėmis), be galio nudžiugau, kad jo kūriniuose iškart pajutau žemaitišką specifiką. Kone vieningai surikome, kad čia žemaitis ir niekaip kitaip... Kodėl? Visų pirma, tik Žemaitijoje aptinkamos grupinės kompozicijos su liaudies papročiais ir buitimi susijusi vaizdavimu („Paskutinė vakarienė“). Kazimieras Striaupa tai daro intuityviai. Labai gražiai pats pasakė: „Palaidojau žmoną, likau vienas, kažką reikia veikti, tai aš pradėjau drožinęt“¹. Aišku, kad jį mokė liaudiškoji Žemaitijos skulptūra. Niekas kitas – jokių dailės mokslyų niekada nėra ėjęs, iki pensijos dirbo vairuotoju. Mokėsi iš to, ką matė aplink save. Ir pats panašiai darė, tik savitai, remdamasis savuoju matymu. Ir jam tai pavyko padaryti, jam tai išėjo. Pavyzdžiui, šventojo rankų jis nesistengė išdrožti taip, kaip turi būti, į savo rankas irgi vargu ar žiūréjo... Darė taip, kaip jam išėjo. Mokėjo tai padaryti – iš to natūralus kūrinių vientisumas, tam tikras stiliaus išbaigtumas. Moka gražiai, išraiškingai sudėlioti kūrinio figūras erdvėje. Jeigu Kazimieras Striaupa ir toliau taip kurs, nebandys žvalgytis į profesionalų kūrinius ir daryti, kaip jie, viskas bus gerai. Turėtume sulaukti ir daugiau brandžių kūrinių.

Per apdovanojimą minėjau minusėlį dėl eksponavimo – kitą kartą eksponuotojai, kai turės daugiau patirties, gal supras, kad liaudies skulptūrą visada reikia eksponuoti truputį aukštėsiame lygyje. Ne žmai dėti, pažemėje, bet pakelti aukščiau, nes skulptūrėlės visada stovėdavo aukščiau, ir žmonės jpratę į jas žiūréti truputį iš apačios. Dėl to liaudies meistras ir stengiasi padidinti šventojo galvą, kad perspektyvoje ji pasidarytų reikiama dydžio. Be to, truputį kenkė per menkas apšvietimas. Koridoriuje, kur buvo eksponuojama skulptūra, reikėjo rodyti tapybą, ji būtų buvusi geriau matoma, bet tiek jau to...

Buvo graži sąšauka tarp Valės Babinskienės suvalkietyškų kaišytinių prijuosčių ir per laureatų apdovanojimą dainavusio Marijampolės folkloro ansamblio „Žibinycia“ (vadovas Žydrūnas Rutkauskas). Vėliau paaiškėjo, kad dalis ansambliečių prijuosčių būtent jos ir buvo austos. Ansamblio programa labai darniai siejosi su renginio atmosfera. Džiauguosi, kad Sūduvoje (beje, gavau pastabą, kodėl jos žmones vadino suvalkietyškais – kai kurie iš jų dabar ēmė kratytis šito apibūdinimo) esama ansambliai, atsisakiusių buvusių

bjaurių kičinių vadinamuų tautinių drabužių, išaustų iš putliųjų verpalų siūlų. Juose būdavo jaustos baisiai didžiulės, bjaurios citrininės spalvos tulpės. Dabar pereita prie normalių proporcijų dekoru, prie Sūduvai būdingų spalvų.

Nežinau, kur ir kaip Valė Babinskienė mokėsi audimo meno, bet ji turi neabejotinai nepriekaištingą skonį, žino, kaip raštus reikia komponuoti. Turbūt pasižiūri ir į šaltinius, nes yra raštinga ir šviesi moteris, bet ji žino, iš ko žiūréti ir kaip tai pritaikyti pačios kuriamiems audiniams. Pasakojo gražių dalykų, pavyzdžiui, kad ji savo audinius negailestingai išskalbia. Kas iš to? Susivienodina pynimo dygsniai, antra – audiniai išlaiko egzaminą. Išlaikys spalvą – gerai nudažiau...

Kuo tradiciniu regioniniu išskiria jos audinių spalvų parinkimas?

Tai yra labai regionui būdingas parinkimas. Ypač turiomenye jos kaišytines prijuostes, kurios yra nepaprasto grožio. Tiesiog siela atsigauna į jas bežiūrint... Bet visuomet šiek tiek širstu, kai išvystu, kad suvalkietyška prijuoste juosama žemaitiškomis ar aukštaitiškomis juostomis. Ir dažnai padidintomis! Jie turi savo! Ydinga praktika, kurios pėdsakų galima aptikti visoje dailėje, – gigantomanija, noras padidinti esą tam, kad geriau matytuši. Nagi liaudies meno kūriniai ir dirbiniai to nesiprašo, jie turi būti tokie, kokie yra.

Manau, kad ir parodos–konkursu prizininkai laukia atsileipimų.

Odeta Tumėnaitė-Braženienė kuria liaudiškos manieros grafiką – lino raižinius. Kai į Aną pasaulį išėjo marijampolietas Romanas Krasninkevičius, gerų profesionalų grafikų Lietuvoje liko šykščiai. Odeta Tumėnaitė-Braženienė, kurdama siužetinius paveikslus, papirko nuoširdumu, jos siužetai dažniausiai paremti dainos motyvais, religiniaisiai vaizdiniais, netgi buities realijomis, bet visa tai jos kūryboje yra tarsi geraja prasme išnarstyta ir naujais meninės prasmės ryšiais vėl susieta į visumą. Patraukia jos kruopštumas, mokėjimas elgtis su linijomis, tiksliai jas brėžti, derinti. Augalijos formos, peizažai – visa tai labai stilistiskai vieninga ir padaryta su dideliu skoniu ir išmone. Natūralizmo jos grafikoje nerasisime. Yra sasajų su senaja liaudies grafika, pavyzdžiui, vaizdo dėstymas atskirais epizodais, tarsi registras. Saikingas ir skoningas užrašų naudojimas. Žemaičių grafikoje tai lyg jprasčiau, bet ir šiai autorei, nors ji ir uteniškė, netrukdo. Ji renkasi vaizdinius motyvus, kurie yra meniškai įprasminti.

Adolfas Teresius tradicinę liaudies meną stilizuoją, savaip perkuria, mėgsta išdailinimus, darbų spalvingumą. Privalumas, kad dirbdamas sugeba suteikti jiems vieningumo. Moka gerai komponuoti. Patinka, kad jis nesiima pernelyg didelių gabaritų skulptūrų, todėl tie maži ploteliai, kurie sudaro jo kuriamas figūrelės, nebūna plastiskai tušti. Išdidintų skulptūrų bėda ta, kad atsiranda labai dideli paviršiai, kurie visiškai nieko nereiškia. O Adolfas Teresius tradicinę liaudies kūrybą perkuria savaip, bet nenusižengdamas pagrindiniams jos principams. Dar patiko, kad jis gražiai perteikia personažų emocines būsenas. Tai vienas

iš stipriausiuojų kūrybos aspektų šalia skoningo, išraiškingo dekoratyvumo. Išties jo kūryba remiasi pabrėžtu dekoratyvumu. Dailininkai profesionalai XX a. aštuntuoju dešimtmeečiu mus pripratino manyti, kad visas mūsų liaudies menas, ypač medinė skulptūra, yra nusišéręs, nespalvingas. Kai Monika Bičiūnienė nuspaldino M. K. Čiurlionio kelią, prisimenu, kaip dėl to kai kurie kultūros žmonės piktinosi. Sakė – vaje, koks čia kičas! Iš tikrųjų liaudies žmogui spalva, jos panaudojimas buvo gražu. Visa bėda, kad dailininkai susidūrė ir atrado liaudies meną tada, kai jis lietaus ir vėjo jau buvo paveiktas ir iš tikrųjų nusišéręs. Ir mums bandyta įteigti, kad tik toks jis gali ir turi būti. Adolfas Teresius tėsia mūsų medžio skulptūros spalvingumo tradiciją su itin pabrėžtu dekoratyvumu. Gražiausia, kad jo kūrinių koloritas nėra rėksmingas, jis suderintas, spalvų kokybė vientisa. Ir tai yra jo stiliums stiprioji pusė. Tas emocinis išraiškingumas, kai tiesiog visiškai pabrėžtai, atvirai jis perteklia, jei galima taip sakyti, šventukų šventumą.

Jis yra gimės Žemaitijoje, bet gyvena netoli Kauno. Ar dar jo darbuose jaučiasi regioninės ypatybės?

Be abejo. Tai ypač pastebima jo „Šv. Jurgio“ skulptūrėlėje. Ta skulptūra turi ir santūraus komiškumo, kuris būdingas žemaičiams menininkams. Skulptūros slibinas, tiesą sakant, yra gana linksmas... Ir pats Jurgis tarsi sako – imsiu ir jdursiu, ir ką? Ir tokia truputį naivoka, truputį „panienka“ vaizduojama šios kompozicijos karalaitė... Arba skulptūra „Šv. Mykolas ankangelas“ – visa jo stovėsena lyg turi užslėptą komizmo... Puiku, kad Adolfas Teresius jaučia ribą, kurios peržengti negalima. Vyras turi neblogą skonį ir meninę nuojautą.

Vytauto Valiušio keramiką su visa spinta mielai būtume išsivežę į Vilnių... Ir paskui, matyt, susipešė dėl jo darytų puodų... Ir apie jį galiu pasakyti panašiai, kaip ir apie anuos. Nė vienas iš jo darytų puodų nėra pernelyg padidintas. Jei kartais ir būna kiek padidintas, tai turint aiškų ir konkretų tikslą. Nuorodą, kad jie yra skirti dideles talpos reikalaujantiems produktams laikyti. Graži ir puiki jo juodoji keramika, kuri veikia būtent forma ir siluetu. Grynas, švarus, paprastas siluetas. Prie indo formų subti-

Konkursinės parodos Marijampolėje dalyviai.
Vertintojai, žiūrovai, sirgaliai... Alės Počiulpaitės nuotraukos.

liai pritaikytas dekoras. Tradicinės lietuvių liaudies kūrybos ir apskritai kiekvieno gero taikomojo meno pagrindinė teigiamybė yra ta, kad dekoras nelaužo formos, yra jai pritaikytas ir ją pabrėžia. Vytauto Valiušio keramika yra būtent tokia. Ji buvo labai gražiai eksponuota – nepatinigėta atgabenti liaudišką indaują, puodai joje gražiai ir apgalvotai sustatyti, parodyti jų spalvų ir formų kontrastai ir sąšaukos. Jei neklystu, šio keramiko uteniškio, tiksliau, leliūniškio, mokykla buvo šio krašto senieji keramikai, kurių kūrinių jis yra pririnkęs ir įrengęs pasiekimą regione turintį muziejų. Matyt, Vytautas Valiušis šia mokykla labai gerai naudojas. Nežinau, ar yra baigęs kokią mokyklą, bet jo atveju tai net nesvarbu, nes jis moka dirbtį tradicinėmis technologijomis, bet šiek tiek įveda ir savo eksperimentinių elementų, jie darniai išsilieja ir papildo darbų išraišką ir visumą. Daro įvairios formos ir paskirties

puodus, skirtus ir biralams, ir pienui, ir daug kam kitam laikyti. Saikingai naudoja ornamentiką.

Petronėlės Olendrienės yra pats geriausias, koks tik gali būti, ryšys su tradiciniais audiniais, kurie remiasi mums atprastu įvertinti gražiu natūralaus lino deriniu su balintu linu arba medvilne. Koks begali būti gražesnis pavyzdys? Matyt i kompozicijos tikslumas (taip būna liaudiškuose rankšluosčiuose, drobulėse), saikingas rašto traktavimas, motyvų parinkimas (juose nėra nieko, paimto iš šalies, prisigraibstyto iš svetimų). Apie Petronėlę Olendrienę galima pasakyti taip pat, kaip ir apie Kazimierą Striaupą – mokė pats audimas, būdingas jos gyvenamajam kraštui. Tiesa, buvo j audinius įvedusi intarpus, lyg kažkokius vaizdinėlius elementus... Gali būti, jie man nekludiė.

Bendresnė bėda, kad mes, lietuvių, turbūt pradėjome tingeti arba nebemokame vertinti subtilių ir neréksmingų dalykų. O juk liaudies menas būtent ir yra subtilus, neréksmingas. Pavartosių jam apibūdinti ir labai neliaudiškų žodžių – elegantiškas. Labai gražūs tie jos smulkučiai, mieli akiai raštai.

O kas dar įstingo atmintin iš tų, kurie nepateko į prizninkų trejetus?

Iš neapdovanotųjų dar verta išskyrimo lazdijietė Saulė Lazaravičienė. Jos šiaudiniai sodai – iš nedažnai daromų kategorijos. Ji dzükė, ir ji moka tuos sodus daryti. Gražiai, skoningai, papildydama siūlų pumpurėliais.

Iš metalo apdirbėjų, kalvių išskyriame vilnietį Evaldą Kapčią. Kodėl? Todėl, kad kitų meistrų darbai buvo truputį perkrauti, daugoka elementų, arba jie buvo kitokie (kilpelės, pumpurėliai), tarsi atėjė iš kitos operos. O Evaldo Kapčiaus dekoratyvinės viršūnės (nebūtinai – kryžiai), taip, kaip jis komponuoja, buvo būdingos Žemaitijai. Galima sakyti, kad jis pasinaudojo žemaičių liaudies meistrų patirtimi. O iš kur jis kilęs? Gal turi giminystės sąsajų su žemaičiais? Rašoma, kad gimės Vilniuje... Gal pavažinėjo po Žemaitiją? Jo darbai patraukė paprasta kompozicija, santūrumo. Jo darbuose – tik keli elementai, bet jis žino, ką su jais daryti. Gražūs išraiškingi siluetai, geras konstrukcijos ir dekoro derinys. Pavyzdžiui, tokia pagrindinė konstrukcija: stiebas, širdelės motyvas. Ir ką jis padaro? Įveda į šią kompoziciją kelių rūsių spindulius ir to užtenka. Palyginkite su kitų kalvių dirbiniais, kur visko kur kas daugiau. Gražu, bet to gražumo perdaug. Perkrauta. Be to, labai plonyčių elementų įdėjimas dirbinj daro nelabai patvarų.

Dabartinės memorialinės skulptūros, pavyzdžiui, kryžių kamienai dabar labai dažnai smulkiai išrantomi. Niekad to nedarydavo kaimo žmogus, ant artimųjų kapų statės kryžių, nes žinojo, kad per dešimt metų tokius kamienus paplaus lietus ir jie supus. Neapsimoka daug dirbtai tam, kad lietus supūdytų. Randame daug kryžių, kurių smulkiosios detalės nulūžinėjusios, todėl jie pasidaro negražūs. Kam tai daryti? Tai žinodamas, išmintingas meistras tiesiog kryžiaus neperkrauna detalėmis. Deda tai, kas išliks.

Svarbu, kad papildomas dekoro detalės neužgožtų pagrindinių elementų, esminės kūrinio sėrangos.

Aptarėte kritusius į akį darbus, o kas nusipelnė kritinių pastabų?

Jei laikytumėmės vien tradicinio meno konteksto, kai kuriuos autorius galėtume peikti ir sakyti, kad jie nuėjo per toli. Tačiau jei kai kuriuos darbus priskirtume mėgėjų meno kategorijai, sakytume, kad viskas gerai. Konkrečiai tai turėčiau pasakyti apie šakietės Birutės Jakšienės tapybą. Ji orientuota į norą perteikti realias gamtos formas. Liaudies menui tokie peizažai nebūdingi, nors ji truputį ir stengiasi pastiliuoti. Tokie peizažai priskirtini mėgėjų meno kategorijai. Jos tapyba visiškai nebloga, bet tai mėgėjų meno reiškinys.

Vytautas Ulevičius yra didelis meno dekoratyvumo mėgėjas. Smulkina formą, dekoratyvina, daug ką ima ir iš Abalingos, ir iš Liogino Šepkos stiliumi. Ir iš kitų. Miela maloni suvenyrinė medžio skulptūra.

Renkantis kitus kriterijus būtų galima labiau girti kitus liaudies menininkus.

Ko linkėtumėte būsimiems „Aukso vainikams“?

Gal reikėtų ateityje kūrinius labiau grupuoti. Būtent pagal išryškėjusią perskyrą: liaudies kūryba ir mėgėjų menas.

Siūlytumėte daryti griežtesnes atrankas apskričių parodoje-konkursuose?

Gal ne griežtesnes, bet kryptingesnes. Vertėtų kūrinius labiau diferencijuoti. Atėjo tam laikas. Jeigu nepavėlavom. Jei jau nenuėjom į lankas. Klaimdam nuolatinėje specjalistų stokoje. Teko patirti, kad daugėja žmonių, kurie ēmė svarstyti, ar kuri kūryba lietuviška, ar ne. Ima stigti darbuose mūsų kraštui, istoriniams regionams būdingų bruožų. Tai vis labiau pradedama justi, nors niekas nepeikia žmonių, kurie netęsia tradicinės liaudies kūrybos, bet pageidautina, būtų geriau, jei jie sudarytų atskirą meninės raiškos grupę. Tada būtų aiškesni vertinimo kriterijai. Juk dažnai mėgėjai būna verti pagyrimo už gražias pastangas užsiimti kūryba. Galima juos suprasti, kai sakoma – o kodėl aš savo kūrybą turiu būtinai primitivinti? Gal aš noriu taptyti taip, kaip, pavyzdžiui, Antanas Gudaitis. Niekas to negali uždrausti, tapyk, bet kai tokis autorius atsiduria greta grynojo liaudies meistro, nėra ką daryti, nes atrodo nekaip. Lygiai kaip liaudies meistras atrodo prastai, kai atsiduria greta profesionalaus talentingo dailininko. Tai nei papeikimai, nei pagyrimai, tiesiog reikia daugiau aiškumo. Taip sakydama tik apibendrinau vertinguosius vertinimo komisiujos diskusijų aukso grūdelius.

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

Second Gold Wreaths: In the Whirls of Judging Folk Art

Juozas Šorys discusses the second national folk art exhibition-competition that took place on 16 December 2006 in Marijampolė in the context of the particularities of folk art. He interviews the principal judge Gražina Marija Martinaitienė. The trophies, the Golden Wreaths, were handed out to the wood carver Kazimieras Striaupas (Plungės District) and the weaver of traditional brocaded aprons of the southern and south-western part of Lithuania (Suvalkija), Valė Babinskienė (Vilkaviškis).

Dzūkijos regiono gyventojų nuomonės apie dzūkų kaimo etnokultūrinius bruožus: kokybinis interviu

Romualdas GRIGAS, Jurgita SEDEREVIČIENĖ

Šiuo tyrimu bandyta išsiaiškinti Dzūkijos gyventojų nuomones apie šio regiono etnokultūrinio paveldo bruožus, raiškos būdus, išsaugojimą. Temai plėtoti buvo sudarytas giluminio interviu klausimynas iš penkių klausimų:

1. Ką jūs labiausiai įsiminėte iš senosios lietuvių kultūros ir žmonių elgsenos?
2. Kas, jūsų manymu, iš tos kultūros gali pasilikti ir būti visuomenės ir valstybės puoselėjimo dalimi?
3. Kas jums labiausiai kelia nerimą dabartinėje kultūros (etnokultūros) būklėje?
4. Ar įmanoma išsaugoti lietuvių tautinės kultūros savitumą?
5. Jei taip, tai ką pirmiausia reikėtų daryti?

I klausimus respondentai atsakinėjo laisvo pokalbio metu. Iš atsakymų buvo atrinkti teiginiai, labiausiai atspindėję respondento nuostatas, jo vertybinių įsitikinimų skalę. Informacijos pateikėjų kalba netaisyta. Pokalbis, respondentui sutikus, buvo įrašinėjamas diktofonu. Senieji kaimų gyventojai atsakinėjo tarmiškai.

Trumpa respondentų charakteristika

Kokybinio (giluminio) interviu auditorija buvo parinkta Dzūkijos nacionalinio parko gyventojai – 25 asmenys, atstovaujantys skirtingoms amžiaus grupėms, taip pat ir šias kartas formavusiems skirtingiems socialinės aplinkos laikmečiams. Manoma, jog toks grupavimas leidžia labiau išryškinti vyraujančią nuomonių kontūrus.

Pirmoji grupė – 9 asmenys, 25–35 metų įvairaus išsilavinimo žmonės. Ši karta atstovauja labiausiai nutolusiai nuo etninės kultūros grupei, turėsiančiai įtakos formuojant ateinančių kartų požiūrių.

Antroji respondentų grupė – 7 asmenys, 45–55 metų žmonės, dirbantys pedagogais, menininkais, valstybės tarnautojais. Jie pasirinkti kaip subrendę, save realizavę viduriniosios kartos atstovai. Gimę ir augę kaimiškoje aplinkoje, daugelis iš jų dar ir dabar nepraradę ryšio su kaimu. (Kaiame gyvena tévai, giminės, draugai, turi sodybas kaime.)

Trečiajai grupei atstovauja 9 asmenys. Tai 71–96 metų vyresniųjų kartos atstovai, amžiaus socialinių pokyčių liudininkai ir dalyviai, natūraliai susieti su etnokultūrine atmintimi. Tradicijų skleidėjai ir puoselėtojai, etnokultūrines tradicijas tiesiogiai perémę iš savo tévų ir senelių, neretai gyvenantys

iš kartos į kartą tuose pačiuose namuose, kur gyveno jų tévai, kalbantys sodria dzūkiška tarme. Kitų grupių atstovai atsakinėdami į pirmąjį klausimą kartais vartoja tarmybes.

Kokybinio tyrimo rezultatai ir jų analizė

Tyrimo rezultatai pateikiami ir analizuojami pagal suformuluotus klausimus ir jų seką.

a) Ką jūs labiausiai įsiminėte iš senosios lietuvių kultūros ir žmonių elgsenos?

Šiuo klausimu norima sužinoti, kas įstrigę atmintin. Kokiam amžiaus tarpsnyje įspūdžiai užsifiksavę ryškiausiai. Moralinių, etninių, dorovinių vertybų skalė. Suvokti kaimo etninės kultūros vaizdą ir kai kurių pokyčių, kurie vyko ir tebevyksta kasdieniame gyvenime, pasaulėautoje, sasajas.

Jauniosios kartos atstovai prisimena ir labiau akcentuoja bendruomeninį gyvenimą:

„Žmonių tarpusavio santykiai, kurie buvo pagrįsti nuo širdumu ir pagarba“; „pagarba tévams, seneliams ir visai mus supančiai aplinkai, taip pat darbui“; „močiučių dainos, pasakos, legendos“; „senosios kartos religingumas, dievobaimingumas“; „anksčiau žmonės gamindavosi viskā patys, be galio vertino ir džiaugėsi tuo, ką turėjo“; „viskam buvo suteikiama prasmė“.

Vida (35 m. bibliotekininkė): „Mano téveliai ir seneliai be galio puoselėjo ir vertino žmonių tarpusavio bendravimą. Rinkdavosi vakarais po visų lauko darbų – vakarodavo... Dar mano mamyté audé divonus, parinkdavo raštus, spalvas. Audé rankšluosčius, mezgė ir visada lydédavo daina. Prisimenu, dainuodavo visur ir visada – dirbdama lauke ir po darbų, ir vakarojant, o jau vestuvės ir pagrabas be giesmių neapsieidavo“.

Jonas (35 m. muziejaus darbuotojas) prisimena: „Šventos Velykos buvo ir liko gražiausia šventė. Kai buvom maži, tai prieš Velykas visas kaimas kepamais sausainiais ir pyragais kvėpėjo. Velykų pirmą dieną visi mūsų kampo vaisai eidavo kiaušiniauti. Kiekviename name laukė vaikų, vienems būdavo jidėta po margutį, pyrago rieketė, saldainių. Paskui suėjė į krūvą kiaušinius ritinėdavom ir mušynes daudavom. Buvo linksma“.

Elenai (32 m. mokytoja) įsiminė: „... žmonių tarpusavio bendrumas. Ypač bendras darbas – talkos, po to bendri pietūs ir šventimas bendras. Bendrumas visame kame ir tarpusavio pagalba: ir varge, ir džiaugsme“.

ŽMONĖS PASAKOJA

Daiva (34 m. kultūros namų darbuotoja): „.... iš viso žmonės buvo labai religingi ir todėl nedarydavo tokių didelių nuodėmių, todėl nebūdavo tiek daug nusikaltimų“.

Vidutinio amžiaus respondentams labiau įsiminė architektūra, švenčių šventimas pagal senasias tradicijas ir pročius, žmonių dvasingumas, bendruomeninis gyvenimas, ilgimasi tėvų, senelių namuose gaminamų patiekalų kvapo:

Vytautas (50 m. valstybės tarnautojas): „Prisimenu Kūcių vakarienės – tą pasirengimo šventei kvapą – kepamų duonkepėje pyragų, kūčiukų, „ausyčių“ su grybais, duonos... Šv. Velykų rytą važiuodavom arkliu bažnyčion anksstyvą rytą su pusbroliais, šeima, o sugrižus namuose – gardus verdamos jukos, kepamų védarų kvapas...“.

Kęstas (55 m. ūkvedys) su ypatingu tikslumu pasakoja apie močiutės amatą, kurį moka ir pats: „Prisimenu, kaip būdavo močiutės pirkelėj žvakės liejamos senuoju būdu „su lanku“. Ištirpintą vašką statydavo su bliūdu ant karštų bulvių ar burokų puodo, kad neužstengtų. Ant kiekvieno kriūkelio kariamas siūlas ir vaškas pilamas ant siūlo. Apsukus ratą procedūrą kartodavo. Visi namai kvepėjo vašku. Susirinkdavo gal 10 žmonių. Kiekvienas su savo vašku. O mes ant pečiaus sėdim ir žiūrom. Magiškas ratas sukasi, moterys pagieda, pakalba – sutartinai ir draugiškai kaip viena šeima“.

Marytė ir Ramutė lydi prisiminimai, susiję su religiniem šventėmis: „Labiausiai įsiminė liaudies dainos, romanes apie meilę, tyra, pasiaukojančią, tévynės gynėjų už Lietuvos laimę ir nepriklausomybę patriotiškumą. Dainavo mano mama, kaimynės. Gražius prisiminimus paliko ir tikėjimas Dievu, religinės šventės, apeigos, netgi dievobaimingumas, kuris, manau, padėjo atrasti, sustiprinti žmogiškias vertes, tokias kaip meilė, tikėjimas, viltis, ir jomis vadovautis gyvenime... Pamenu Kūcių vakarą – vakariečiaujama buvo rimtyje, susikaupus, džiugios nuotaikos padėkos Dievui ženklan už laimingai nugyventus metus. Šv. Kalėdų pusryčiams būtinai jau buvo patiekama riebios rau-gintų kopūstų sriubos ir mėsos kepinių. Prieš pusryčiaujant visa šeima persižegnoja pagerbdama užgimusijį Dievo sūnų ir dékodama Dievui už dar vieną galimybę susirinkti prie sotaus stalo, tikintis tokio sotumo visus ateinančius metus...“ (Ramutė, 48 m. mokytoja).

„Bažnyčia – tai maldos ir kultūros židinys. Mano, vai-ko, sielai pirmasis ermitažas, kurio šedevrai pratina virpeti sielą, meno pajautos gimnazija kaime. Vaikystės prisiminimai nuspalvinia pareiga suskinti kaime gėlių ir šiuo glėbiu nešinai puošti bažnyčios altorių. Pamenu Žolinės šventę: šventintus žolynus močiutė sudžiovindavo ir prisakydavo, kad jie turės būti sudėti į šarvojimo patalo pagalvę. Mes, sovietmečio praktikuojantys katalikai, Šv. Marijos émimo dangun šventei pirkdavome mažas rožių puokštėles, šventindavom jas bažnyčioje ir taip pat kaupdavome“ (Marytė, 54 m. architektė).

Vilius (49 m. fotografas): „Atlaidų sekmadieniais j bažnyčią iš tolimesnių parapijos kaimų atvažiuodavo žmonės arkliais kinkytais vežimais. Arklius iškinkydavo, pririšdavo

ir vežime jiems pašaro pridėdavo. Priešais paradinį jėjimą į šventorių – eilute tvarkingai išsirikiuodavo vežimai, iš kurių buvo prekiaujama obuoliais, kriaušémis, slyvomis, vyšniomis. Tévukas kiekvienų atlaidų metu nupirkdavo vieną maišą vaisių. „Ir jokių svetimų sodų“, – griežtai prisakydavo. Vaisių išties atsivalgydavome ir žinojome, kad per kitus atlaidus gausime vėl maišą vaisių. Ir jokių svetimų sodų! Užaugome su vienu šventu įspėjimu, pridėtu prie maišo vaisių. Kai buvo uždrausta tokia prekyba prie bažnyčių – jau turėjome savo vaisių sodelį“.

Danutė (55 m. mokytoja): „Gimtuosiucose namuose buvo šnekama dainingaja, melodingaja, vilniančia dzūkų tame. Močiutė mūsų, nuoskaudų atitirpintoja, širdies suminkštintoja, niekad néra pasakiusi piko žodžio, mus vadindavo tik mažybiniais, malonybiniais vardais: gelalės, saulalės, dobilėliai... O kaip laiškus į Čikagą padé davom rašyti, prisimenu, ir rikiuoju raideles „Broleli mano, sakaléli...“ arba „Brangus boreli, kokia tavo sveikatéle, rašau tau apie savo buitelį ir t.t.“... Net į tautos raudų specialistės Povilionienės repertuaro rémus nesusalpintum to skaumu per smelktą žodžių, žodelių, žodelycių arsenalo apraudant savo žuvusį sūnelį. Ir visi jie tarsi angelui skirti, tarsi visas aruodas kruvinų elitinių grūdų. Todėl užaugom nenumetę į šiukšlyną né vieno trupinėlio duonos. Ir išsinešém į gyvenimo kelią gyvą, skausmo ašarom suvilgytą žodį, kuriuo, atrodo, net mirusysis prikeliamas...“.

Vyresnieji respondentai: senosios kultūros perdavėjai, tiesiogiai susiję su etninu, kultūriniu paveldu, paisantys nusistovėjusiu taisykliu, nerašytų, iš kartos į kartą perduodamų moralinių normų, tradicijų ir papročių, tikėjimų. Išlaikę tradicinių gyvenimo būdą, kulinarinį paveldą. Kalbančių tarmiškai. Konservatyvūs, tai ir padėjo pakelti okupaciją naštą ir išsaugoti dvasines bei kultūrines vertes. Užrašyta medžiaga, manau, vertinga ir įdomi išliekamuoju žiūriui. Ryškiausiai jų atmintyje įstrigę vaikystės, jaunystės vaizdai. Ne vienas iš jų teigė: „Neklausk, slugela, kū valgiau nūnai ryt, ba neatsmysiu, geriau paporysiu, kas buvo, kap buvau mažukė...“

„.... Papiešuoj ajo visa šeima rozu. Papiešuoj vyrai ajo in laukus apžiūrēc laukų, pamjslyc, kas raikia nudyrbc pirmiau. Prismenu, kap mūs dédė Saimonas (Simonas) irgi išaij laukuosna paveizēc, ar ne césas kirsc miežius. Tuoj čésu, atmenu, gūdzai dzygo grybai (baravykai). Grždamas iž laukų dédė užaj daugel grybų, tai nusrangé marškinius, kašiko gi nesnešé, ba grybauc nedélion nuodémé. Sustéjo marškinuose, vos cilpo, ir parnešé namopi. Kap užragėj mano motulé – girešniku išvadé. Griežtai atsisaké šventon dzienon rinktus grybus kepc, ba ne cik rinkc, bet jir valgyc griekas (nuodémé). Dédė visap aiškino, girdzi, miškan nat kojos nebuvo inkélis, cik kelaliu ajis, palei laukų miežių buvīs... Kap darteš, rodos, girdzu: „Tai ar suspardyc visus grybus turėjau?“ Motulé buvo nepalenkiama. Dédė many paprašé, kad aš jam padétau. Pamačinai. Abu rozu nuvalém, ižplaudém. Teko paciem jir išsikepc. O jau kokia gardzi večera buvo. Visi valgém pasgardzuodami, cik motulé ne.

Visadu visas kaimas kartu – nelaimėn ar laimėn, kasdieybén. Laikés ir tévu priesakų, tikéjimų, mokés vaikai darbų, dainių, pasakų, šokių iž senelių, tévų...” (Zofija, 71 m.).

Antai Adelė (77 m.) pasakoja apie kaimo bendruomeninį gyvenimą: „Man išliko atmincin apie Margionių skerdžių Dženelį (pravardé nuo angl. Džonas – „gal kokis jo dziedas buvo Amerikén“). Jo pirkia buvo, kur dartés Pleskio svirnelis. Pirkia suiro jir dukra su žmonu išsaj in Mancinkonis, pas tévus. Dženelis nenoréj niekur išaic iž sodzaus jir liko. Bakanauskų galo žmonės iž pirties sukirti jam namelj jir pastaté an Kostelio žamés, prosta kiemo pakastry, ba jis noréj gyvec vienas. Kaimas, kas lantų, dzvi, kas kū – subudavoj jam tokią drabnukj pirkutj. Dzyrbo visi, kas kadu galéj. O jau véliau jis kaimui atadirzirbo karvelas po miškus ganydamas. Užmokesčio neémè, cik už maistu. Jau véliau kaimas nutaré jir mokéc po 10 rublių už galvijų ménasiui, duoc kašikų bulbių, burokų, kopüstų. Kas sāžiningas – davé, ale jir mokéj pinigélius, o kas ne – tai jir nieko. Neieškoj žmogus. Moteros nešé, kas sriubos lékštj, kas pieno ar súralio kumpelj, duonukés lūstelj. Kas iškūrydavo pircj – vedés ir dziedulj. Išprausdavo, aprangdavo. Kap jam nešalta buvo, aš nežinau – vaikscoj žiemę vasarų guminiais čebatais. Mégdavo jir išgerc, jagu kas pasiūlydavo, ale nikdi nešé davo prieg stalo, neužkūsdavo. Cik išmesdavo burnelj jir burbédamas „nu bratca“ išaidavo pro duris. Gero, ramaus būdo buvo, labai vaikus myléj, visokių zabovų vaikeliam primislydavo gananc. Ragi, kap vi-sas kaimas Dženeliu rūpinos. Niekam nebuvo vis ciek, kap kas gyvena. Raikia, jir bégo visi pagelbon... Ragis, niekas nešé nepavydėj. Gi ir dartés vienišu žmogum vi-sas kaimas rūpinas, pamačina darbuos ar rūpesty. Vieni kitus lanko cik kaiman. Miestan gi vienas kito, nat jir kap dures pagrečiu, nepažista, nesisveikina“.

„Mūs kaiman vienų iš šaltinių vadina „Bobos daržu“. Sako, bobulé (priémėja) ataidavusi prieg šalcinélio ir laukdavusi, kol nuteka vandenai, o paskum nežinia kadu atsveria paslapingos duralés, katrų neragéc, jir išplaukia lélukas. Bobulé susgauna tū vaikelj, numazgoja, suvynioja ir neša namopi, kur jį mylés jir augys... Visi kaimo vaikai tikéjo, kad jų broliukai ir sesutés parnešti iš „Bobos daržo“... Nežinau kito tokio kaimo Lietuvoj, kur vaikučius bobulé parneša iž daržo.

Sako, jagu prieš atsgerdamas sumislysi norų, Dzie, ščyra prauda, išsipildzys, pravejus dzevyniem ménasiams. Ir dar girdéjau iž bobulés, kad jagu ataisi vienas, šviečiant ménulio pilnačiai, nebijosi jokių paméklių, katros tavy gusdzys, jir nusprausi – visos raukšlalés išsilygys... Va kas man išstrigo poetén. Gi gražiai jir nieko nemeluodami vaikam apie gimimų pasakojo, o dartés kiek nuogybių, nedorybių vaikai iž mažumés per televizorių prisižūro? Tep jir pasakojom iž pakaleinio pakaleinion visokias pasakas, baikas, giesmes giedojom jir vaikai išmokdavo. Krūvon raikia visai giminei gyvec, tévu namuosa, tai jir išliks. Išsidrabstém po miestus jir ant svietų, o kas liko krūmo (giminės) namuosa?“ – taip apie šaltinį porina Jadvyga (70 m.).

„Prismenu šokius. Suveidavom tai vienon, tai kiton pirkion. Du smuikai grodavo. Nat iš kitų kaimų jaunimas ataidavo. O jir senaliai ataidavo pasmaksoc jir niekas nepykomm. Sédzi senaliai, žūro, visokių žaidimų išmokydavo, baikų pripasakodavo, prisiminimų apie karus, karuomenes. Mumi nemažai jir proto inkrésdavo. Dar prismenu, kad sutarcinai visas kaimas ajo nakcu sargybų sodzun. Po du vyruis iš kožnos pirkios paeiliui. Nešés jir tokių lazdų su lanteli, an katros parašyta – VORTA. Saugojo visų nakc, kol kici ramiai miega, nuog gaisr ar kokio cigono. Nor vagyscių né neatmenu. O dar – nevagi, pats kaltas, kad nieko neturi. Dartés savo kruvinu proci nieko neužsidyrbsi – neduoda. Atsargavai – neši tū kuolalj su lantali kitān kieman. Atsciko kas, pramiegojai – atsakyk – gi VORTA buvo pas tavi...“ Antanas (75 m.), kaip ir kiti respondentai, savo prisiminimais dalijasi vaizdinga dzūkiška tarme.

b) Kas, jūsų manymu, iš tos kultūros gali pasilikti ir būti visuomenės ir valstybės puoselėjimo dalimi?

Šiuo klausimu norima išsiaiškinti, kaip respondentai vertina savo asmeninius potyrius, iš kartos į kartą perduodamas vertybės. Ar mato prasmę tēsdami, perduodami etnokultūrinį paveldą šeimai, giminei, artimiesiems.

Jaunimas mano, kad puoselėjant visuomenę ir valstybę turėtų išlikti tradicinės kalendorinės šventės, dvasinės vertybės – pagarba, tarpusavio supratimas, o svarbiausia – žmogus turi suvokti, kad jis yra lietuvis ir tā lietuviškumą palaikyti.

Marius (25 m. studentas): „Manyčiau, kad pasilikti galėtų bent švenčių, apeigų papročiai, kurie yra saviti ir būdingi tik lietuviams“.

Elena (32 m.) samprotauja: „Svarbiausia, turėtų išlikti sąmoningumas, kad mes esam lietuviai. Turim skirtingus etnografinius regionus ir visa tai, kas dar yra išlikę, yra vertybė. Svarbiausia suvokti, kad tai vertybė, o kai žinosim, nesinorës švēsti visokių švenčių, kurių mūsų tauta niekada nešvēsdavo. Labai svarbu harmonija su gamta žmogaus asmenybei“.

Jurgita (25 m. studentė): „Labai gerai būtų, jei pasiliktu ta pati dvasia, pasaulėjauta, artimas ryšys su gimtais namais, téviške, o puoselėjant valstybę reikėtų mažiau sa-vanaudiškumo, daugiau patriotizmo ir susiklausymo“.

Valstybės ir visuomenės puoselėjimo klausimu **viduri-niajai kartai** būdingi tokie atsakymai: „Glaudus bendruomeniškumo jausmas, tradicijų laikymasis, meilė gimtajam kraštui ir tévynei, lietuvių liaudies kūryba, glaudus ryšys su gamta“.

Štai 45 metų Kęstas piktinasi: „Urbanizacija, modernizacija, globalizacija ir visokia kitokia -acija daro savo, to niekaip neišvengsi ir tai néra blogai. Tik šie dalykai galėtų neužgožti žmonių dvasingumo, tautinės kultūros savitumo (...) vieningais patriotais (...) kaip anksčiau – stodavo visi petys petin už tévynę, net nusižudydavo, bet priešui nepasiduodavo“.

Gediminas (54 m. fotografas): „Nykstančių sodžių ir kaimų architektūra su savo dvasine kultūra. Natūrali gamta, kraštovaizdis, tautodailės kūryba turi likti. Žodžiu, reikia,

ŽMONĖS PASAKOJA

kad visa tai liktų, o ne išnyktų negrįžtamai. Moralė, dorové lietuviui irgi visais laikais buvo svarbi išlikimo būtinybė, mūsų tautos išskirtinumas”.

Ramutės (48 m.) manymu, turėtų išlikti: „*Mūsų pašto ženklai ir atvirukai, tautos menininkų atliki preciziškai ir einantys per pasaulį iš pirkios į pirkelę, poeto Brazdžionio žodžiais tariant, ir kalbantys apie Lietuvą. Išugdykime daug Marijų Baranauskienių ir jų vaikų rankas plauks vaikiškos knygelės, iliustruotos karpiniai, iš kurių kalbins vaikučius ir musmirytės, ir drugeliai, ir avytės ant kalnelio, ir gegutės beržynėly, ir riestainių tilteliai. Ir belsis šis menas į mažųjų širdis stebuklinga daina...“.*

Architektė Marytė (54 m.) teigia: „*Mūsų tautodailė, manau, iškalbingai visais savo kūriniais kalbėjo ir kalbės – čia Lietuva! Tik nežabokim menininko, leiskim jam ieškoti. An-tai kaip Sigitas Geda sakė: kaip atpažinti savą kraštą, jei pažvelgės pro ekspreso traukinio langą nepastebėsi nei lietuviškų užrašų, nei trispalvės, nei Vyčio. Pamanytum, gal tai Latvija ar Baltarusija? O pamačius rūtų darželį, žydi-čius bijūnėlius, pilariožes ar saulutes širdis imtų smarkiau plakti, o jei dar kryžius – né kiek nesuabejotum – čia Lietuva! Tokios saulutės niekas neturi, nei latviai, nei lenkai, nei kiti kaimynai. Geriau išsiliūrėjus pastebėtum: vieni spinduliai tiesės, kiti raityti kaip žalčiuakai. Taip taip, žalčiuakai. Mūsų protėviai žalčius labai gerbė, globodavo juos, sako, kad jie net peles už kates geriau gaudydavo... Vadinasi, saulute pagražintas kryžius galėtų būti dar vienas mūsų tautos skiriamasis ženklas, tarsi dar vienas herbas, kokio niekas kitas neturi...“.*

Ankstesnieji respondentai, uždavus klausimą, mąsto, svarsto, o **vyresnioji karta** tuo pat pateikia savo samprotavimus. Kartais atrodo, kad apie panašias problemas jie yra mąstę ne kartą ir jau turi parengtą atsakymą.

Justinas (73 m.): „*Turi būti puoselėjama giminystės, svainystės ryšiai, dvasingumas, be kurio nebus pasitikėjimo. Pasigendama didelio pasitikėjimo artimu, kaimynu... pa-menu, net durų nerakindavo...“.*

„*Ogi viskas, kas lietuviui nesvecima. Jir dzūkui, jir žemaičiui, sudūviui ar aukštaičiui. Visi mes motulės Lietuvos vaikai. Kaimai, dainos, darbai, gamta, muzika, drabužiai tauciniai, ogi valgiai. Kas bemoka grikinį babkų išsikepc ar jukų išvyrc? – taip sako Adelė (77 m.).*

Domicelė (96 m.): „*Jir galvoju, jir nevuojuos – laisva Lietuva jirgi buvo nuskurdus, ale visi jautémės laimingi jir turtini, kad laisvi. Jir prieg lenkų ilgėjomės laisvos Lietuvos. Visa darém, kad išlaikyc kalbų, papročimus, dainas, šokius, vaidinimus, knygas lietuviškas“.*

„*Supracimas, ko an šios žamelės gyveni? Kokia tavo pasirkcis šitan gyveniman. Būc doru, garbyngu, meilėj jir Lietuvybėj vaikus augyc, mokyc jirgi paskircis. Ne visi gi gali būc prezidentais ar rašytojais, kunigais, daktarais“ (Antanas, 75 m.).*

„*Oi, nat nežinau – man regis, visa kas įdomu. Kas moka dartės aslų plukc, puodus lipdyc, ausc, o grikinį babkų kepc, grybų ausiuokes vyrc? Kas pirkų gali pastatyc, stogų*

skiedru uždengs? Taigi – gamyc dzūkiškus valgius, amatų mokycis, giesmių, dainų. Kaimus raikia gelbéc – graita iš-nyks pirkutės, in miesčioniškus namus pavirs“ (Ona, 74 m.).

c) Kas jums labiausiai kelia nerimą dabartinėje kultūros (etnokultūros) būklėje?

Pateikus klausimą ketinta išsiaiškinti respondentų pilietinę poziciją, sąmoningumo bei nerimo laipsnį kintant vertibių skalei, negrįžtamai keičiantis visuomenei – modernizacijai, civilizacijai, integracijai, urbanizacijai, globalizacijai bei kitiems veiksniams sąlygojant.

Jaunesniosios kartos atstovai aiškiai reiškia susirūpinimą tuo, kas dabar vyksta kultūroje:

Jolita (29 m. mokytoja): „*Kultūroje vykstantis supasau-lėjimas, norėjimas suvienodėti, savo kultūros nuvertinimas, dauguma mažųjų lietuvių žino apie kitas kultūras daugiau nei apie savają, nes šiandieninėje visuomenėje didelė už-sienio kultūrų įtaka. Užsîtęsusiu nepriteklių laikais vis dažniau atrodė, jog tai, kas lietuviška, yra skurdu ir nemadinga, o visa, kas kitur, – geriau, turtingiau ir vertingiau. Még-džiojamos svetimos mados. Pradedant vardais, kai svetim-šalés Gitanos ar Džordanos pasidaro gražiau už Rūtas, Jū-rates ir baigiant kitų kraštų papročiais“.*

Elena (32 m.) mano panašiai: „*Labiausiai kelia nerimą noras supanašeti su visa Europa, sąmoningas noras atsi-akyti savo šaknų“.*

Rytis (27 m. pasienietis): „*Atklysta daug nelietuviškų švenčių. Vaikai juokiasi iš lietuvių liaudies dainų. Etninę kultūrą priima ne kaip visumą, o tik tai, kas jiems links-ma, ir tai, kas patinka. Dažnai mokinį požiūris į jų ben-draamžius, palaikančius etnokultūrines tradicijas, pašai-pus“. Jam antrina Daiva: „*Didžiausią nerimą kelia tai, kad jaunimas nemyli senovinių dainų, šokių, tiesiog iš tų vai-kų, kurie šoka liaudiškus šokius, dainuoja liaudiškas dai-nas, tyčiojasi. Žodžiu, jaunimas labai abejingai žiūri į tau-tinę kultūrą ir kultūrinis gyvenimas, be diskotekų, jiems neidomus“.**

Vidurinioji karta šiuo klausimu mano labai panašiai: „*Néra perimamumo – jaunimas nebesudominamas ir pats nesidomi“; „supanašėjimas, urbanizacija, materializmas, svetimų kultūrų įtaka“; „nykstantys senieji kaimai, praran-dama santarvė tarp žmogaus ir gamtos“.*

Ramutė (48 m.) akivaizdžiai pasipiktinusi tuo, kas dabar dedasi kultūroje: „*Jaunimas mažai domisi liaudies kultūra, nemoka lietuviškų dainų, šokių. Nevertina jų gro-žio, o bando pasireikšti primityviomis dainuškomis. Pa-vydzšiui, tokiomis kaip „pirkau sofą“ ir t.t. Man pikta, kai tyčiojasi iš tradicinio lietuviško kostiumo. Perokšdiniai ir skustagalviai vyrukai, apsitaikė moteriškais tautiniais dra-bužiais, visaip staiposi ir darkosi. O visa tai dar transluo-ja nacionalinė televizija. Argi tai nepasityciojimas?... Bando būti panašūs į europiečius, mègdžioja laisvą sekso kul-tūrą, atėjusią Dievai žino iš kokio pasaulio krašto, neturi nieko švento, net ir meilės, kuri paversta tik poreikių pa-tenkinimu“; „nesaugomas etnokultūros paveldas, néra šiuo klausimu valstybinės politikos, o tai turėtų būti prioriteti-*

nė sritis planuojant valstybės ateitį”, – Ramutei pritaria 54 metų amžiaus Gediminas.

Vytautas (50 m.) sako: „Gédijamas i savo kilmés, dabar visi bajoriškas šaknis nori atkasti. Nenoras kalbėti tarmiškai, baimė būti apšauktam nacionalistu ar lietuviniu. Domėjimasis etnine kultūra, amatais, papročiais, tradicijomis jaunimui dabar lyg lankymasis kokioje nors sektose. Toks požiūris“.

Apie kalbos degradaciją kategoriškai pasakoja Marytė (54 m.): „Ko vertos povo plunksnos, jei jis krankliu kranksi? Taigi kokia mūsų kalba apskritai? Skaudu, kad mūsų gimtosios, gyvosios, krauso kaina išsaugotos kalbos sargyboje budėjo paprasta liaudis, ir pastebėčiau, jog tebebuodi drauge su kalbos specialistais. Išplaukdami į platujį okeaną, tyvuliuojantį angliskomis, rusiskomis, itališkomis bangomis, nepamirškime, kad mes esam lietuvių ir dar turime savo nepakartojamas regioninės tarmes. Bijau, kad regioninėms tarmėms gresia akivaizdus išnykimas. Netikiu, kad jūs dabar mokate dzūkiškai kalbēti... Jeigu užmiršsite senelių ir tėvų kalbą, jeigu užteršime ją ateiviu atneštom blyvyzgom, tai manyk, jau esam mirštantys lietuvių...“.

Vyresnioji karta. Pateikdama klausimą tikėjausi išgirsti priekaištį vaikams ir anūkams. Nuogąstavimai nepasitvirtino. Senolių balse girdėjau tik susirūpinimą, begalinį norą keisti esamą situaciją, atsakomybę už jaunąją kartą. Gal kartais ir kategoriškus vertinimus visada lydėdavo šilti ir jaukūs žodžiai savo vaikų adresu, šypsena veide.

Justinas (73 m.): „Skaudu, kad niekinami gražūs tautos papročiai. Kiek nesistengia kultūros barų žmonės, jų pastangos bergždžios. Labai pasyvūs visi tapome, visame kame. Žmonės labai skundžiasi sunkiu gyvenimu, nors gyvenimas materialiai pagerėjo. Atgavom laisvę, o žmonės paliko sujaukti, išsiblaškę, pasimetę. Žmonės nejvertino nepriklausomybės kainos“.

„O vaikeliai mokyklon ko mokomi – klausiu gi anūkaicų – nesmoko nei dainų, nei žaidimų lietuviškų žino, anei kalbos (tarmės). Nemoka nei su medzu, nei su audzimais, anei pync, anei iž šiaudelių narstyc, anei savo tautu ar šalimi didzuotis. Neitų nat Tévynės gync. Cik vasaru aš juos jir ragiu. Mokau, o jir jieji noriai mokos mano motulės giesmių, rankdarbių. Kožnų vakarų prašo pasakas sekc. Visi susėdam laukan po obeliu nuo mažuko 2 metų iki 24 metų jir pliauškiam iki išnaktų. Domaujas. Baisu, kad ruskeliais netapj, anglais nepavirstų mūs jaunimas,“ – baiminasi Zofija (71 m.).

„Bėga vaikai – jaunimas – iž Lietuvos, kokiej jie sugrįš? Išskalbtom smegenim? Taps europiečias. Man ragis, ty gal tyčia juos vilioja jir priima, kad pamirš, kas jieji yra... Darbštūs mes, o užsidyrbc jir pragyvec Lietuvon neseika – kam gi šito raikia. Būkim visi šalalén laisvon jir šlovinkim jų savo darbais, žiniom, dainom, papročiais jir senom tradicijom, iž tévulių paveldėtom“ (Adelė, 77 m.).

„Nulietuvėjimas. Anei kalbos, anei dziedų priesakų, anei istorijos nemoka. Kalbų šiukšlina, ruskių, anglų kalbos žodžius kaišioja. Peckioja mūs kalbų, gvaltavoja. Gi žūva vis-

kas akysa – nesmokina niekas nei puošimo pirkaitių, nei namų budavojimo. Nyksta beragint viskas akysa. Baigia išmirc kaimai, kur lietuvybį laikė“ (Ona, 74 m.).

„Visa kas. Jaunimo nežinojimas, kad jieji lietuvių jir bus už Lietuvą atsakingi kap mūs neliks. Niekas neperima mūs žinojimų. Nerimas ima, kad visi meluoja, o kas pabando sakyc praudu – „užkasa po žami su visu žinojimu“. Sumelavai – niekas daugiau nepascikės, bus kap su Miki mela-geliu. Nešč garbį per gyvenimą. Jir dziedų priesakų laikycis. Panašu, kad lietuvių nemoka gyvenc be „šlubo vokiečio“, raikia kokio stražniko, kad vadovaut pragiai. Nu... Ogi valdzia – chytresni, razumnesni. Mislinu, jaigu jieji tynai kožnas koldros in savi netystų, tai gal kokis parėdkas jir būt? Iškriks po svietų lietuvių geresnio uždarbio ieškodami, o ar grįš, kap tėvynei nereikalingi, ba toj jais nesrūpi-na. Kap dartės vaikus išmokyc, kap tokiej tėvų uždarbiai?“ – savo samprotavimus dėsto Antanas (75 m.).

d) Ar įmanoma išsaugoti lietuvių tautinės kultūros savitumą?

Klausimo tikslas – sužinoti visuomenės požiūrį į tautinės kultūros išsaugojimo problemos aktualumą šiandien. Ar tikima, kad dar nevėlu, ar dar ne viskas prarasta, kai pagrindinės pajėgos sukauptos sparčiai nykstančiuose kaimuose?

Šiuo klausimu visi vieningi ir kaip vienas atsakė: „Taip, įmanoma“.

Jaunimas sako, kad: „Įmanoma, tik tam reikia daugiau specialistų, valstybės finansavimo, reikia laiko ir pastangų, kelti pragyvenimo lygi, reikia entuziastų“.

Marius (25 m.) ir Daiva (35 m.) į tautinės kultūros išsaugojimą žiūri šiek tiek skeptiškai. Daiva: „Iš dalies taip. Įmanoma būtų tik tuo atveju, jeigu būtų sukurta sistema, skirta etninio paveldo puoslėjimui, apjungianti visas visuomenės grandis, reikėtų įtraukti visuomenę į šį procesą“. Marius: „Jau daug prarasta... Kažkiek išlaikyti dar galima, bet jau kita, pasikeitusi pasaulėžiūra...“

O kiti mano, kad tik bendromis pastangomis galima ti-kėtis teigiamų rezultatų:

„Kol kas įmanoma, dirbant kartu suvienijus jėgas. Po vieną kažką darant – būtų labai sunku,“ – sako 32 metų Elena.

Jai pritaria Aušra: „Žinoma, tačiau, manau, tam reikalingos didelės visuomenės pastangos. Čia reikia susitelkimo kaip per krepšinio varžybas. Pavyzdžiui, laimi „Žalgiris“, ir kaip visi džiūgauja ir didžiuojasi, kad lietuvių esam“.

Vidurinioji grupė mano, kad šiame darbo bare turėtu me būti atsakingi kiekvienas ir kartu su valstybe: „Įmanoma ir būtina“; „Įmanoma ir būtina, kitaip tapsime beveidžiaiš puošėvom“; „Įmanoma, jeigu kibsim visi kartu, kiekvienas ir valstybė“; „jeigu norėsim, tai ir išsaugosim“.

Gediminas (54 m.) norėtų, kad keistusi valstybės požiūris: „Teoriškai įmanoma. Praktiškai niekas beveik nedarama. Valstybė turi keisti prioritetus“.

Vytautas (50 m.) linkęs apkaltinti ir pareigūnus, atsakingus už šalies kultūrinį paveldą: „Įmanoma, jei mūsų

ŽMONĖS PASAKOJA

kultūros funkcionieriai iš savo žodyno, kalbėdami apie kultūrą, išmes žodžius „ūkiskaita“, „rentabilumas“, „atsiperkamumas“.

Panašiai galvoja ir Kęstas (45 m.): „*Kol kas sunkoka apie tai spręsti, nes, manau, daug kas priklauso nuo valstybės ir valdžios paramos Lietuvos piliečiams. Mažai skatinimo, paramos, palaikymo. Šiuo metu daugiausia užsiima pasiaukojantys šviesuoliai – mokytojai, paprasti dvasingi kaimo žmonės, menininkai, tie, kurių pajamos ypač mažos. Bet vis dar nepraranda vilties ir stengiasi paséti grūdą, nors ir j neypatingai derlingą dirvą. Tik visiems kartu įmanoma išsaugoti lietuvių tautinį kultūros savitumą.*“

„*Tai ne tik įmanoma, bet ir privalu išsaugoti, kaip ir nesikésinti vandališkai išplėšinėti visko, kas kartų subrandinta, kas natūraliai gyvavo ir turi savaiminę tendenciją išlikti – turi etninio lobyno sudėties dalis,*“ – tvirtai užbaigia Marytė (54 m.).

Vyresnioji karta, priešingai jaunimui, linkusi pasikliauti savo jégomis, nes, laikams bégant, daug kartų nusivylusi valstybinėmis institucijomis, jomis jau nebepasitiki.

Justinas teigia, kad: „*Viskas mūsų rankose. Turim savo kalbą, tarmes, gražias legendas, tik reikia jas kartoti, pasakoti vaikučiams. Prisiminti, kas pamiršta. Praeityje slypi ateitis.*“

„*Įmanoma, cik noro dzideliem vyram Lietuvos valdzon trūksta. Milijonai an saliutų, o ne mūs vaikelį ugdyzimui, kaimų išsaugojimui. Festivaliai ca nemačys, kožnų džielynely raikia rūpincis. Lietuvybėj vaikus, jaunimų užlaikyc,*“ – mąsto Zofija (71 m.).

„*Oi, jau sunkiau jir sunkiau. Mįslinu, kad būcina, ale raikia valdzos policikų keisc. Ana va jau ruskių valdza kultūru mūs rūpinas. Ministrų raikų pirma lietuviškai kalbēc išmokyc, anūkais rūpincis priversc. Jagu pats nedoras, kap rūpipsis dorais jaunus augyc, lavinc*“ (Kazė, 79 m.).

„*Kokis klausimas. Raikia jir galima dar, kol nelabai vėlu*“ (Petras, 73 m.).

„*Ot jir paklausei. Būcina. Numirc ramiai negaliu – vis mįslinu: kas tokio atsiciko mūs vaikam, kad cik už pinigų galima ku norinc daryc. Mes nei sylų, nei gyvybės ant negailėjom, jokių okupantų nesbijojom, kad cik lietuvybį išsaugoc. Ai...*“ (Domicėlė, 96 m.).

e) Jei taip, tai ką pirmiausia derėtū daryti?

Kalbėdamais su respondentais įsitikinau, kad sunkiausiojį anketos dalis – ką derėtū daryti? Daugelis tiesiog tvirtino nesą kompetentingi „pateikti receptus, kaip gydyti suslubavusią dvasinę tautos sveikatą“. Ką derėtū daryti lyg ir žino, bet ką daryti pirmiausia, jvardija sunkiau. Tik vienu aspektu visų kartų atstovai buvo vieningi – valstybė neturi prioritetų, didmiesčių kultūriniai renginiai „suvalgo“ pinigus. Žmogus, kuriam reikia daug pastangų rasti darbą, sunkiai ir ilgai dirbt, kad užsidirbtų menkas lėšas pragyventi, vaikus lavinti, vargu ar pajėgs surasti laiko, lėšų pomégiamas, kelionėms po gimtajį kraštą, koncertų lankymams ir t.t.

Jaunimas teigia: „*Pirmiausia tradicijų reikia laikytis šeimoje;* „*mokyklose įvesti kaip dėstomąjį dalyką, o dabar*

visa tai perteikiama daugiausia per papildomą ugdymą; „*reikia entuziastingų, tam reikalui pasižventusių žmonių, kurie sugebėtų uždegti ir aplinkinius;* „*turėtų būti neatsainus valdžios dėmesys;* „*vykdoma daugiau projekty, susijusius su etnine kultūra.*“

Jolita (29 m.): „*Tai reikia daryti jau ankstyvoje vaikystėje. Reikia išmokyti vaikus to, ką paveldėjome, supažindinti juos su iš kartos į kartą perduodamomis vertybėmis, ugdyti jų estetinį skonį atsižvelgiant į savo tautos tradicijas. Pirmiausia šeimoje, vėliau darželyje, mokykloje reikia ugdyti vaikų meilę ir prieraišumą savo téviškei, supažindinti su tautos sukauptais dvasiniais turtais, papročiais, legendomis, dainomis.*“

35 m. Daiva: „*Reikėtų, kad mokyklos daugiau bendrautų su kultūros centrais, kad daugiau būtų etnobürelių. Taip pat reikėtų daugiau rengti etnografinius renginius, kvieсти senają kartą, etnografinius ansamblius, rengti seminarus.*“

O 32 m. Elena sako, kad reikia viską pradėti pačiam nuo savęs: „*Patiems kiek įmanoma daugiau perimti papročius, mokyti dainų, šokių ir žaidimų ir kiek įmanoma puoselėti. Galbūt net valstybės politika turėtų būti nukreipta ta linkme, kad lietuvių tautinė kultūra taptu madinga, gal tai viešųjų ryšių būtų darbas. Mokyklose daugiau dėmesio turi būti skirtama tautinio sąmoningumo klausimams. Nes dabar kol kas labai madinga išvažiuoti į užsienį.*“

„*Valdžia turi suprasti, kad Lietuva – tai ne tik Vilnius su savo dangoraižiais, bet yra Lietuvoje ir senieji kaimai su savo gražiais papročiais ir tradicijomis, kurie palikti likimo valiai*“ (Jonas, 35 m.).

Toliau apžvelgsime, kaip į šį klausimą atsakė **vidurinioji karta**:

„*Per šeimą, mokyklą, valstybę skatinti rengti vakarones su lietuvių liaudies dainomis, šokiais, tradiciniais valgais. Vaikai turi matyti tévus šokančius ir dainuojančius. Pirmiausia tévai turi mokyti pamatyti, pajauti grožį, pasididžiavimą lietuvišku savitumu. Pirmiausia tévai turi puoselėti pagarbą protéviams, mokyti teisingai pasinaudoti laisve, o ne kopijuoti menkaverčius gandus iš užsienio šalių*“ (Ramutė, 48 m.).

„*Kelti pirmiausia pragyvenimo lygi, požiūrį į žmogų, jaunąją kartą. Nes kai žmogus priverstas dirbti net keliose darbovietėse, ar jis suras laiko, jégų ir noro tésti tradicijas, domėtis šalies, regiono kultūra? Ugdyti jaunąją kartą patriotine tautine dvasia. Žadinti susidomėjimą savo šaknims, o ne pseudoamerikietiška kultūra*“ (Kęstas, 45 m.).

„*Reikėtų daugiau dėmesio skirti bent jau fiksavimui – filmavimui, fotografavimui. Stiprinti ir remti kaimų, miestelių bendruomenes*“ (Vilnius, 49 m.).

„*Etnokultūrą paskelbti prioritetine, saugoti ir restauruoti senąją kaimo kultūrą natūralioje aplinkoje, bet nedaryti iš to apmirusių muziejų. Propaguoti etnokultūrinį paveldą tévynėje ir užsieniuose. Skatinti visus etnokultūrinius projektus. Ir viską pasieksime – ne žodžiais, o darbais*“ (Vytautas, 50 m.).

Šią atsakymų grupę baigsime aktyviosios Marytės (54

m.) mintimis ir posmeliu apie Dainavos kraštą: „*Ką pirmiausia derėtų daryti? Sustyguokime santykius su savo vaikais. Neturėkime teisės išeiti iš mūsų šventos žemės neperdavę savo ainiams kultūrinio palikimo. Žinau, mano vaikai ras Lietuvą, kur maldos namuose lietuviškai skambės „Marija skaisčiausia lelija...“, kur išgirs skambant „Motinéle augina...“, mano vaikai suras Lietuvą, kur skambės lietuviška poezija. Jie visada suras Lietuvoje Dainavą:*

*Mūsų kraštas žydi pinavijais,
Danguj žvaigždutės spindi,
Gražus tas kraštas mūsų,
Mus Dzūkijoje pagimdė...*

Ką apie tai mano **vyresnioji karta?**

„Paciem dorai, sąžiningai gyvenc. Savo tautos papročių, tradicijų laikycis. Lietuviais būc pirmiausia, o ne euro-piniai standartais. Atsigrēš in savo tautų, tautos išminci, per amžius neštų gimbų kalbą, savo gimto krašto kalbą (tar-mes) mokēc, o ne sarmatycis... Kultūros ministru ar girdė-jau kap kalba – sarmata klausycis... Klausykit Lietuvos giminu – ty viskas pasakyta“, – pamoko 77-erių metų Adelė.

„Seimūnam, valdžiai susrūpys Lietuva, o jau paskum savo kišeni. Vaikus auginc su meili Tėvynei, senelių paliki-mui. Vaikai smalsūs visa kam, o kas ramia mokytojus, katriej moko vaikus tarmės, dainų, šokių, pasakų, rankdarbių? Jagu ne Dzūkijos nacionalinis parkas, kas būt jir apie mus sužinojis – ana kiek dartės žmonių po mūs kaimus tūsos jir domaujas“, – tvirtina Zofija (71 m.).

„Susrūpysc. Duoc žmoném darbo jir užsidirbc. Skatinc tuos, katriej stovi lietuviybės, kultūros tarnystėj. Ne grauc, kas sana, o remontuoc. Pirmiausia sielas, ypač jaunų, gydytc, o jau paskum jir supratimas, kas jie jir kokia žamėj vieta, žinos. Lietuviai mes, jir jagu šito nežinosma cik gimij – nušluos mus nuog žamés paviršio. Ot“ (Petras, 73 m.).

„Pasišventusių žmonių Lietuvai raikia. Dorų, garbingų, sąžiningų. Gero gospadoriaus. Mokyc gospadorystos jau-nus raikia, o ne užsieniuosa išmokinus išlaisc. Tegu dzirba Tėvynei. Kur Tėvynė, jos istorija, ar vaikai žino. Auga gi svieto vaikai, o ne Lietuvos. Nemoka kalbos, tikėjimo cie-sų, papratimų, dainų, nežino anei kaimo, nemyli gamtos su visu jos gyvenimu“ (Antanas, 75 m.).

„Susrūpysc jaunimo auklėjimu, užimtumu, indarbinimu, ba išléks geresnés duonos ieškoc, o grįj jau kap svieto vai-kai arba negriž visai. Darbo raikia žmoném, duonos, o jau paskum cikcicis, kad jie kultūru domausis. Gelbéc kaimus, kur nuog seno išmintis gyveno“ (Jadviga, 70 m.).

„Vaikus, jaunimų mokyc, aukléc lietuvišku dvasiu. Nuog namų, mokyklos raikia pradéc. Tėvai turi būc su vaikais, o ne dyrbc nuog ryto iki nakties. Valdžiai raikia rūpincis jaunom šaimon, o jir seneliais – kas gi dar gali išmokyc vaikus, jauni-mų. Ramc jaunas šaimas, katros augina vaikus, rangc nor vasarų kokias stovyklas kaiman. Dziedai turi turéc duonos, kad vaikus, anūkaicus galét per vasarų kaiman pasimc. Bepi-ga ankscau – turėjom sveikatos karvį, kiaulas laikyc, pauks-cus – tai jir anūkam užteko, jir vaikam“ (Domicelė, 96 m.).

Apžvelgiant kokybinio interviu „Dzūkijos regiono gy-ventojų nuomonės apie Dzūkų kaimo etnokultūrinius bruožus sociologiniu aspektu“ galima teigt: problema aktuali, respondentai nuoširdūs, geranoriški, mielai bendrauja. Jaunimo kalba skurdesnė, dalykiškesnė, o vyresniosios ir viduriniosios kartos respondentai pasakoja išraiškingiau, emocionaliau.

Jaunesnioji karta kategoriška, linkusi atsakomybe da-lytis su valstybinėmis institucijomis, kultūros įstaigomis. Džiugu, kad neabejinga kultūriniam paveldui, supančiai aplinkai, jautriai reaguoja į visuomenės pokyčius, būda-ma atvira naujovėms, nežada atsisakyti savo tautos šak-nų. Nelinkę vaizdžiai ir konkrečiai pasakoti vaikystės pri-siminimų, įspūdžių apie senąj kultūrą. Mano, kad nuo-širdus atvirumas – silpnumo požymis, o vyresniosios kartos astovams, atvirkšciai, būdingesnis noras išsišnekėti, pasakyti tai, kas juos tikrai jaudina. Tai tarsi jų galimybė viešai išreikšti savo susirūpinimą. Tačiau visos grupės bu-vo vieningos, kad etnokultūrinį paveldą saugoti būtina ir tai daryti reikėtū šeimoje, ankstyvoje vaikystėje, vėliau auklėjimo ir mokymo įstaigose. Keistinas ir valstybės po-žiūris į etnokultūrinį paveldą, būtinos specialios progra-mos ir jų stabilesnis finansavimas. Be rimtesnio valstybės ir visuomenės požiūrio į socialinių problemų sprendimą to padaryti nepavyks.

PEOPLE TELL

The Opinion of the Inhabitants of South East Lithuania (Dzūkija) on the Ethno Cultural Features of its Rural Life

Jurgita SEDEREVIČIENĖ

The research project consisted of questioning 25 in-habitants of the National Park of the region of the South East Lithuania (Dzūkija) of three age groups in a simu-lated spontaneous conversation carried out according to a list of questions.

The representatives of the young generation turned out to be categorical in their belief that they share the responsibility for nurturing the traditional culture with the State cultural institutions. Indeed, they were not dis-interested in their cultural heritage and environment. They seemed to be responsive to the developments of the society and open to change, but unwilling to give up their national roots. The representatives of all genera-tions unanimously proclaimed the necessity to cher-ish the ethno cultural heritage. They believe that this should be done from a very early age, in and by the family and continued respectively at pre-school edu-cation institutions and at school. They are also of the opinion that the State's attitude towards the ethnic cul-tural heritage should change. Special programmes should be initiated and the necessary adequate fund-ing should be provided, which is impossible without a serious attitude by the State and the society towards solving the social problems.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS LIAUDIES

KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2007 Nr. 1 (112)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
el. p. liaudies.kultura@llkc.lt

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12
el. p. lkredaktore@llkc.lt

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 261 31 61

Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61

Juozas ŠORYS – etnologija,
tautodailė, etninės veiklos realijos, tel.
261 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektorė

Maketas Martyno POCIAUS

Reziumė į anglų kalbą vertė

Eglė KAČKUTĖ

REDAKCIINĖ KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Leonidas DONSKIS, Politikos
mokslų ir diplomatinės institutas, Vytauto
Didžiojo universitetas, Gedimino g. 44,
LT44261 Kaunas

Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos
institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, LT10308 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
LT01124 Vilnius

Doc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ,
Lietuvos muzikos akademija,
Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius

Irena SELIUKEITĖ, Lietuvos kultūros
ministerijos Profesionalaus ir mėgėjų meno
skyriaus vedėja, J. Basanavičiaus g. 5,
LT01118 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT01124 Vilnius

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский
проспект 32-а, Институт славяно-
ведения, Российская Академия Наук,
Москва 117334, Россия,
el. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasisiršyta spaudai 2007 02 23

Tiražas 800 egz.

Formatas 60x90/8

Rinkta kompiuteriu. 11 sp. I.

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
<http://www.llkc.lt>

Spausdino UAB „Grafija“, Selių g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Dėl tautinio prado. Liudviko GIEDRAIČIO pokalbis
su Lietuvos liaudies kultūros centro direktoriaus
pavaduotoju Juozu MIKUTAVIČIUMI 1•

MOKSLO DARBAI

Remigijus GOTAUČIUS. Dvejybinė suverenumo raiška
viduramžių Lietuvos religijoje 6•

Monika BALIKIENĖ. Blogos akies įveika šių dienų Dzūkijoje 11•
Taira ŽILINSKIENĖ. Lietuvos drabužių mada
art nouveau laikotarpiu 17•

Odeta ŽUKAUSKIENĖ. Ornamentinė stilistika:
Jurgio Baltrušaičio tyrinėjimai 35•

REGIONŲ KULTŪRA

Bronė STUNDŽIENĖ. Kuo gyvas žemaičių folkloras 44•

SKAITYMAI

Eglutė TRINKAUSKAITĖ-JOHNSON.
Prigimtinio tikėjimo globalizacija,
arba prie prigimtinio tikėjimo grįžtanti Lietuva 50•

ATMINTIS

VERONIKA.
Saulės MATULEVIČIENĖS pokalbiai su
garsia dainininke Veronika POVILIONIENE,
folklorininkais Zita KELMICKAITE,
Antanu FOKU, Evaldu VYČINU 53•

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Antrieji „Aukso vainikai“: tarp liaudies dailės
vertinimo sūkurių. Juozo ŠORIO pokalbis
su Gražina Marija MARTINAITE 74•

ŽMONĖS PASAKOJA

Romualdas GRIGAS, Jurgita SEDEREVIČIENĖ.
Dzūkijos regiono gyventojų nuomonės apie dzūkų
kaimo etnokultūrinius bruožus: kokybinis interviu 81•

VIRŠELIUOSE: 1-ame viršelyje: Lietuvių folkloro teatro dainininkės – Veronika Janulevičiūtė, Regina Kazlauskaitė ir Miglė Tarabildaitė, 1974 m.

4-ame viršelyje: Lietuvių folkloro teatro daininkė Veronika Janulevičiūtė Rumšiškėse, 1974 m.

Dalios Mataitienės nuotraukos iš Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejaus archyvo.